

UJEDINJENE NACIJE
Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove

PRIRUČNIK ZA EDUKATORE ISTORIJE/HISTORIJE/ POVIJESTI

O KORIŠTENJU ARHIVE MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU I
MEĐUNARODNOG REZIDUALNOG MEHANIZMA ZA KRIVIČNE SUDOVE

TEME I PRAKTIČNI PRIMJERI | DIO I

PROGRAM MEHANIZMA ZA INFORMISANJE
zajednica pogođenih sukobima

Finansirano od
strane Evropske unije

PROGRAM MEHANIZMA ZA INFORMISANJE (PMI)
zajednica pogođenih sukobom

PRIRUČNIK ZA EDUKATORE ISTORIJE/HISTORIJE/POVIJESTI

O KORIŠTENJU ARHIVE MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU
I MEĐUNARODNOG REZIDUALNOG MEHANIZMA ZA KRIVIČNE SUDOVE

TEME I PRAKTIČNI PRIMJERI | DIO I

Publikacija Programa Mehanizma za informisanje (PMI) zajednica pogođenih sukobom, Sekreterijata, Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (MRMKSJ).

Glavni i odgovorni urednici: Anisa Sućeska i Rada Pejić-Sremac

Urednici: Nemanja Stjepanović i Rodoljub Jovanović

Grafički dizajn: Leslie Hondebrink-Hermer

Autori: Admir Ibričić, Aleksandar Todosijević, Arna Daguda-Torlaković, Donika Xhemajili, Emina Živković, Igor Jovanović, Igor Radulović, Nataša Kostić, Miloš Vukanović i Mire Mladenovski

Objavljeno u junu 2023.

Posebnu zahvalnost upućujemo Evropskom udruženju edukatora istorije (EUROCLIO), njihovim članovima/cama – udruženjima i edukatorima/cama istorije/historije/povijesti iz zemalja bivše Jugoslavije - na njihovoj neprocenjivoj podršci koju su pružili Programu Mehanizma za informisanje (PMI) zajednica pogođenih sukobom u kreiranju i implementaciji programa edukacija o korištenju arhiva Tribunala i Mehanizma u kreiranju nastavnih materijala o ratovima 1990-tih. Njihova ekspertiza, trud i entuzijazam doveli su do kreiranja ovog Priručnika.

Ova publikacija je nastala uz finansijsku podršku Evropske unije. Njegov sadržaj je isključiva odgovornost PIM-a i ne odražava nužno stavove Evropske unije.

NASLJEĐE HAŠKOG TRIBUNALA I NASTAVA ISTORIJE

Uvod

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) je bio međunarodni sud sa sjedištem u Hagu (Holandija) sa zadatkom da sudi počiniocima ratnih zločina na prostoru bivše Jugoslavije tokom ratova devedesetih. Sud je široj javnosti poznat i kao Haški tribunal. Osnovan je od strane Organizacije ujedinjenih nacija [Rezolucijom 827 Saveta bezbjednosti OUN](#) u kojoj se između ostalog navodi:

„Izražavajući još jednom svoju krajnju zabrinutost zbog daljnjih izvještaja o široko rasprostranjenim i flagrantnim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava koja se dešavaju na teritoriji bivše Jugoslavije, a posebno u Republici Bosni i Hercegovini, uključujući izvještaje o masovnim ubistvima, masovnom, organizovanom i sistematskom zatočenju i silovanju žena, te o nastavku prakse “etničkog čišćenja” čiji je cilj, pored ostalog, osvajanje i zadržavanje teritorija,

Utvrdivši da ta situacija i dalje predstavlja prijetnju međunarodnom miru i bezbjednosti,

Odlučan da zaustavi takve zločine i poduzme efektivne mjere da se privedu pred lice pravde osobe koje su za njih odgovorne

[. . .]

Ovim donosi odluku da se osnuje međunarodni sud sa isključivim zadatkom da krivično goni osobe odgovorne za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. do datuma koji odredi Savjet bezbjednosti nakon ponovne uspostave mira [. . .]“

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je zvanično prestao da postoji 31. decembra 2017. godine, nakon 24 godine rada. Njega je nasledio [Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove](#), koji je preuzeo cjelokupnu dokumentaciju MKSJ i koji je okončao nedovršene postupke.

Osnovni cilj rada MKSJ bio je da izvede pred sud lica odgovorna za zločine poput ubistva, mučenja, silovanja, porobljavanja, uništavanja imovine i dr. Izvođenjem počinitelaca pred sud, MKSJ je nastojao odvratiti od budućih zločina i osigurati pravdu za hiljade žrtava i njihovih porodica, i time doprinjeti uspostavljanju trajnog mira i bezbjednosti u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije. Prema [Statutu MKSJ](#), taj sud je imao nadležnost nad zločinima počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine. Imao je nadležnost samo nad pojedincima, a ne nad organizacijama, političkim strankama, vojnim jedinicama, administrativnim entitetima ili drugim pravnim subjektima. Haški tribunal je bio ovlašćen za krivično gonjenje i vođenje sudskih postupaka u vezi sa četiri kategorije krivičnih dela:

- teškim povredama Ženevskih konvencija iz 1949. godine,
- kršenjima zakona i običaja ratovanja,
- zločinima protiv čovečnosti i
- genocidom.

Haški tribunal je podigao optužnice protiv šefova država i entiteta, predsednika vlada, načelnika generalštabova, ministara i mnogih drugih visokopozicioniranih osoba, sa raznih strana sukoba u bivšoj Jugoslaviji, te time nastojao osigurati nekažnjivost za ratne zločine, bez obzira na vojni, politički ili ekonomski položaj odgovornih osoba. Zahvaljujući Haškom tribunalu pokušao se pronaći najbolji način na koji bi se optužene osobe na visokim položajima pozvale na odgovornost. Na taj se način MKSJ postarao da žrtve vide kako međunarodni krivični sud osuđuje i šalje u zatvor osobe odgovorne za njihove patnju. Istovremeno, mnoge su žrtve imale ključnu ulogu u postupcima pred MKSJ gde su kao svjedoci doprinjele utvrđivanju istine. Postupci na MKSJ pružili su žrtvama i svedocima priliku da se njihov glas čuje i da govore o svojim patnjama. Više od 4.500 svedoka ispričalo svoje priče u sudnici.

Haški tribunal je utvrdio ključne činjenice u vezi sa zločinima počinjenim u bivšoj Jugoslaviji. Sudije tribunala su pritom pažljivo razmatrale svedočenja očevidaca, preživelih i počinitelja, forenzičke podatke, kao i često do tada neviđene dokumentarne i video dokaze. Presude Haškog tribunala su pomogle stvaranju istorijskog zapisa o događajima, borbi protiv poricanja zločina i sprečavanju pokušaja revizionizma. Uz dokaze predočene na suđenjima, utvrđivanju činjenica uveliko su doprinjela priznanja optuženih o krivici. Izjave koje su često pratile takva priznanja o krivici potvrđivale su dokaze koje su prikupili istražitelji Međunarodnog suda i time pomogli stvaranju nepobitnog prikaza djela događaja u ratovima devedesetih godina. Domaći sudovi širom bivše Jugoslavije koristili su se dragocenim iskustvom MKSJ i njegovog postupanja u vezi s ratnim zločinima, kao i obiljem dokaznog materijala koji je MKSJ tokom svoga rada stavio na raspolaganje domaćim tužiocima.

Dostignuća MKSJ od važnosti za nastavu istorije

- **Individualizacija krivice:** Izvođenje odgovornih za ratne zločine pred sud i zadovoljenje pravde
- **Davanje glasa žrtvama i svedocima zločina:** Belženje iskaza velikog broja svedoka o ratnim događajima (preživelih zločina, očevidaca, insajdera, veštaka iz različitih oblasti itd.)
- **Prikupljanje dokumentarnih dokaza o ratnim događajima:** Stavljanje na uvid javnosti velikog broja dokumenata poput vojnih naređenja i izveštaja, presretnutih razgovora, fotografija, video snimaka itd.
- **Priznanja krivice:** Sklapanje sporazuma sa počiniocima zločina o priznanju krivice i njihove kasnije izjave i iskazi o zločinima u kojima su učestvovali
- **Sudsko utvrđivanje činjenica:** Donošenje niza zaljučaka u presudama na osnovu svedočenja i dokaznog materijala predočenih u sudnici

Ciljevi učenja

- Sticanje osnovnih znanja o nastanku, ulozi i dostignućima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju

- Osvjetljavanje činjenice da su za najteže zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije odgovorni pojedinci, a ne države i narodi kako se to obično tumači u javnosti
- Razumevanje pojma priznanja krivice u smislu utvrđivanja činjenica o počinjenim zločinima, iskrenog pokajanja i priznanja patnji žrtvama u cilju pomirenja među narodima bivše Jugoslavije
- Isticanja značaja da su sudski utvrđene činjenice polazna osnova istorijskog istraživanja sa ciljem razumevanje događaja iz prošlosti, a protiv borbe protiv poricanja zločina i istorijskog revizionizma

Individualizacija krivice

Individualizacija krivice u slučajevima ratnih zločina jedno je od najznačajnijih dostignuća MKSJ. Utvrđivanjem da su pojedinci krivično odgovorni za počinjene masovne zločine, MKSJ je pokazao da individualna krivica i krivična odgovornost mogu biti dokazani na sudu tj. da za najteže zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije nisu odgovorni narodi, niti etničke grupe, već isključivo pojedinci.

Statut MKSJ definiira Individualnu krivičnu odgovornost Članom 7, te u četiri stavke navodi da osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje nekog od krivičnih djela snosi individualnu odgovornost za to krivično djelo. Ukoliko je neko od djela počinio podređeni, njegov nadređeni ne može biti oslobođen krivične odgovornosti ako je znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni prema počinuti takva dela ili da ih je već počinio, a on nije preduzeo nužne i razumne mere da spriječi takva dela ili kazni počinioce. Prema Članu 7 Statuta MKSJ regulirano je pitanje individualne krivične odgovornosti i on u stavu jedan govori da „osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje nekog od krivičnih djela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta snosi individualnu odgovornost za to krivično djelo.“ Pored toga se u Stavu 2 Člana 7 kaže da „nijedna optužena osoba, bilo da se radi o šefu države ili vlade ili o odgovornom državnom funkcioneru, ne može biti oslobođena krivične odgovornosti niti joj se može ublažiti kazna na osnovu njenog službenog položaja.“ Konačno, u Stavu 4 se navodi da „optužena osoba koja je postupala prema nečijem naređenju ne može biti oslobođena krivične odgovornosti, ali joj se to moglo uzeti u obzir kao osnova za ublažavanje kazne ako je Međunarodni sud utvrdio da je to bilo u interesu pravde.“¹ Svojim pozivanjem i procesuiranjem osoba na odgovornost za zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji, Haški tribunal je težio ostvarenju pravde za žrtve.

Od kakve koristi to dostignuće može biti za nastavu istorije? Prvo, sama činjenica da je neko osuđen pred jednim međunarodnim sudom predstavlja istorijsku činjenicu. Zatim, osuđeni za ratne zločine često su obnašali određene funkcije unutar državnih ili entitetskih struktura, što može pokrenuti debatu o politikama koje su dovele do planiranja i počinjenja zločina. Da ne bude zabune, to i dalje ni slučajno ne sme ići ka generalizaciji i pripisivanja odgovornosti nacionalnim ili vjerskim grupama u celini. Konačno, činjenica da je neko oslobođen ili da nekome za koga se pretpostavlja da bi mogao biti odgovoran za ratne zločine nije ni suđeno

¹ Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju
https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf

može biti povod za debatu zašto je to tako i da li su i domaći sudovi mogli da se u većoj mjeri „nadovežu“ na suđenja pred Haškim tribunalom.

U ovom odjeljku, pomenućemo samo neke primere osuđenih pred Haškim tribunalom. Prvu grupu čine visokopozicionirani osuđenici, poput bivših čelnika bosanskih Srba [Ratka Mladića](#), [Radovana Karadžića](#), [Momčila Krajišnika](#) ili [Biljane Plavšić](#); čelnika bosanskih Hrvata Jadranka Prlića, Slobodana Praljka i drugih osuđenih u predmetu [Prilic i drugi](#); najviših zvaničnika Armije BiH [Rasima Delića](#) ili [Envera Hadžihasanovića](#); ili najviših političkih, vojnih i policijskih zvaničnika države Srbije osuđenih u predmetu [Šainović i drugi](#). U drugu grupu spadaju direktni počinioци zločina, među kojima su, na primer, bosanski Srbi [Milan i Sredoje Lukić](#) ili [Goran Jelisić](#), bosanski Hrvat [Miroslav Bralo](#), bosanski Musliman [Esad Landžo](#), ili kosovski Albanci [Hardin Bala](#) i [Lahi Brahimaj](#).

Na primeru granatiranja istorijskog jezgra Dubrovnika u decembru 1991. godine i artiljerijskog napada na Zagreb u maju 1995. godine možemo videti da vođe nisu proglašene krivim zbog svojih političkih stavova ili političkih ciljeva, već zbog toga što su, kako je zaključeno u jednom od predmeta “vojne vođe u sprovođenju političkih ciljeva počinili teška krivična djela.”² Naime Jugoslovenska narodna armija (JNA) je 6. decembra 1991. godine granatirala Stari grad u Dubrovniku, istorijsku celinu pod zaštitom UNESCO-a. Tokom suđenja generalu JNA Pavlu Strugaru³ ([predmet IT-01-42](#)), vojnom zapovjedniku ove operacije, Pretresno veće je zaključilo da je uvereno da je nanesena šteta bila obimna i znatna i da su oštećenja zahvatila znatan dio Starog grada. Sudije su utvrdile da su tokom granatiranja oštećene 52 zgrade i objekta, a šest ih je uništeno. Postoji ubedljivo mnoštvo jasnih i čvrstih dokaza da je naneta šteta bila uzrokovana granatiranjem JNA, a ne delovanjem hrvatskih snaga. Ovo je ustanovljeno uz pomoć veštaka za balistiku i brojnih svedoka. Kapetan Hrvatske vojske Ivan Negodić bio je jedan od njih, i svedočio je o jednom presretnutom razgovoru između jednog vojnika JNA i njemu nadređenog kapetana: „[. . .] kada pita vojnik svoga kapetana: Druže kapetane, gde da gađam? [. . .] Rekao je: [. . .] Unutar zidina sve je cilj.”⁴

U maju 1995. godine snage Srba u Hrvatskoj i srpsko stanovništvo Zapadne Slavonije bili su izloženi napadu Hrvatske vojske tokom operacije „Bljesak“ i kao direktan odgovor na to, 2. i 3. maja vojne snage takozvane Republike Srpske Krajine granatirale su centar Zagreba. Sedam civila je ubijeno, a još 214 ljudi je povređeno. MKSJ je sproveo istragu koja je za posledicu imala podizanje optužnice protiv predsednika Republike Srpske Krajine Milana Martića⁵. Saslušavši argumente, sudije MKSJ su razmotrile dokaze i zaključile da je van razumne sumnje dokazano da je Martić naredio granatiranje koje je bilo namerno usmereno protiv civila.

„Pretresno veće je dalje konstatovalo da je Martić naredio granatiranje Zagreba 2. i 3. maja 1995. godine. Ono je stoga zaključilo da on snosi individualnu krivičnu odgovornost

² Presuda Žalbenog veća u predmetu IT-95-11 Tužilac protiv Milana Martića, <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-11-A/JUD194R0000278714.pdf>

³ Podaci o predmetu “DUBROVNIK” (IT-01-42) Pavle Strugar https://www.icty.org/x/cases/strugar/cis/bcs/cis_strugar_bcs_1.pdf

⁴ Tužilac protiv Pavla Strugara (IT-01-42), 23. april 2004., svjedok Ivan Negodić, 5218-5298

⁵ Podaci o predmetu IT-95-11 Tužilac protiv Milana Martića https://www.icty.org/x/cases/martic/cis/bcs/cis_martic_bcs.pdf

prema članu 7(1) Statuta za naređivanje po tački 15, ubistvo kao zločin protiv čovečnosti; tački 16, ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja; tački 17, nehumana dela kao zločin protiv čovečnosti; tački 18, okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja; i tački 19, napadi na civile kao kršenje zakona i običaja ratovanja.“⁶

Zaključeno je da su civilne žrtve bile neizbežne s obzirom na izbor oružja kojim je napad izvršen – nenavodnim projektilima oružja M-87 Orkan. Sudije su se detaljno upoznale s karakteristikama ovog oružja i napomenule da “ovim oruđem, zbog njegovih karakteristika, s obzirom da su upitanju nevođeni projektili s velikim rasturanjem pogodaka [. . .] nije bilo moguće gađati konkretne ciljeve.”⁷ U gusto naseljenim zonama, kao što je centar Zagreba, upotreba ovog neselektivnog oruđa neminovno ima za posljedicu nanošenje teških ljudskih gubitaka. Sudije su odbacile tvrdnje da je ovaj napad bio legitimni odgovor naglasivši da su razlozi koji stoje iza počinjenja nekog krivičnog dela irelevantni.

Davanje glasa žrtvama svjedocima zločina

Već je navedeno da je pred Haškim tribunalom iskaze dalo više od 4.500 svjedoka. Njihova svjedočenja se čuvaju u MKSJ u vidu transkripata sa suđenja i video snimaka. Jedna od svjedokinja koje su svjedočile na Tribunalu, zdravstvena radnica koja je učestvovala u zbrinjavanju žrtava ratnih zločina, rekla je sledeće:

"Sud u Hagu, [za] sve žrtve, sve žene sa kojima sam ja radila, ima za njih izuzetno veliki značaj. [...] I imaju povjerenja da će se pronaći pravi uzroci onoga što se desilo. Da će ljudi smći hrabrosti, i žrtve, i žrtve isto tako, da ispričaju ono što se desilo. [...] Velika su očekivanja od Suda, da će donijeti prave stvari, da će pravda dobiti svoje mjesto."⁸

Na primeru suđenja u predmetu “Čelebići”⁹, mnoge žrtve koje su svjedočile opisale su da su videle ili doživele okrutnost i nasilje, da su živele u nečovječnim uslovima bez hrane, vode, medicinske pomoći i mesta za spavanje. Pretresno veće je utvrdilo da “je u zatvoru/logoru vladala atmosfera straha i zastrašivanja, prouzrokovana nasumičnim premlaćivanjima zatvorenika nakon hapšenja, prebacivanja i dolaska u logor”. Pretresno veće je čulo svjedočenja o mnogim incidentima koji su se desili u ovom logoru. Grozdana Čećez je jedna od žrtava koja je pretrpjela mučenje i silovanje.

Prikupljanje dokumentarnih dokaza o ratnim događajima

Arhiva Haškog tribunala sadrži hiljade dužnih metara fizičkih spisa i preko 3 petabajta digitalnih podataka, uključujući dokumente, karte, fotografije, audiovizuelne snimke,

⁶ Presuda Žalbenog veća u predmetu IT-95-11 Tužilac protiv Milana Martića, <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-11-A/JUD194R0000278714.pdf>

⁷ Presuda Pretresnog vijeća u predmetu IT-95-11 Tužilac protiv Milana Martića <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-95-11#eng>

⁸ Predmet IT-98-33 Tužilac protiv Radislava Krstića, svjedokinja Teufika Ibrahimefendić, 5804-5863

⁹ Žalbeno vijeće 20. februara 2001. izriče presudu u predmetu Čelebići <https://www.icty.org/bcs/press/%C5%BEalbeno-vije%C4%87e-20-februara-2001-izri%C4%8De-presudu-u-predmetu-%C4%8Delebi%C4%87i>

predmete, baze podataka, internet stranice i druge vrste spisa. Za nastavu istorije od značaja su dokumenti prikupljeni i uvršteni u dokaze tokom suđenja.

U arhivi su pohranjene hiljade naređenja, borbenih izvještaja, mapa, spiskova itd. Primera radi, u spisima se čuva dokument poznat pod nazivom [Direktiva 7](#), iz marta 1995. godine koji predstavlja uvod u napad na Srebrenicu i genocid koji je tamo kasnije počinjen. Takođe, postoji i niz drugih [naređenja](#) u vezi sa napadom na Srebrenicu u julu 1995. godine.

Zatim, u arhivi se nalaze različiti spiskovi zatočenika koji su tokom suđenja uvršteni u dokaze. Takav je [spisak zatočenih Bošnjaka](#) u Bijeloj kući u Potočarima koji su u julu 1995. sačinili pripadnici Holandskog bataljona UN u nadi da će na taj način pomoći zatočenicima. Takođe, i [spisak Srba zatočenih](#) u logoru Kamenica koji je sačinila Armija BiH. Nažalost, ljudi sa oba spiska su ubijeni. Zatočene Bošnjake iz Potočara ubili su pripadnici vojske bosanskih Srba u egzekucijama koje su usledile nakon pada Srebrenice, a srpske zatočenike iz Kamenice ubili su pripadnici odreda „El Mudžahid“ Armije BiH.

U dokaze je, takođe, uvršten veliki broj presretnutih razgovora koji predstavljaju značajan potencijal za korišćenje u nastavi istorije.

Konačno, tu je nebrojeno mnogo foto i video dokaza koji su uvršteni u dokaze tokom suđenja. Selekcija foto i video dokaznog materijala za pojedine predmete, može se pronaći na sledećim linkovima: [zločini u Vukovaru](#), [opsada Sarajeva](#), [zločini u logoru Sušica](#), [zločini u logoru Čelebići](#), [zločini u Uzdolu](#), [zločini u Stupnom Dolu](#), [genocid u Srebrenici](#), [zločini u operaciji Oluja](#), [zločini u logoru Kamenica](#), [zločini na Kosovu](#).

Priznanja krivice

Više osoba optuženih pred MKSJ se izjasnilo krivim po optužbama da su tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji neposredno počinile ratne zločine ili da su odgovorne za njih. U svim takvim slučajevima, utvrđene su jasne činjenice o počinjenim zločinima, istina o događajima je obelodanjena javnosti, a patnja žrtava priznata. Većina potvrdnih izjašnjenja o krivici je praćena izjavama u kojima optuženi iskazuju svoje kajanje. U tim izjavama oni često izražavaju nadu da će njihovo kajanje doprineti pomirenju među narodima bivše Jugoslavije. Od prvog potvrdnog izjašnjenja o krivici pred Haškim tribunalom 1996. godine, ukupno 20 lica se izjasnilo krivim za određene zločine ([Milan Babić](#), [Predrag Banović](#), [Miroslav Bralo](#), [Ranko Češić](#), [Miroslav Deronjić](#), [Damir Došen](#), [Dražen Erdemović](#), [Miodrag Jokić](#), [Goran Jelisić](#), [Dragan Kolundžija](#), [Darko Mrđa](#), [Dragan Nikolić](#), [Momir Nikolić](#), [Dragan Obrenović](#), [Biljana Plavšić](#), [Ivica Rajić](#), [Duško Sikirica](#), [Milan Simić](#), [Stevan Todorović](#), [Dragan Zelenović](#)).¹⁰

U skladu sa pravilima MKSJ, optuženi može sklopiti sporazum o izjašnjanju o krivici u kojem priznaje svoju krivicu po svim ili nekim tačkama optužnice. Takav sporazum dogovaraju tužilaštvo i optuženi. Da bi izjašnjanje o krivici bilo prihvaćeno, pretresno veće se mora uveriti da je ono dato dobrovoljno i da nije dvosmisleno, te da činjenice ukazuju na odgovornost optuženog za zločin ili za zločine za koje se on tereti. U slučaju kada se optuženi potvrdno izjasni o krivici samo po određenim optužbama, tužilaštvo može povući druge

¹⁰ Priznanje krivice. <https://www.icty.org/bcs/specijali/priznanje-krivice>

optužbe i zatražiti od pretresnog veća da se optužnica u skladu s tim izmeni. Potvrdnim izjašnjavanjem o krivici suđenje postaje nepotrebno, te sledi rasprava o kazni i samo izricanje kazne.

S obzirom na kontroverze u vezi s potvrdnim izjašnjavanjem o krivici, važno je istaći njegove prednosti. Iz perspektive tužilaštva, potvrdo izjašnjavanje o krivici je važno sredstvo uštede vremena i sredstava što je naročito važno s obzirom na finansijska i vremenska ograničenja s kojima se MKSJ suočavao. Potvrdo izjašnjavanje o krivici smatra se i dragocjenim sredstvom spora jer može uključivati svedočenje optuženog protiv pojedinaca višeg ranga, čime se osigurava izricanje osuđujućih presuda najvažnijim počinocima. Potvrdo izjašnjavanje o krivici, isto tako, može da poštedi svjedoke katkad stresnog iskustva svedočenja pred sudom. Obično, veće potvrdo izjašnjavanje o krivici smatra olakšavajućom okolnošću koja vodi ka smanjenju kazne koju bi osuđena osoba inače dobila. Međutim, prilikom utvrđivanja težine faktora koji utiču na kaznu, pretresno veće uvek vodi računa o tome da izrečena kazna mora biti srazmerna težini krivičnog djela, patnji nanesejoj žrtvama i stepenu odgovornosti počiniooca. Priznanja optuženih, uz dokazni materijal, puno su pomogla pri utvrđivanju činjenica i to na sledeće načine:

- Izjave koje često prate takva priznanja o krivici potvrđuju dokaze koje su prikupili istražitelji Haškog tribunala i time doprinose stvaranju nepobitnog prikaza djela događaja u ratovima devedesetih godina.
- Mnoge od njihovih značajnih izjava sadrže informacije i smernice koje istražiteljima prethodno nisu bile dostupne, poput važnih podataka o vojnim operacijama, planiranju ili izvršenju nekih od najužasnijih zločina.
- U nekim slučajevima su počiniooci zločina jedini koji mogu otkriti gdje se nalaze masovne grobnice, kako bi porodice žrtava napokon pronašle i na primeren način sahranile svoje mrtve.
- Priznanja krivice mogu biti vrlo značajna i kao izvor dodatnih dokaza koji bi inače bili nedostupni.¹¹

Momir Nikolić

Momir Nikolić bio je pomoćnik komandanta za bezbednost i obaveštajne poslove 1. bratunačke lake pešadijske brigade i koji je priznao svoje učešće u genocidu počinjenom u Srebrenici u leto 1995 godine.¹² Tokom svedočenja u predmetu [IT-02-60 Tužilac protiv Blagojevića i Jokića](#)¹³, u svom rečitom prikazu događaja na sledeći način je opisao opšti stav snaga bosanskih Srba prema zakonima ratovanja:

"Zar vi stvarno mislite da u jednoj operaciji gdje je izdvojeno, zarobljeno i ubijeno 7.000 ljudi, da se neko pridržavao Ženevske konvencije? Zar stvarno mislite da se neko pridržavao zakona i propisa i pravila u operaciji gdje je ubijeno, prvo zarobljeno, ubijeno, sahranjeno, ponovo ekshumirano, ponovo sahranjeno, zamislite da se neko u takvoj

¹¹ Glavna dostignuća. United Nations | International Residual Mechanism for Criminal Tribunals.

<https://www.icty.org/mk/node/8501>

¹² Podaci o predmetu "SREBRENICA" (IT-02-60/1) Momir Nikolić

https://www.icty.org/x/cases/nikolic/cis/bcs/cis_nikolic_momir_BCS.pdf

¹³ Vidi na: https://www.icty.org/x/cases/blagojevic_jokic/cis/bcs/cis_blagojevic_jokic_bcs.pdf

jednoj operaciji pridržavao Ženevskih konvencija? Nije se niko [...] pridržavao Ženevske konvencije, ni pravila, jer da jeste, ne bi posljedica te operacije bila 7.000 mrtvih ljudi."¹⁴

Dragan Nikolić

Na raspravi o kazni [Dragana Nikolića](#), komandanta zatočeničkog logora Sušica u Vlasenici koji je priznao krivicu za zločine počinjene u tom logoru, došlo je do sledećeg dijaloga između žrtve i optuženog odnosno između gospođe Habibe Hadžić i Dragana Nikolića¹⁵. Habiba Hadžić, bosanska Muslimanka, je opisala šta joj se dogodilo u srpskom logoru Sušica kojeg su vodili Srbi u sjeveroistočnoj Bosni, i gubitku svoja dva sina. Svjedočila je 3. novembra 2003. u predmetu protiv Dragana Nikolića. Ona je 1992. imala 49 godina i bila udata sa dvoje odrasle djece: imala je starijeg sina Enisa Hadžića, koji je imao 31 godinu, i Bernisa Hadžića, koji je imao 29 godina. Kada je gospođa Hadžić napustila logor Sušica, njeni sinovi, Enis i Bernis, i dalje su bili zatočeni tamo. Nikad ih nakon toga nije vidjela žive. Na kraju svog svjedočenja, upitana da li vjeruje da su joj sinovi živi, gđa Hadžić je izjavila:

“Oni nisu živi, to Jenki [Dragan Nikolić] zna. Molila bi samo da znam u kojoj su grobnici. Da ih majka dostojanstveno sahrani. Da makar gledam, da dođem gdje su njihove koščiće, da majka da ih vidi. Da znam eto gdje su ukopani. Ali ne znam, još nikad nisam saznala.”

Na kraju svog svjedočenja, gđa. Hadžić je dobila odgovor od Dragana Nikolića. On joj je rekao da su joj sinovi ubijeni i zakopani 30. septembra 1992. na obližnjem mjestu pod nazivom Debelo Brdo.¹⁶

Izvor. Logor Sušica

¹⁴ Tužilac protiv Blagojevića i Jokića, IT-02-60, 25. septembar 2003., svjedok Momir Nikolić, str. 1840-1960, Vidi na: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Transcript/NotIndexable/IT-02-60%23/TRS924R0000055368.doc>

¹⁵ Podaci o predmetu “LOGOR SUŠICA” (IT-94-2) Tužilac protiv Dragana Nikolića https://www.icty.org/x/cases/dragan_nikolic/cis/bcs/cis_dragan_nikolic_bcs.pdf

¹⁶ Habiba Hadžić, <https://www.icty.org/bcs/content/habiba-had%C5%BEi%C4%87>

Duško Sikirica

Donoseći zaključke u vezi sa zločinima počinjenim u Prijedoru, sudije Haškog tribunala su se u stvaranju potpune slike uslova u logoru Keraterm u okolini Prijedora, osim na fizičke dokaze i iskaze svjedoka, oslonile i na [priznanje krivice](#) optuženog, [Duška Sikirice](#).¹⁷ Duško Sikirica je bio komandant obezbjeđenja u zatočeničkom logoru Keraterm, u Prijedoru u Bosni i Hercegovini 1992. godine. Znao je za nehumane uslove u logoru, kao i da su zatočenici premlaćivani, silovani, seksualno zlostavljani i ubijani. Nije spriječio ljude izvan logora da ulaze u logor i zlostavljaju zatočenike. Takođe je ubio jednog zatočenika u logoru tako što mu je pucao u glavu. Osuđen je na 15 godina zatvora. U [sažetku presude](#) se na sledeći način komentariše njegovo priznanje krivice.

"Sikirica je prihvatio da je ubio jednog od zatočenika u logoru [Keraterm] tako što ga je ustrijelio u glavu. Povrh toga, on prihvata da postoje značajni dokazi o ubistvima drugih ljudi u Keratermu tokom perioda dok je on obavljao svoju dužnost [. . .] Osim lišavanja života, Sikirica je prihvatio da postoje dokazi da su u logoru vršena premlaćivanja, silovanja i seksualni delikti, kao i zastrašivanje, ponižavanje i psihološko zlostavljanje zatočenika. On nadalje prihvata da postoji mnogo dokaza da su zatočenici bili podvrgnuti nehumanim uslovima tokom zatočenja u logoru Keraterm."¹⁸

Dražen Erdemović

Jedan od optuženih koji se potvrdno izjasnio o krivici za zločine počinjene u Srebrenici, [Dražen Erdemović](#)¹⁹, kasnije je svedočio na suđenju [generalu Radislavu Krstiću](#)²⁰ (takođe optuženom za zločine počinjene 1995. godine u Srebrenici). Erdemović je [svedočio](#) o masovnim pogubljenjima muškaraca, bosanskih Muslimana 16. jula 1995. na Vojnoj ekonomiji Branjevo. Premda je tužilaštvo izvelo najmanje jednog čovjeka koji je preživio strijeljanje na Branjevu, iscrpne dokaze na osnovu kojih se mogao utvrditi identitet počinilaca dao je upravo Erdemović. Dražen Erdemović je rekao sljedeće:

"... kad su svi otišli, potpukovnik je rekao, čuo sam, razgovarao je sa Branom, čuo sam kad je rekao da će sada dolaziti autobusi. [. . .] Čim je rekao to, nije prošlo dugo, sjeo je u auto sa ovom dvojicom ovdje policajaca. Oni su otišli. Tada se Brano obratio nama i rekao da će sada da dođu autobusi sa civilima iz Srebrenice. Ja i pojedinci smo još počeli da prigovarano, zašto, šta mi treba da radimo tu. On je rekao da treba da strijeljamo te ljude. Vidio sam da su dva policajca izvodila ljude do Brane, ljude koji su se nalazili u autobusu, sa tim ljudima koji su po mojoj procjeni obezbjeđivali transport tih ljudi, izvodili su do Brane i Golijan Vlastimira koji su prvu grupu od deset ljudi doveli dolje ravno iza ove garaže, možda sto metara. Ne znam, možda više, ali otprilike tako. Tad je

¹⁷ Priznanje krivice, izvod iz transkripta, 8. oktobar 2001. <https://www.icty.org/bcs/sid/223>

¹⁸ Tužilac protiv Sikirice i drugih, IT-95-8, Sažetak presude o kazni, 13. novembar 2001. Vidi na: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-8/JUD94R0000069264.TIF>

¹⁹ Podaci o predmetu "POLJOPRIVREDNO DOBRO U PILICI" (IT-96-22) Dražen Erdemović https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/cis/bcs/cis_erdemovic_BCS.pdf

²⁰ Podaci o predmetu IT-98-33 Tužilac protiv Radoslava Krstića https://www.icty.org/x/cases/krstic/cis/bcs/cis_krstic_bcs.pdf

Brano rekao da mi stanemo u stroj, da se postrojimo u stroj. Ispred nas je naređeno ljudima da se nama okrenu leđima. Kad su se ti ljudi okrenuli leđima, mi smo pucali u njih. Naređeno je da se puca u te ljude."²¹

Sudsko utvrđivanje činjenica

Sudsko utvrđivanje činjenica o zločinima počinjenim u bivšoj Jugoslaviji od ključnog je značaja, osim za utvrđivanje odgovornosti optuženih, i za rasvetljavanje događaja iz prošlosti, a posledično i za borbu protiv negiranja i za sprečavanje pokušaja revizionizma. Sudski utvrđene činjenice, naravno, ne obavezuju historičare da ih u svojim istraživanjima bespogovorno prepisuju, ali svakako predstavljaju putokaz za historijska istraživanja. Osim toga, postoje situacije u kojima sudovi nisu mogli izvan razumne sumnje donijeti određene zaključke, što ne sprečava historičare da, koristeći dokumentarnu građu, između ostalog i građu Haškog tribunala, istražuju date događaje i donose svoje zaključke.

Primjer sudskog utvrđivanja činjenica izvan razumne sumnje može se naći u jednoj od presuda Haškog tribunala o zločinima počinjenim u opštini Prijedor u Bosni i Hercegovini:

"Dana 30. aprila 1992. srpske snage su preuzele kontrolu nad Prijedorom. Po zauzimanju Prijedora ubrzo je uslijedilo izbacivanje nesrba, bosanskih Muslimana ili Hrvata, sa odgovornih funkcija. Mnogi su na kraju izgubili posao, njihova djeca više nisu mogla ići u školu, a na radiju se emitirala antimuslimanska i antihrvatska propaganda [. . .] Kako bi spriječili svaku pomisao Hrvata i prije svega Muslimana na otpor, Srbi odlučuju privesti sve nesrbe koji bi mogli predstavljati opasnost, tako da počinju hapsiti osobe koje su predstavljale određeni autoritet, uključujući i onaj moralni, ili su raspolagale određenom moći, naročito ekonomskom. Istovremeno se muškarci odvajaju od žena, djece i starijih osoba, jer ih treba ispitati. Prikladno je stoga, smatraju Srbi, one nesrbe koji još nisu otišli iz regije okupiti u centre. Na taj način stvoreni su centri Omarska, Keraterm i Trnopolje [. . .] No, dokazi predloženi pred Vijećem ukazuju na to da o njima ne smijemo govoriti kao o istražnim ili sabirnim centrima, nego kao o logorima [. . .] Iz početka zamišljen da djeluje petnaestak dana, logor (Omarska) je u stvarnosti funkcionirao od maja 1992. do otprilike 20. augusta 1992. Tokom tog perioda od gotovo tri mjeseca kroz logor je prošlo najmanje 3.334 zatočenika. Njima valja pridodati tridesetak žena, od kojih su mnoge u tom kraju bile ugledne. Sve zatočenike ispituju. Gotovo ih sve tuku. Mnogi neće iz logora izaći živi."²²

²¹ Tužilac protiv Radislava Krstića, IT-98-33, 22. maj 2000., svjedok Dražen Erdemović, 3066-3184, <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Transcript/NotIndexable/IT-98-33/TRS1642R0000333244.doc>

²² Sažetak presude u predmetu IT-98-30 Tužilac protiv Kvočke i drugih. Vidi na: <https://www.icty.org/bcs/sid/7941>

Logor Trnopolje

Za nastavnike može biti vrlo zanimljivi primjeri vezan za zločine počinjene u Hrvatskoj 1995. tijekom operacije Oluja i na Kosovu u logoru Lapušnik 1998. godine za koje su po individualnoj krivičnoj odgovornosti optuženi oslobođeni krivice, no međutim MKSJ je utvrdio da su se zločini dogodili. Dakle bez obzira što su osobe optužene za zločin oslobođene po individualnoj odgovornosti, sud je utvrdio da su zločini dogodili.

Operacija Oluja

Za zločine počinjene od 1991. do 1995. godine na teritoriju Republike Hrvatske, tužilaštvo MKSJ podiglo je 12 optužnica protiv ukupno 18 političkih, vojnih i policijskih službenika bivše Jugoslavije, Srbije i Hrvatske. Takozvana vukovarska trojka oficira Jugoslavenske Narodne Armije (JNA) - Mile Mrkšić, Veselin Šljivančanin i Miroslav Radić - [optužena](#) je za masakr na Ovčari. Za granatiranje dubrovačkog starog grada optuženi su general JNA [Pavle Strugar](#) i admiral [Miodrag Jokić](#). Trojica predsjednika Republike Srpske Krajine, samoprogllašene na zaposjednutim teritorijima Hrvatske - [Milan Babić](#), [Milan Martić](#) i [Goran Hadžić](#) - optuženi su za progon i teške zločine nad hrvatskim i drugim nesrpskim stanovništvom istočne Slavonije i kninske Krajine. [General Momčilo Perišić](#) optužen je da je materijalnom, kadrovskom i logističkom podrškom Srpskoj Vojski Krajine (SVK), značajno doprinio njenim zločinima, uključujući i granatiranje Zagreba u svibnju 1995. godine. Za zločine nad srpskim stanovništvom Gospića i Medačkog džepa, optuženi su generali Hrvatske vojske (HV) [Mirko Norac](#) i [Rahim Ademi](#), a njihovi su predmeti ustupljeni hrvatskom pravosuđu.

Generalima [Anti Gotovini](#), [Ivanu Čermaku](#) i [Mladenu Markaču](#) se u Haagu pred MKSJ sudilo za zločine počinjene tijekom i nakon operacije “[Oluja](#)” u ljeto 1995. godine. Presuda Raspravnog vijeća izrečena je 15. travnja 2011. godine. Optuženi Ante Gotovina i Mladen Markač jednoglasno su [proglašeni krivima](#) za sudjelovanje u udruženom zločinačkom pothvatu u okviru kojeg su počinjena slijedeća kaznena djela: progoni na političkim, vjerskim i rasnim osnovama, ubojstva, nečovječna djela, pljačke, bezobzirno razaranje i okrutno postupanje, kvalificirani kao zločini protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja.²³ Ante Gotovina je osuđen na 24, a Mladen Markač na 18 godina zatvora, dok je treći optuženi, Ivan Čermak, oslobođen po svim točkama optužnice. Žalbena vijeće pod predsjedanjem američkog suca

²³ https://www.icty.org/x/cases/gotovina/tjug/bcs/110415bcs_judgement_p1.pdf

Theodora Merona je 16. novembra 2012. godine tijesnom većinom glasova (3:2) poništilo zaključke prvostupanjskog vijeća o nezakonitom granatiranju i udruženom zločinačkom pothvatu i [oslobodilo obojicu optuženih](#).²⁴

Ukidajući osudu optuženih generala i zaključke Raspravnog vijeća o nezakonitom granatiranju gradova i udruženom zločinačkom pothvatu hrvatskog vodstva, Žalbeno vijeće nije ukinulo nalaze prvostupanjske presude o progonu srpskog stanovništva Krajine, ubojstvima, nečovječnim djelima, uništavanju i pljački privatne imovine i sprečavanju povratka izbjeglih Srba. U tim su nalazima zadržane utvrđene i presuđene činjenice o zbivanjima u Krajini tokom i nakon operacije “[Oluja](#)”.

Jedan od primjera zločina nad civilnim stanovništvom, dokazanog u toku ovog procesa, je ubojstvo Jove Grubora, Miloša Grubora, Marije Grubor, Mike Grubor i Đure Karanovića počinjeno 25. kolovoza 1995. u Gruborima. zaseoku sela Plavno, u općini Knin. Sve su žrtve bile u civilnoj odjeći. Raspravno vijeće nadalje konstatovalo da je toga dana uništena većina kuća u zaseoku, te da su ubijane domaće životinje. Za svih pet žrtava sudsko medicinskim pregledom je utvrđeno da su umrle uslijed strijelnih ozljeda.

Prema predočenim dokazima, kroz Plavno su 25. kolovoza 1995. ujutro prošle skupine ljudi odjevenih u maskirne uniforme, koji su opisani kao vojnici s oznakama s munjom na rukavima i otišle usmjeru Grubora. Nedugo zatim čula se pucnjava, a iznad Grubora se počeo dizati dim. Raspravnim vijeću su nadalje predočeni dokazi koji pokazuju da je 25. kolovoza 1995. kroz Grubore prošla ATJ Lučko Specijalne policije.

Mada tvorci Tribunala nisu predvidjeli višu pravnu instancu koja bi preispitala odluke Žalbenog vijeća, nalazi obe presude za “[Oluju](#)” razmatrani su se pred Međunarodnim sudom pravde (MSP), najvišim svjetskim sudom koji presuđuje u sporovima između država, kao dokazi i protudokazi u sporu pokrenutom međusobnim tužbama Hrvatske i Srbije za genocid. U konkretnom slučaju, Srbija je prvostupanjskom (osuđujućom) presudom MKSJ dokazivala da su u “[Oluji](#)” počinjeni zločini koji su dosegli razmjere genocida, dok je Hrvatska to osporavala pozivajući se na drugostupanjsku (oslobađajuću) presudu MKSJ. U [presudi](#) izrečenoj u februaru 2015. godine MSP je utvrdio da su srpske i hrvatske snage između 1991. i 1995. godine počinile teške zločine od kojih neki imaju materijalne elemente genocida, ali da namjera nije bila da se neka etnička grupa "uništi" već da se njeni pripadnici "nasilno uklone" sa određenih dijelova teritorija.²⁵

Kosovo

Politička kriza na Kosovu razvijala se od kraja 80-tih i tokom 90-tih godina, da bi od sredine 1998. godine kulminirala oružanim sukobom u kojem su učestvovala snage Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) i Republike Srbije, kao i snage Oslobođilačke vojske Kosova (OVK)²⁶. Tokom tog sukoba došlo je do incidenata u kojima su Vojska SRJ (VJ) i Ministarstvo Unutrašnjih Poslova SRJ (MUP) koristili prekomernu i nasumičnu silu, što je za rezultat imalo oštećenja

²⁴ Predmet IT-06-90 Tužitelj protiv Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača
https://www.icty.org/x/cases/gotovina/cis/bcs/cis_gotovina_et_al_bcs.pdf

²⁵ <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/118/118-20150203-JUD-01-00-EN.pdf>

²⁶ <https://kosovo.sensecentar.org/assets/prolog/01-01-SR.pdf>

civilne imovine, raseljavanje stanovništva i smrt civila. Uprkos naporima da se kriza okonča, što je uključivalo dovođenje međunarodne verifikacione misije na Kosovo, sukob se nastavio i 24. marta 1999. godine su snage NATO-a započele vazдушnu kampanju bombardovanja ciljeva u SRJ. Ta kampanja završila se 10. juna 1999. godine, a snage SRJ i Srbije tada su povučene s Kosova.²⁷

Zločini nad kosovskim Albancima 1999. godine bili su predmet tri suđenja pred MKSJ: [Predmet IT-02-54 Tužilac protiv Slobodana Miloševića](#), [Predmet IT-05-87 Tužilac protiv Nikole Šainovića, Dragoljuba Ojdanića, Nebojše Pavkovića, Vladimira Lazarevića, Sretena Lukića i Milana Milutinovića](#), kao i [Predmet IT-05-87/1 Tužilac protiv Vlastimira Đorđevića](#). Bivši predsjednik SR Jugoslavije Slobodan Milošević preminuo je u pritvoru pre kraja sudskog postupka, a druga dva suđenja rezultirala su oslobađajućom za jednog i osuđujućim presudama za šestoricu bivših visokih političkih, vojnih i policijskih zvaničnika SRJ i Srbije.²⁸

Zločini koje su 1998. pripadnici OVK počinili nad Srbima i Romima, ali i Albancima osumnjičenim za „kolaboraciju“ sa srpskim vlastima procesuirani su u dva predmeta pred MKSJ: [Predmet IT-03-66 Tužilac protiv Fatmira Limaja i drugih](#), a potom i [Predmet IT-04-84 Tužilac protiv Ramuša Haradinaja i drugih](#).²⁹ [Predmet IT-03-66 Tužilac protiv Fatmira Limaja i drugih](#) se bavio zločinima protiv čovečnosti počinjenim u zarobljeničkom logoru Lapušnik u centralnom delu Kosova. Iako su dvojica od trojice optuženih pripadnika OVK oslobođeni individualne krivice za počinjene zločine zbog toga što tužilaštvo nije uspjelo da izvan razumne sumnje dokaže vezu između neposrednih počinilaca i optuženih zapovednika OVK, kao ni postojanje udruženog zločinačkog poduhvata sa ciljem da se činjenjem zločina nad civilima učvrsti kontrola OVK nad delovima Kosova, Haški tribunal je utvrdio neosporne činjenice vezane za postojanje logora u kome su bili zatočeni i mučeni Srbi, Romi, ali i Albanci osumnjičeni za navodnu kolaboraciju sa srpskim vlastima. Pretresno vijeće u [presudi](#) zaključuje da „ima dokaza za to da su otmice i zatočenje izvesnih osoba bili donekle sistematski i koordinirani.“³⁰ Premda su optuženi prvobitno poricali postojanje zatočeničkog logora u Lapušniku, njegovo postojanje je potvrđeno dokazima iznesenim na suđenju. Sudije su zaključile da i samo postojanje zatočeničkog logora pokazuje „da su postupci protiv onih za koje se sumnjalo da su kolaboracionisti bili koordinirani i organizovani.“³¹ [Presudom](#) je utvrđeno da je OVK kidnapovala pripadnike srpskih snaga bezbjednosti kao i Albance za koje se sumnjalo da su kolaboracionisti i izlagala ih diskriminaciji, šikaniranju i zlostavljanju. „Oni kosovski Albanci za koje se verovalo da su povezani sa srpskim vojnim ili policijskim vlastima bili su žrtve posebno surovog postupanja u zatočeništvu.“³² Oni koje je OVK optužila za kolaboraciju nazivani su „špijunima“ ili „izdajnicima svoga naroda“³³. Jedan od dokaza koji su sudije uvrstile u spis je saopštenje OVK br. 43 izdato 4. marta 1998, u kojem se sreće rečenica

²⁷ <https://kosovo.sensecentar.org/sr>

²⁸ <https://kosovo.sensecentar.org/sr>

²⁹ https://www.icty.org/x/cases/haradinaj/cis/bcs/cis_haradinaj_al_bcs.pdf

³⁰ Tužilac protiv Limaja i drugih, Presuda Pretresnog vijeća, 30. novembar 2005., 7536-7549 <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-03-66/JUD145R0000230650.pdf>

³¹ Tužilac protiv Limaja i drugih, Presuda Pretresnog vijeća, 30. novembar 2005 (str. 73), Vidi na: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-03-66/JUD145R0000230650.pdf>

³² Ibid, (str. 70)

³³ Ibid. (str. 71)

“smrt neprijatelju i izdajnicima”³⁴. Tokom suđenja je utvrđen identitet 27 zatočenika iz Lapušnika, civila kako Srba, tako i Albanaca. Užasna slika zatočeničkog logora prikazana je kroz svedočenja bivših zatočenika koja su sudije prihvatile kao činjenice. Dokazano je da su gotovo svi kidnapovani bili zatočeni ili u jednoj vrlo maloj podrumskoj prostoriji korištenoj kao skladište, ili u jednoj drugoj maloj prostoriji koja je inače korištena kao štala. Uslovi u obe ove prostorije bili su nehumani.

³⁴ Ibid. (str. 73)

ŽENA U RATU

Uvod

U oružanim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije od 1991. do 2001. godine učestvovala su i bile žrtve nasilja sve društvene grupe uključujući žene i decu. Žene, bilo da su majke ili ćerke, u ratu su stradale kao i muškarci i bile žrtve različitih oblika napada, masovnog i organiziranog nasilja. Istorijski posmatrano u oružanim sukobima žene i deca su uvek bile među najugroženijim delovima stanovništva i upotrebljavani su kao oružje protiv neprijateljske vojske. Na početku 20. veka pokrenute su prve međunarodne inicijative u procesu očuvanja društvenih struktura tokom oružanih sukoba koja tretiraju neophodnost posebne zaštite žena i dece kao najranjivijih delova stanovništva u vreme rata. Jednakost prava žena jedan je od osnovnih principa Ujedinjenih nacija. Ujedinjene nacije su od svog osnivanja 1945. donosile dokumente protiv diskriminacije žena čiji je cilj bio da se promeni položaj žene u društvu.³⁵ Ženevska Konvencija i njeni Protokoli (1949) sa sobom povlače krivičnu odgovornost i podvlače da "žene posebno treba da se brane od svakog napada na njenu čast, a posebno odbrana od silovanja i eksploatacije za prostituciju i svaki napad na njihov moral".³⁶

Izbijanja rata na prostoru bivše Jugoslavije, vesti o strašnim zločinima, hiljadama ubijenih i ranjenih, mučenih i seksualno zlostavljanih u zatočeničkim logorima i stotinama hiljada prognanih iz svojih domova, potresle su svet i podstakle Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija na delovanje. Kao odgovor na masovna zverstva koja su se u tom trenutku dešavala u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 25. maja 1993. godine Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija jednoglasno je doneo Rezoluciju 827 kojom je omogućio formiranje Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) koji će tretirati kršenja ljudskih prava tokom sukoba devedesetih, shodno tome i kršenje prava žena i dece.³⁷

Žena u ratu kao posebna tema relevantna je za ovaj priručnik u cilju razumevanja položaja žena tokom oružanih sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije i njihovog kasnijeg doprinosa koji su dale tokom sudskih procesa. U većini slučajeva žena se prepoznaje kao žrtva, svedok, aktivistkinja mira i veoma retko se sagledava njena vojna uloga. Od izuzetne važnosti je sagledati i podučavati kroz postojeće nastavne planove i programe o svim ulogama koje su žene imale u ratovima 90-tih. Glavna tema je podeljena u podteme u svrhu reflektovanja uloge u različitim aspektima. Navedenim podtemama u priručniku ukazujemo na deo uloga koje su žene imale u oružanim sukobima `90-tih i ne želimo da umanjim značaj drugih uloga koje su imale u ratnim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije.

Jedna od prepoznatljivih uloga žena koju priručnik ne tretira jeste ženski otpor ratu. Mirovne aktivistkinje širom prostora bivše Jugoslavije su borbom za mir rizikovale svoje živote ujedinjene u otporu ratu i zločinima kao čin ljudske solidarnosti i saosećanja sa žrtvama.

³⁵ Short History of CEDAW Convention. Convention of the elimination of all forms of discrimination against Women <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/history.htm>

³⁶ Part III section I article 27. Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war of 12 august 1949 https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf

³⁷ RESOLUTION 827 1993 https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statut_827_1993_bcs.pdf

Pružale su pomoć i podršku izbeglicama; organizovale su i učestvovalle u javnim akcijama, protestima i manifestacijama protiv rata, militarističke politike, mobilizacije; pokretale su apele, peticije i deklaracije za mir; organizovale su antiratne akcije solidarnosti sa građanima ugroženim sukobima. U toku samog rata mirovne aktivistkinje Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kosova, Crne Gore, Srbije blisko su sarađivale, organizovale su zajedničke akcije i na taj način stvarale transnacionalni aktivistički antiratni savez u uslovima rata. Tako je, na primer, u periodu između 21. i 29. septembra 1991. organizovan Evropski mirovni karavan. Naime, više storina pacifista/kinja iz mnogih evropskih zemalja došlo je u Ljubljano, Zagreb, Beograd, Sarajevo. Pokušavajući da spreče rat, učesnice mirovnog karavana su od predstavnika vlasti tražile mirovne pregovore i podržavale mirovne inicijative u Jugoslaviji. U Sarajevu su Žene u crnom iz Italije 27. septembra 1991. organizovale protest, u kojem su učestvovalle i neke od osnivačica Žena u crnom u Beogradu. „Sa ženskog skupa u Sarajevu 29. septembra 1991. na kojem je učestvovalo stotinak aktivistkinja iz Jugoslavije i evropskih zemalja, upućen je proglas ženama sveta u kome se traži zaustavljanje rata, demilitarizacija, prekid saradnje sa svima koji na bilo koji način učestvuju u ratu.“³⁸ Mnoge mirovne aktivistkinje su pomogle MKSJ u procesu dokumentovanja ratnih zločina i kršenja ljudskih prava. Njihova uloga u borbi protiv rata nastavljena je u godinama nakon rata u organizacijama civilnog društva širom država bivše Jugoslavije suprotstavljajući se relativizaciji zločina i utemeljenju kulture sećanja na ratove '90 - ih.

U radu na ovoj temi, kao i na drugim temama ratova '90 - ih nastavnici u svom radu treba da primene profesionalne standarde i odgovoran pristup podučavanja i učenja. Smernice za profesionalni i odgovorni pristup podučavanju i učenju teme o ratovima devedesetih na prostoru bivše Jugoslavije objavilo je Evropsko udruženje nastavnika istorije (EuroClio) u dokumentu „Kako razumeti prošlost koja ne prolazi – Preporuke za odgovorno podučavanje o ratovima u Jugoslaviji i državama naslednicama“³⁹. Želja nam je da nastavnice i nastavnike podstaknemo na istraživanje i rad sa njihovim učenicima na drugim ulogama i temama žene kao žrtve nasilja u ratovima '90 tih na prostoru bivše Jugoslavije.

Ciljevi učenja

- Cilj učenja teme “Žena u ratu” je razumevanje različitih uloga koju su žene imale u ratovima '90-tih na prostoru bivše Jugoslavije kroz predmete koji su vođeni pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju.
- Cilj učenja podteme „Žena kao žrtva zločina“ je razumevanje specifične uloga žene kao žrtve zločina u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije u predmetima koji su vođeni pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju.
- Cilj učenja podteme “Žena kao ratni zločinac” je da se sagleda uloga i/ili pozicija žene kao ratnog zločinca, njene lične, političke i društvene odgovornosti u ratovima '90-tih na prostoru bivše Jugoslavije kroz predmet [IT-00-39 & 40/1 Tužilac protiv Biljane Plavšić](#).

³⁸ Kratka istorija antiratnog otpora u Srbiji 1991 – 1992. Mala čitanka za feministički diskusioni kružok „Od materinske politike mira do feminističkog antimilitarizma“, Žene u crnom, Beograd, april 2013. strana 23. <https://www.zenskisud.org/pdf/Mala%20citanka%20antimilitarizam%20kraj.pdf>

³⁹ Making sense of the past that refuses to pass: Recommendations for responsible teaching of the wars in Yugoslavia and its successor states EuroClio <http://www.devedesete.net/policy-paper/>

- Cilj učenja teme „Žena kao svedok“ je razumevanje uloga koje su žene kao svedoci imale pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju.

Žena kao žrtva zločina

Za svrhe ovog priručnika koristimo definiciju pojma „žrtva“ usaglašene unutar Ujedinjenih nacija gde se pod pojmom žrtava podrazumevaju „lica koja su, individualno ili kolektivno, pretrpela štetu, uključujući fizičke ili mentalne povrede, emocionalne patnje, ekonomski gubitak ili značajno narušavanje svojih osnovnih prava, usled činjenja ili nečinjenja koje predstavlja kršenje nekog od krivičnih zakona države članice, uključujući i one zakone kojima se zloupotreba moći propisuje kao krivično delo.“⁴⁰ Iako postoji međunarodna pravna zaštita tokom ratova, žene stradaju kao i muškarci čime su krše međunarodni pravni okviri koji obezbeđuju prava za zaštitu žena u vreme oružanih sukoba.

U oružanim sukobima koji su vođeni od 1991. do 2001. godine na prostoru bivše Jugoslavije procenjuje se da je [stradalo](#) više od 130.000 ljudi – pripadnika oružanih snaga i civilnog stanovništva.⁴¹ Tokom ratova vršeni su različiti oblici nasilja uključujući i seksualno nasilje čije su žrtve bile žene, muškarci i deca. Silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja prema ženama su zabranjeni prema međunarodnom humanitarnom pravu, i mogu predstavljati ratni zločin. [Ženevskom Konvencijom IV za zaštitu civilnih lica u vreme rata](#) definiše da će “žene posebno biti zaštićene protiv svakog napada na njihovu čast, a naročito protiv silovanja, prinuđavanja na prostituciju i protiv svakog nedoličnog napada.”⁴² [Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1325 o ženama, miru i bezbednosti](#) iz 2000. godine, obavezuje države da procesuiraju i kazne one koji su odgovorni za genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine, uključujući u to i zločine seksualnog nasilja nad ženama.⁴³ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je prvi sud koji je uveo seksualno nasilje u ratu kao krivično delo što je vrlo važno u procesu procesuiranja ove vrste zločina. “Od prvih dana mandata Međunarodnog suda, vršene su istrage navoda o sistematskom zatočenju i silovanju žena, muškaraca i dece. Više od trećine svih lica osuđenih pred MKSJ proglašeno je, između ostalog, krivim i za zločin seksualnog nasilja.”⁴⁴ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je:

- podneo optužbe izričito za seksualno nasilje i definisao rodne zločine poput silovanja i seksualnog porobljavanja u običajnom pravu;

⁴⁰ Deklaracija osnovnih pravnih principa za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći, Usvojila Generalna skupština UN odlukom 40/34, 29. novembra 1985.

https://www.unodc.org/pdf/compendium/compendium_2006_part_03_02.pdf

⁴¹ Mape žrtava ratova 1991–2001. na području nekadašnje SFRJ, <https://zrtveratovasfrj.info/site/home/hr-HR>

⁴² IV GENEVA CONVENTION, Prohibition of discrimination, Article 27.

https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf

⁴³ Resolution 1325 (2000) <https://www.peacewomen.org/sites/default/files/1325Bosnian.pdf>

⁴⁴ [Zločini seksualnog nasilja, Ujedinjene nacije | Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove, https://www.icty.org/bcs/specijali/zlo%C4%8Dini-seksualnog-nasilja](https://www.icty.org/bcs/specijali/zlo%C4%8Dini-seksualnog-nasilja)

- izrekao osuđujuće presude za silovanje kao vid mučenja ([Predmet IT-96-21 Tužilac protiv Mucića i drugih](#))⁴⁵ i za seksualno porobljavanje kao zločin protiv čovečnosti ([Predmet IT-96-23 & 23/1 Tužilac protiv Kunarac, Kovača i Vukovića](#)).⁴⁶

Od početka rada Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, zaključno sa septembrom 2016. godine, 78 lica ili 48% od ukupno 161 optuženih, se u optužnicama teretilo za seksualno nasilje. Za zločine seksualnog nasilja osuđeno je 32 lica prema odredbama člana 7(1) [Statuta MKSJ](#). Četiri lica su dodatno osuđena zbog toga što nisu sprečili krivično delo i kaznili počinioce prema odredbama člana 7(3) Statuta.⁴⁷

Svakodnevni život ljudi tokom rata značio je i život pod stalnom pretnjom eksplozija granata ili snajperskih hitaca. Život žena tokom rata bio je posebno težak i njihova uloga majke, sestre prilagođava se uslovima neizostavnih pratilaca rata: bolesti, oskudici u hrani i odeći, lekovima, skloništu, izbegličkim kolonama.

Granatiranje Zagreba

Glavni grad Republike Hrvatske⁴⁸, Zagreb, vojska Republike Srpske Krajine granatirala je 2. i 3. maja 1995. ispalivši bojeve glave sa kasetnim bombama na centar grada, uključujući Hrvatsko narodno pozorište i dečiju bolnicu. Grad je granatiran u znak odmazde za "Operaciju Bljesak"⁴⁹ po naredbi Milana Martića, predsednika Republike Srpske Krajine i vrhovnog komandanta Srpske vojske Krajine. Osim Zagreba, granatirani su gradovi Sisak i Karlovac. Dana 2. maja 1995. iz višecernog raketnog bacača "Orkan", opremljenog kasetnim bojivim glavama ispaljene su granate sa područja Petrove gore na centralni deo grada Zagreba i aerodrom Pleso. Rakete su pale na nekoliko lokacija u trgovačkom centru Zagreba, prevashodno na područje ulice Stara Vlaška, Trga Josipa Juraja Strossmayera i Križanićeve ulice. U toku tog napada, poginulo je najmanje pet, a ranjeno je 146 civila. Dana 3. maja 1995. ponovo je iz višecernog raketnog bacača "Orkan", opremljenog kasetnim bojivim glavama, otvorena vatra sa područja Petrove gore na centar Zagreba. Rakete su pale na područje ulica Klaićeve, Medulićeve, Ilice i u blizini Hrvatskog narodnog pozorišta. Poginulo je dvoje, a ranjeno je četrdeset osam civila. Tokom granatiranja u Zagrebu ukupno je poginulo sedmoro civila, a preko 200 je ranjeno, od čega je više lica zadobilo teške telesne povrede.⁵⁰ Iz svedočenja u predmetu [IT-95-11 Tužilac protiv Milana Martića](#) vidimo različite načine na koje su žene bile pogođene ovim granatiranjem.

⁴⁵ "LOGOR ČELEBIĆI" (IT-96-21) Predmet Mucić i drugi

https://www.icty.org/x/cases/mucic/cis/bcs/cis_mucic_et_al_BCS_1.pdf

⁴⁶ "Foča" (IT-96-23 & 23/1), Predmet Kunarac i drugi

https://www.icty.org/x/cases/kunarac/cis/bcs/cis_kunarac_et_al_bcs.pdf

⁴⁷ U brojkama, Zločini seksualnog nasilja pred MKSJ, <https://www.icty.org/bcs/specijali/zlo%C4%8Dini-seksualnog-nasilja/u-brojkama>

⁴⁸ Interaktivna mapa <https://www.icty.org/bcs/cases/interaktivna-mapa>

⁴⁹ Operacija "Bljesak" je naziv za hrvatsku vojno-policijsku intervenciju na području zapadne Slavonije koju su zauzeli Srbi početkom maja 1995. U maju 1995. Hrvatska vojska porazila je srpske snage u operaciji „Bljesak“ i vratila zapadnu Slavoniju pod svoju kontrolu.

⁵⁰ Podaci o predmetu (IT-04-81) Momčilo Perišić

https://www.icty.org/x/cases/perisic/cis/bcs/cis_perisic_bcs.pdf

[Mina Žunac](#) je 2. maja 1995. bila u centru Zagreba sa mamom kada je ranjena tokom raketnog granatiranja grada. Zadobila je tešku povredu noge. Na zahtev tužioca Međunarodnog krivičnog suda opisala je prirodu svojih povreda zbog kojih ima trajni invaliditet kao svedok u predmetu [IT-95-11 Tužilac protiv Milana Martića](#).⁵¹

[Rašeljka Grmoja](#) u vreme raketnog napada na Zagreb, 2. maja 1995. imala je 17 godina i bila je u školi u Križanićevoj ulici 967 u Zagrebu. Tokom časa hrvatskog jezika, dobila je dozvolu da sa drugaricom izađe sa časa i ode do fotografske radnje da razvije film. U momentu kada su izašle iz učionice započelo je granatiranje grada usled čega je po njima palo staklo, koje je popucalo na prozorima u hodniku. Tom prilikom Rašeljka Grmoja zadobila je povredu oka i ramena. Ona je pred MKSJ svedočila u predmetu [IT-95-11 Tužilac protiv Milana Martića](#). Tada je opisala kako je došlo do povrede i ukazala je na prirodu svojih povreda, ali i strahove koji su je pratili dugo nakon ranjavanja.⁵²

Navedeni primeri vezani su za predmet [IT-95-11 Tužilac protiv Milana Martića](#) u kojem je optuženi [presudom Žalbenog veća](#) osuđen na 35 godina zatvora za zločine počinjene nad hrvatskim civilima u SAO Krajini i Republici Srpskoj Krajini između 1991. i 1995. godine, kao i za granatiranje Zagreba 2. i 3. maja 1995. godine.

Operacija Oluja

Žene su bile žrtve i tokom vojno-policijske [operacije Oluja](#) hrvatskih oružanih snaga u avgustu 1995. Tokom ove operacije počinjeni su brojni zločini protiv civila srpske nacionalnosti i njihove imovine što je dovelo do raseljavanja oko 200.000 Srba, uništavanja i pljačke imovine, dok je oko 400 Srba koji su odlučili da ostanu u svojim kućama ubijeno. Tužilaštvo Međunarodnog krivičnog suda je dokazivalo da je operacija imala još jedan, nelegitiman i nezakonit cilj: trajno uklanjanje srpskog stanovništva sa dela hrvatske teritorije.

[Sava Mirković](#) svedočio je pred MKSJ 25. i 26.08.2008. godine u predmetu [IT-06-90 Tužilac protiv Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača](#) o razlozima zbog kojih su on i njegova porodica pobjegli iz sela Polača u opštini Knin 4. avgusta 1995. godine i kako je kasnije saznao da je njegova majka spaljena na kućnom pragu.⁵³ Sava Mirković je opisao da je granatiranje okoline sela Polača počelo 4. avgusta 1995. u vremenu između 10 i 11 časova, pri čemu nije načinjena nikakva veća šteta. On i njegova porodica su napustili selo oko 21:30 sati. Među malobrojnim koji su ostali u selu bila je i svedokova majka Đurđa Mirković, tada stara 70 godina, a koju su 12. avgusta 1995. ubili trojica vojnika iz automatskog oružja dok je stajala sa komšnicom [Smiljanom Mirković](#), na ulazu u njeno dvorište. Smiljanin sin Jovan i muž Dušan Mirković su 14. ili 15. avgusta 1995. godine pronašli i pokupili Đurđijine posmrtno ostatke koje su zatekli ugljensane, zamotali ih u ćebad i zakopali u dvorištu kod bunara. Smiljana Mirković

⁵¹ Svedočenje Mine Žunac u predmetu protiv Martić (IT-95-11) datum svedočenja: 20.06.2006. Koalicija za REKOM, avgust 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=kKv56lnDL4I&t=19s>

⁵² Svedočenje Rašeljke Grmoj u predmetu protiv Martić (IT-95-11) datum svedočenja: 19.06.2006. Koalicija za REKOM, avgust 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=cYzTASjypds>

⁵³ Svedočenje Save Mirkovića pred MKSJ 25. i 26.08.2008. godine, REKOM <https://www.youtube.com/watch?v=pVOn46OVSDc&t=362s>

o ovom događaju svedočila je izjavom koju je dala Tužilaštvu MKSJ 9.3.2007. godine.⁵⁴ Žalbeno veće MKSJ je [oslobodilo](#) generale Vojske Republike Hrvatske, Antu Gotovinu i Mladena Markača, za zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja.⁵⁵

Treba naglasiti da nisu samo žene žrtve oružanih sukoba, ali je činjenica da se nad njima činjena monstrozna zlodela koja ne samo da su bila štetna po njih već i za sve one koji su njima bliski.

Logor Sušica

[Habiba Hadžić](#) iz Vlasenice je bila zatočenica [logora Sušica](#) oko dva meseca tokom leta 1992. godine. Habiba Hadžić je bila žrtva nasilja i svedok pred MKSJ. Približno 21. aprila 1992. godine srpske snage su zauzele grad Vlasenicu.⁵⁶ Kao posledica zauzimanja bila je ta da su mnogi Muslimani i drugi nesrbi napustili to područje. Oni koji su ostali su ili proterani ili uhapšeni. Krajem maja ili početkom juna 1992. godine, srpske snage su osnovale logor u mestu [Sušica](#) u kome su većina, ako ne i svi zatočenici bili civili, među kojima je bilo veći broj starijih osoba, žena, dece, čak i beba. Žene i deca su uglavnom bili zatočeni u ovom logoru pre nego što su proterani u obližnja područja pod muslimanskom kontrolom. Tokom njihovog zatočeništva neke od žena su silovane, a u najmanje jednom slučaju, to se dogodilo u prisustvu drugih zatočenika. Žene su bile podvrgnute raznim vrstama zlostavljanja i čestim premlaćivanjima u kojima je učestvovao i Dragan Nikolić, jedan od komandanata logora Sušica od juna 1992. godine. U [predmetu IT-94-2 Tužilac protiv Dragana Nikolića](#), Habiba Hadžić je [svedočila](#) pred MKSJ 3.11.2003. o tome šta se događalo u logoru. Habiba Hadžić je opisivala o uslovima koji su vladali u logoru, atmosferi terora koju su stvarali vojnici, o tome kako je prisustvovala zlostavljanju nekoliko muškaraca Muslimana u logoru, o ubistvu jednog muslimanskog zatočenika, o tome kako je bila primorana da obavlja kućne poslove za komandanta logora Dragana Nikolića.⁵⁷ "Znala sam mu tamo ribat sobu. Ispruži da mu operem noge, namažem kremom, i tako. (...)Uostalom, sve što mi je on naredio ja sam morala da radim. Nisam smjela reći neću".⁵⁸ Nasilju koje je pretrpela ostavilo je, kako je opisala Habiba Hadžić, trajne posledice. "Ostaću invalid u ovu ruku. Ako treba da pokažem. Sad imam baš snimanje, i tako. Desni lakat, ovaj ovdje, evo ima ovako ko rupa, boli me, ne mogu se sama da okupam, da ti kažem, skroz me boli.... Poslije kad sam otišla, pomalo, pomalo, šećer dok nije već došao veliki. Dobila sam šećer. Srce me boli, imam onu anginu, skroz, uostalom ako trebaju nalazi da dam. Kako nema moje djece..."⁵⁹ Obolelim zatočenicima nije pružana nikakava zdravstvena nega, takođe, nisu odvajani od drugih zatočenika i bili su primorani da ostanu u hangaru, u bliskom kontaktu s drugim zatočenicima.

Kada je Habiba Hadžić napustila logor Sušica, njeni sinovi, Enis Hadžić (31 godina) i Bernis Hadžić (29 godina), i dalje su bili zatočenici logora. Nikad ih nakon toga nije videla žive. Na

⁵⁴ Smiljana Mirković, Izjava data Tužilaštvu MKSJ 9.3.2007. RECOM Mreža pomirenja <https://www.glaszrtava.org/djurdjija-mirkovic/>

⁵⁵ Presuda Žalbenog veća <https://www.icty.org/x/cases/gotovina/acjug/bcs/121116.pdf>

⁵⁶ Logor Sušica, <https://www.youtube.com/watch?v=nqokw5IRCXA>

⁵⁷ Podaci o predmetu LOGOR SUŠICA" (IT-94-2) DRAGAN NIKOLIĆ https://www.icty.org/x/cases/dragan_nikolic/cis/bcs/cis_dragan_nikolic_bcs.pdf

⁵⁸ Habiba Hadžić <https://www.icty.org/bcs/content/habiba-had%C5%BEi%C4%87>

⁵⁹ Ibid.

kraju svog svedočenja, upitana je da li veruje da su joj sinovi živi, izjavila je: “[Moji sinovi] Oni nisu živi. To Jenki [Dragan Nikolić] zna. Molila bi samo da znam u kojoj su grobnici. Da ih majka dostojanstveno sahrani. Da makar gledam, da dođem gdje su njihove košćice, da majka da ih vidi. Da znam, eto, gdje su ukopani. Ali ne znam, još nikad nisam saznala.”⁶⁰ Dana 30. septembra 1992. godine, pripadnici policije bosanskih Srba izveli su iz logora Sušica posljednjih 140 zatočenika. U toj grupi bila su i dva sina Habibe Hadžić o čijoj se sudbini ništa nije znalo do njenog dolaska u Hag i svedočenja pred MKSJ-om 2003. godine. Bio je to jedan od najupečatljivijih događaja iz sudnica MKSJ-a. Tada je optuženi bivši komandant logora Sušica Dragan Nikolić, odgovarajući na pitanje Habibe Hadžić, razotkrio šta se dogodilo njenim sinovima. Sinovi Habibe Hadžić ubijeni su i zakopani 30. septembra 1992. na obližnjem mestu pod nazivom Debelo Brdo.⁶¹

MKSJ je 18. decembra 2003. godine Dragana Nikolića zvanog “Jenki”, nakon što se izjasnio krivim za zločine u Sušici, [osudio](#) na 20 godina zatvora za progone na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi, ubistvo, seksualno nasilje, mučenje (zločini protiv čovečnosti).⁶²

Ukupno je šest osoba je pred MKSJ-om osuđeno za zločine počinjene u logoru Sušica: [Dragan Nikolić](#), [Momčilo Krajišnik](#), [Radovan Karadžić](#), [Ratko Mladić](#), [Mićo Stanišić](#) i [Stojan Župljanin](#). Jedan optuženi je preminuo prije izricanja presude ([Slobodan Milošević](#)).

Logor Čelebići

Žene tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije bile izložene seksualnom porobljavanju, seksualnom mučenju i seksualnom sakaćenju kao rodno zasnovanom nasilju. Tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995) više hiljade žena pretrpelo je seksualno nasilje kao rodno zasnovano nasilje. MKSJ je pokrenuo opsežne istrage i već od 1995. godine podigao brojne optužnice za seksualno nasilje počinjeno u Bosni i Hercegovini.

“ ... Zgazio mi je ponos, više ne mogu sebi da dođem, da budem žena kao što sam bila. ”
Grozdana Čećez,
svedočenje pred MKSJ⁶³

Grozdana Čećez [svedočila](#) je 17. i 18. marta 1997. u predmetu [IT-96-21 Tužilac protiv Zdravka Mucića, Hazima Delića, Esada Landže i Zejnila Delalića](#) o tome kako se osjećala nakon što ju je optuženi Hazim Delić silovao u zatočeničkom logoru Čelebići pored Konjica u Bosni i Hercegovini: “Nisam mogla da shvatim šta će da mi se desi. Zar je to moguće na kraju 20. vijeka, da tako neko može glupe stvari sebi da dozvoli.”⁶⁴ Grozdana Čećez je uhapšena 27. maja 1992. godine i odvedena u logor [Čelebići](#) i u njemu bila, kako joj je rečeno talac, do oslobođenja 31. avgusta 1992.⁶⁵ Nju je, neposredno nakon što je dovedena u logor, u

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Sudbina zatočenika logora Sušica, The International Residual Mechanism for Criminal Tribunals (IRMCT) <https://www.youtube.com/watch?v=L5ird6SEStI>

⁶² https://www.icty.org/x/cases/dragan_nikolic/cis/bcs/cis_dragan_nikolic_bcs.pdf

⁶³ Glas žrtava: Grozdana Čećez u predmetu IT-96-21 Tužilac protiv Zdravka Mucića, Hazima Delića, Esada Landže i Zejnila Delalića, https://www.youtube.com/watch?v=K_H6dsMaDZs

⁶⁴ Svedočenje Grozdane Čećez <https://www.icty.org/bcs/sid/196>

⁶⁵ Seksualno nasilje u „Čelebićima“, Glas žrtava <https://www.glaszrtava.org/celebici/>

administrativnoj zgradi, u prisustvu druga dva muškarca silovao zamenik komandanta logora Hazim Delić. Pošto je trećeg dana prebačena u prijemnu zgradu, Grozdanu Ćećez su, jedan za drugim, silovala još četvorica mladih muškarca u uniformama. Krajem jula 1992. godine, doživela je još jedno silovanje, kada je, pošto je odbila da se odazove pozivu Hazima Delića, odvedena u hangar, gde ju je silovao Nurko Tabak.

O silovanjima koja je trpela u logoru Čelebići [svedočila](#) je još jedna srpska zatočenica, Milojka Antić, koja je bila zatočena zajedno sa Grozdanom Ćećez. Opisala je kako je bila silovana od strane optuženog Hazima Delića. „Morala sam da se skinem pošto je uperio pušku u mene, u gornji dio tijela. (...) Naredio mi je da se popenjem na krevet i da legnem. Tada me je silovao. Naredio mi je da skinem trenerku, tada sam imala trenerku, tada sam imala džemper, džemper sam isto morala da skinem, zatim sam morala da se popnem na krevet i da... Ja sam tada morala da se popnem na krevet, zatim je on se raspremio, skinuo je opasač, gdje je već imao i pištolj, raspremio se, i popeo se na krevet i zatim je počeo da me siluje. Sutradan je došao na vrata, otvorio je vrata i samo je rekao sa vrata, pitao me je kako sam, kako se osjećam. Ja sam gledala preda se, počela sam odmah da plačem, on je rekao: „Zašto plačeš, ta neće ti to biti zadnji put“. Ja sam se osjećala tako grozno, uvijek sam plakala, ništa nisam, bila sam kao poludjela“. To je bilo prvo od tri silovanja koja je Delić počinio nad Milojkom Antić. Zbog toga, kako je opisala u vreme svedočenja, trpela trajne posledice poput stalnih krvarenja, depresije i fizičke boli.

Sudije MKSJ su zaključile da je svrha ovih silovanja bila da se pribave informacije, žene kazne zbog toga što nisu bile u stanju da pruže informacije i da se zastraše i prisile. Pretresno veće je takođe zaključilo da je nasilje kojem su bile izložene ove dve žene imalo diskriminatornu svrhu, to jest da su nasilju bile izložene zato što su žene. Sudije su, izričući [presudu](#), napomenule da Pretresno veće *“smatra silovanje bilo koje osobe činom dostojnim prezrenja, kojim se vređa sama suština ljudskog dostojanstva i fizičkog integriteta”* kao i da je *“neosporno da se delo silovanja može smatrati mučenjem prema običajnom međunarodnom pravu.”*⁶⁶ Žalbeno veće MKSJ potvrdilo je zaključke pretresnog veća i [osudilo](#) Hazima Delića na 18, Zdravka Mucića na devet i Esada Landžu na 15 godina zatvora.⁶⁷

Žena kao ratni zločinac

Tokom ratova od 1991. do 2001. godine na prostoru bivše Jugoslavije žene su bile izložene različitim oblicima nasilja, međutim, kao i muškarci, pojedine žene su počinile zločine i bile odgovorne za počinjene zločine zbog čega su osuđene. Pred MKSJ suđeno je Biljani Plavšić koja je bila vodeća politička ličnost bosanskih Srba od 1990. do 1995. godine.⁶⁸ Biljana Plavšić je jedina žena koju je MKSJ optužio i osudio za krivična dela koja su počinjena u oružanim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije. Do podizanja optužnice protiv Biljane Plavšić nijedan međunarodni sud nije podigao optužnicu protiv žene. Tek kasnije, protiv Simone Gbagbo⁶⁹ (Obala Slonovače) bila je raspisana poternica od strane Međunarodnog krivičnog suda (ICC) za zločine protiv čovečnosti: ubistvo, silovanje i drugo seksualno nasilje, progon i druga

⁶⁶ Presuda Tužilac protiv Zdravka Mucića, Hazima Delića, Esada Landže i Zejnila Delalića, 16.11.1998.

<https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/bcs/cel-tj981116b.pdf>

⁶⁷ <https://www.icty.org/bcs/sid/8021>

⁶⁸ Predmet Plavšić IT-00-39 & 40/1:<https://www.icty.org/bcs/case/plavsic>

⁶⁹ Simone Gbagbo Case, <https://www.icc-cpi.int/cdi/simone-gbagbo> ICC-02/11-01/12

nečovečna postupanja u kontekstu postizbornog nasilja na teritoriji Obale Slonovače između 16. decembra 2010. i 12. aprila 2011. godine. Međunarodni krivični sud (ICC) je 2021. povukao poternicu za Simone Gbagbo.⁷⁰

Biljana Plavšić je rođena 7. jula 1930. u Tuzli, Bosna i Hercegovina. Diplomirala je biologiju na Prirodno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, gde je doktorirala botaniku. Biljana Plavšić je bila članica Srpske demokratske stranke (SDS) od osnivanja 1990. Na višestranačkim izborima u Bosni i Hercegovini 1990. ispred Srpske demokratske stranke izabrana je za člana kolektivnog Predsedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, kao prvi ženski član. Od 28. februara 1992. do 12. maja 1992. bila je vršilac dužnosti predsednika Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Bila je član Saveta za nacionalnu bezbednost Srpske Republike BiH. Ona je 12. maja 1992. godine postala je član tročlanog Predsedništva Srpske Republike BiH, a od početka juna 1992. do 17. decembra 1992. bila je član proširenog Predsedništva Republike Srpske. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju Biljanu Plavšić je optužio na osnovu individualne krivične odgovornosti i krivične odgovornosti nadređene. Optužena je nakon priznanja krivice osuđena na 11 godina zatvora. Nakon izricanja presude Biljana Plavšić je prebačena na izdržavanje kazne u Švedsku. U izdržavanje kazne je uračunato vreme od ukupno 245 dana koje je provela u pritvoru. Dana 14. septembra 2009., Biljana Plavšić je odobreno prevremeno puštanje na slobodu koje je stupilo na snagu 27. oktobra 2009. [Optužnica](#) protiv Biljane Plavšić podignuta je 7. aprila 2000. ali je ostala zapečaćena do dobrovoljne predaje optužene 10. januara 2001.⁷¹ Optužnicom Biljana Plavšić se teretila po osam tačaka, na osnovu individualne krivične odgovornosti (član 7(1) [Statuta MKSJ](#) i krivične odgovornosti nadređene (član 7(3)), za:

- genocid; i/ili saučesništvo u genocidu (genocid, član 4),
- istrebljenje; ubistvo; progoni na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi; deportaciju; alternativno, nehumana dela (zločini protiv čovečnosti, član 5),
- ubistvo (kršenja zakona i običaja ratovanja, član 3) u Bosni i Hercegovini.⁷²

Prilikom [prvog stupanja](#) pred Pretresno veće III Tribunala 11. januara 2001., Biljana Plavšić se izjasnila da nije kriva ni po jednoj tački optužnice.⁷³ Nagodbom sa tužilaštvom MKSJ 17. decembra 2002, Biljana Plavšić je [priznala krivicu](#) i preuzela odgovornost za svoje ponašanje i postupke tokom oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini:

“ Gospodine Predsjedavajući, gospođo Tužiteljice, branioci - zahvaljujem se što ste mi pružili priliku da danas govorim. Prije skoro dvije godine došla sam ovde kao optužena za učešće u zločinima protiv drugih ljudskih bića, pa čak i protiv čovječnosti. Došla sam iz dva razloga: da se suočim sa ovim optužbama i da poštedim moj narod - jer je bilo jasno da bi oni platili cijenu bilo čijeg nedolaska. Do sada sam imala priliku da preispitam ove optužbe, i da ih, zajedno sa mojim braniocima, provjerim i procijenim. Sada sam se uvjerila i prihvatam da su više hiljada nevinih ljudi bili žrtve organizovanog i

⁷⁰ Simone Gbagbo Case, Case Information Sheet - Documents <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/SimoneGbagboEng.pdf> ICC-02/11-01/12

⁷¹ Biljana Plavšić, Optužnica https://www.icty.org/x/cases/plavsic/ind/bcs/plavsic_000403_indictment_bcs.pdf

⁷² Podaci o predmetu Plavšić IT-00-39 & 40/1, Optužnica i optužbe https://www.icty.org/x/cases/plavsic/cis/bcs/cis_plavsic_BCS.pdf

⁷³ Prvo stupanje optuženog pred Sud - Plavšić - 11. Januar 2001. <https://www.youtube.com/watch?v=CC2juNdDWIY>

sistematičnog djelovanja da se uklone Muslimani i Hrvati sa područja koje su Srbi smatrali svojim.

U to vrijeme, ja sam olako ubijedila samu sebe da je ovo pitanje opstanka i samoodbrane. U stvari, i više od toga - naše rukovodstvo, čiji sam bila neophodan dio - vodilo je poduhvat koji je za žrtve imao nebrojene nevine ljude. Objašnjenja samoodbrane i opstanka ne pružaju opravdanje. Na kraju, čak i naši sunarodnici su rekli da smo u ovom ratu izgubili svoju plemenitost. Postavljaju se očigledna pitanja: ako je ova istina sada tako jasna, zašto je ja nisam vidjela ranije; i - kako su naše rukovodstvo i oni koji su ga slijedili mogli počinuti takva djela? Odgovor na oba pitanja je vjerujem - strepnja - zasljepljujuća strepnja koja je dovela do opsesije, naročito za one od nas za koje je Drugi svjetski rat živa uspomena, da Srbi više ne dopuste sebi da budu žrtve. Čineći ovo, mi u rukovodstvu smo prekršili najosnovniju dužnost svakog ljudskog bića - dužnost da se uzdrži i poštuje dostojanstvo drugih. Bili smo opredeljeni da učinimo sve što je neophodno da prevladamo.

Iako sam više puta bila upoznata sa navodima o surovim i neljudskim postupcima protiv nesrba - odbila sam da se sa time suočim, ili čak da ih provjerim. U stvari, ja sam se potpuno predala govorenju o nevinim srpskim žrtvama ovoga rata. Ovaj svakodnevni rad potvrdio je moje uvjerenje da se borimo za svoj opstanak, i da je u ovoj borbi međunarodna zajednica naš neprijatelj. I tako sam ja jednostavno poricala te navode, čak ih i neprovjeravajući. Ostala sam sigurna u svom uvjerenju da Srbi nisu sposobni da učine nešto tako. U ovoj opsesiji da više nikada ne postanemo žrtve - dopustili smo sebi da postanemo počinioци.

Postoji pravda koja zahtijeva život za svaki nevini život, smrt za svaku grešnu smrt. Za mene, naravno, nije moguće da odgovorim zahtjevima takve pravde. Ja jedino mogu da uradim ono što je u mojoj moći i da se nadam da će to biti od neke koristi – da spoznam istinu, da je kažem i da prihvatim odgovornost. Ovo će, ja se nadam, pomoći muslimanskim, hrvatskim i srpskim nevinim žrtvama da ne postanu obuzete gorčinom, koja često postaje mržnja, i koja je – na kraju – samouništavajuća. ”⁷⁴

Dana 27. februara 2003. Pretresno veće MKSJ izreklo je [presudu](#) kojom je osudilo Biljanu Plavšić na 11 godina zatvora i istaklo “da nijedna kazna koju veće može izreći ne može u celosti izraziti užas svega što se dogodilo, niti sprečavanje posledica za hiljade žrtava.”⁷⁵ U Presudi je istaknuto da je:

- Biljana Plavšić je učestvovala u “najtežem zločinu, uključujući kampanju razdvajanja etničkih grupa u kojoj su hiljade ljudi ubijeni, a hiljade proterani, u izuzetno surovim okolnostima”
- Njeno priznanje krivice (zajedno sa kajanjem i pomirenjem), dobrovoljna predaja, njeni postupci nakon sukoba i njena životna dob značajne su olakšavajuće okolnosti”

⁷⁴ Priznanje krivice Biljane Plavšić, 17. decembar 2002. <https://www.icty.org/bcs/content/biljana-plav%C5%A1i%C4%87#>

⁷⁵ Presuda Pretresnog vijeća - Plavšić - 27 februar. 2003: <https://www.youtube.com/watch?v=aUhy9HBCqtE>

- Njeno priznanje krivice i prihvatanje odgovornosti “treba da doprinese pomirenju u Bosni i Hercegovini i u cijelom regionu”⁷⁶

Žena kao svedok

"Svečano izjavljujem da ću govoriti istinu, celu istinu i ništa osim istine."

Svečana izjava svedoka pred MKSJ⁷⁷

Pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) saslušano je hiljade svedoka koji su dali iskaze o ratnim događajima '90-tih na prostoru bivše Jugoslavije.⁷⁸ U sudnicama Međunarodnog suda svedočile su žene i muškarci različitih uzrasta i zanimanja, različite nacionalne pripadnosti, religija, političkog ubeđenja i/ili mišljenja, etničkog i/ili društvenog porekla i drugo.⁷⁹ Svedoci su imali ključnu ulogu pred Međunarodnim sudom u utvrđivanju činjenica o navodima ratnih zločina i genocida. Uvažavajući ulogu koju su imali svedoci pred sudom, MKSJ je formirao posebnu Službu za žrtve i svedoke koja je pružala podršku i brinula o svim svedocima tokom perioda dok su oni svedočili, ali i nakon njega. Za sud je od izuzetne važnosti bilo osigurati bezbednost i zaštititi svedoke pre, tokom i nakondavanja iskaza. Iako većina svedoka pred MKSJ nije zahtevala nikakve mere, postojala je mogućnost da svedoku/inji na lični zahtev, ili uz konsultacije sa njim/njom, bude odobreno:

- da svedoči na javnom pretresu, a da se ne obelodani njegovoj/njeno ime (već da iskaz daje pod pseudonimom) i/ili da mu lik i/ili glas bude zaštićen da mu identitet ne bi bio otkriven;
- da svedoči u zatvorenom za javnost pretresu, što znači da su jedino sudsko veće, strane u postupku i optuženi bili u mogućnosti da čuju o čemu govori;
- da ima dugoročnu meru zaštite, poput preseljenja u treće zemlje.

Više od 4.650 svedoka je svedočilo od početka prvog suđenja pred MKSJ 1996. godine zaključno sa 30. junom 2015. godine. Najbrojniji svedoci pred MKSJ bili su sa prostora bivše Jugoslavije. Svedoci su pozivani da svedoče u ime jedne od strana u postupku: tužilaštva ili odbrane. Skoro dve trećine svedoka svedočilo u ime tužilaštva, a jedna trećina ih je svedočila na poziv odbrane. Dva posto ukupnog broja svedoka je pozvala su sudska veća. Približno šest procenata svedoka pred MKSJ bilo je mlađe od 30 godina u momentu svedočenja, a 15% ih je bilo starije od 60 godina. Većina, njih više od 74% je svedočila u uzrastu od 30 do 60 godina. Od ukupnog broja svedoka 87% su bili muškarci, a 13% žene.⁸⁰ Žene svedoci su u svojim iskazima govorile o ratnim iskustvima, kao što su lišavanje hrane do izglednivanja, lišavanju zdravstvene nege i zaštite; gubitku, razdvajanju i nestanku članova porodice; teškom premlaćivanju, fizičkom i psihičkom mučenju i sakaćenju, kako samih, tako i njihovih najbližih

⁷⁶ Tužilac protiv Biljane Plavšić, Sažetak presude

https://www.icty.org/x/cases/plavsic/tjug/bcs/030227bcs_summary.pdf

⁷⁷ Svedoci koji pristupaju pred Međunarodnom krivičnim sudom imaju obavezu pre davanja iskaza da daju izjavu u vidu zakletve, Pravilnik o postupku i dokazima, <https://www.icty.org/bcs/sid/136>

⁷⁸ Svedoci pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju <https://www.icty.org/bcs/o-mksj/sekretarijat/svjedoci>

⁷⁹ Statistički podaci o svedocima <https://www.icty.org/bcs/o-mksj/sekretarijat/svjedoci/statisticki-podaci-o-svedocima>

⁸⁰ Statistički podaci o svedocima <https://www.icty.org/bcs/o-mksj/sekretarijat/svjedoci/statisticki-podaci-o-svedocima>

i drugih lica; seksualnom nasilju i silovanju koje su preživjele; begu u opasnim okolnostima, prisilnom progonu. Za mnoge od žrtava koje su svedočile o silovanju i seksualnom nasilju to iskustvo bilo je zastrašujuće – dovelo je do ponovnog proživljavanja tih događaja i izazvalo veliki bol⁸¹. Pa ipak, jedna za drugom, žrtve su odlučile da se suoče sa svojim silovateljima i progovore u sudnici. Žene svedoci u većini slučajeva koje su bile “pošteđene” nasiljem, “ostale” su svedoci iza ubijenih i prognanih članova svoji porodica. Navedeni primeri pokazuju ulogu(e) koje su žene kao svedoci imale pred MKSJ.

Ahmići

Fatima Ahmić iz Ahmića je pred MKSJ 18. novembra 1997. svedočila je o ubistvu Hašima Ahmića, Fahrudina Ahmića, Muniba Helega, Zenura Ramića i Amira Ahmića od strane vojnika *Hrvatskog vijeća obrane* (HVO) u predmetu [IT-95-14 Tužilac protiv Tihomira Blaškića](#).⁸² „Fatima Ahmić svedočila je da su u jutro 16. aprila 1993. godine vojnici HVO-a upali u kuću i tražili njenog muža Hašima i sina Fahrudna koji je živeo u kući pored. Opisala je kako su vojnici polivali zavese benzinom i palili ih. Govorila je da joj je, dok je tražila sina u njegovoj kući, unuka rekla da njen sin leži mrtav u dvorištu iza kuće. Vojnici su nju, njenog muža, sinovljevu ženu i unuku oterali iz dvorišta kuće i u potrazi za skloništem su se sakrili zajedno sa još pet ili šest muslimanskih porodica u kući Hrvata, Ante Papića. Kada im je rečeno da će biti razmenjeni u Zenici otišli su do svoje kući po stvari i da bi videli da li je telo njihovog sina odneto. Ispred kuće ih je sačekao crni kombi sa vojnicima koji su ih zaustavili i odveli njenog muža Hašima Amića i još trojicu muslimana Muniba Helega, Zenura Ramića i Amira Ahmića. Tada ih je svedokinja videla poslednji put. Fatima Ahmić je odvedena u osnovu školu u Dubravici gde je bila zatočena do 1.5.1993. godine kada je oslobođena i prebačena u Zenicu.“⁸³

Pred MKSJ su za [zločine u Ahmićima](#), pored drugih dela, osuđeni: [Anto Furundžija](#), lokalni zapovednik jedinice HVO-a „Džokeri“ u opštini Vitez, na 10 godina zatvora; [Dario Kordić](#), predsednik Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine (HDZ-BiH) i potpredsednik i član Predsjedništva Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne na 25 godina zatvora; [Drago Josipović](#), pripadnik HVO-a i [Vladimir Šantić](#), zapovednik Vojne policije i „Džokera“ na 12 i 18 godina zatvora.⁸⁴ Posle [priznavanje krivice](#) za zločine u Ahmićima, pored drugih dela, osuđen je [Miroslav Bralo](#), pripadnik „Džokera“ i antiterorističkog voda 4. bojne Vojne policije HVO-a, na 20 godina zatvora.⁸⁵ Za ratne zločine protiv civilnog stanovništva u predmetu [IT-00-41 Tužilac protiv Paška Ljubičića](#), koji je MKSJ prosledio sudu Bosne i Hercegovine, optuženi je osuđen na zatvorsku kaznu u trajanju od 10 godina.

⁸¹ Ponovno proživljavanje prošlosti, Izazovi svedočenja <https://www.icty.org/bcs/specijali/zlo%C4%8Dini-seksualnog-nasilja/ponovno-pro%C5%BEivljanje-pro%C5%A1losti>

⁸² Svedočanstvo Fatime Ahmić, Preuzeto sa digitalne platforme REKOM mreže pomirenja „Glas žrtava“ <https://www.youtube.com/watch?v=5oU4nyyM66M>

⁸³ Preuzeto sa digitalne platforme REKOM mreže pomirenja „Glas žrtava“ <https://www.glaszrtava.org/fatima-ahmic/>; <https://www.youtube.com/watch?v=5oU4nyyM66M>

⁸⁴ Više o zločinu - Ahmići, 48 sati pepela i krvi, SENSE Centar za tranzicijsku pravdu <https://ahmici.sensecentar.org/index-bhs.html>

⁸⁵ Miroslav Bralo se izjasnio krivim, <https://www.icty.org/bcs/sid/8562>

Vukovar

Ljubica Došen⁸⁶ i njena ćerka Tanja Došen svedočile su pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju o tome kako su njihov suprug i otac Martin Došen i nekoliko rođaka odvedeni iz vukovarske bolnice i od tad im se gubi svaki trag. Svedočeći o rastanku sa svojim ocem i prisustvu XXX: “ [. . .] Mama ga je pitala da li neko može ponijeti njegove stvari, a on je rekao 'Njemu te stvari neće trebati'.”⁸⁷ Porodica Došen živela je u Vukovaru, u istočnom delu Hrvatske, na granici sa Srbijom. Jugoslovenska narodna armija (JNA) je krajem avgusta 1991. godine izvršila opsadu grada i zauzela ga tri meseca kasnije. Vukovar je skoro potpuno uništen u granatiranju JNA a više stotina ljudi je poginulo. Tokom poslednjih dana opsade, više stotina ljudi je potražilo spas u Vukovarskoj bolnici. 20. novembra 1991. godine, srpske vojne snage su odvele barem 200 nesrba iz bolnice i odvezli ih na [Poljoprivredno dobro Ovčara](#), gde su svi ubijeni i zakopani u masovnu grobnicu.⁸⁸ Dana 16. novembra 1991. od granatiranja se zapalila zgrada u kojoj je živela porodica Došen. „Martin Došen pokušao je da spasi stariju komšinicu, pao je sa trećeg sprata i povredio kičmu, posle čega je prebačen u bolnicu u Vukovaru. Sutra, 17.11.1991. godine, Ljubica Došen je sa ćerkom Tanjom, otišla kod muža u bolnicu i zatekla ga paralizovanog. Pred MKSJ je svedočila da su srpski vojnici u noći između 18. i 19.11.1991. godine odvodili osoblje bolnice i ranjenike koji se posle toga nisu vraćali. Ujutru 19.11.1991. godine, dva vojnika su prozvala njenog muža Martina. Iznesen je iz bolnice na nosilima sa Zvonkom Vulićem, Ivanom Ahmetovićem, Ivanom Vulićem, Josipom Kožulom i Ružicom Markobašić, koja je tada bila u šestom mesecu trudnoće, ukrcao na autobus, kojim je prevezen na poljoprivredno dobro Ovčara. Tada ga je videla poslednji put. Kada je od majora Šljivančanina tražila pomoć rečeno joj je da se pridruži konvoju žena i dece. Sa ćerkom je u grupi žena i dece prebačena u skladište Veleprometa, a zatim u KPD Sremska Mitrovica. Razmenjena je pre 14.8.1992. godine.”⁸⁹ Posmrtni ostaci Martina Došena do danas nisu pronađeni.⁹⁰ Tanja Došen [svedočila](#) je 8. februara 2006. godine u Predmetu [IT-95-13/1 Tužilac protiv Tužilac protiv Mileta Mrkšića, Miroslava Radića i Veselina Šljivančanina](#). Međunarodni krivični sud je Veselina Šljivančanina [proglasio krivim](#) za kršenja zakona i običaja ratovanja, pomaganje i podržavanje mučenja ratnih zarobljenika na [poljoprivrednom dobru Ovčara](#) počinjeno 20. novembra 1991. godine i izrekao mu kaznu od 17 godina zatvora. Mile Mrkšić proglašen je krivim za ubistvo, mučenje i okrutno postupanje. Mile Mrkšić je [proglašen krivim](#) zato što tokomekom posliepodneva nije spriječio nastavak okrutnog postupanja i mučenja koje se na tom mestu događalo, o čemu je bio obaviješten. Mile Mrkšić je osuđen na 20 godina zatvora. Miroslav Radić je oslobođen krivice.

Suva Reka

U toku marta 1999. godine, pripadnici srpskih snaga su opkolili gradić Suva Reka/Suharekë koji se nalazi na jugu Kosova, u blizini granice sa Albanijom i Severnom Makedonijom i na silu

⁸⁶ Ljubica Došen kao svedok pred MKSJ. <https://www.youtube.com/watch?v=Kl8eL10z-Do>

⁸⁷ Tanja Došen kao svedok pred MKSJ <https://www.icty.org/bcs/content/tanja-do%C5%A1en>

⁸⁸ Pamtimo žrtve Ovčare, 20. 11. 2019. IRMCT <https://www.youtube.com/watch?v=mrFoyk9UbjU>

⁸⁹ Preuzeto sa digitalne platforme REKOM mreže pomirenja „Glas žrtava“ <https://www.youtube.com/watch?v=Kl8eL10z-Do>

⁹⁰ Martin Došen, Nestala osoba, MUP Republike Hrvatske <https://www.glaszrtava.org/wp-content/uploads/2021/11/Nestala-osoba-500-Martin-Dose.pdf>

proterali kosovske Albance iz njihovih domova.⁹¹ Pripadnici srpskih policijskih snaga su pretresali kuće, pretili, napadali i ubijali ljude, palili kuće i prodavnice u vlasništvu Albanaca.

Dana 26. marta 1999. godine, pripadnici lokalne policije opkolili kuće u kojima su živeli članovi porodice Berisha. Muškarci su odvojeni od žena i petoro članova porodice, među kojima i suprug Shyrete Berisha, Nexhat Berisha, je ubijeno. Shyrete Berisha je sa svoje četvoro dece, Altinom, Herolindom, Majlindom i Redonom, pobjegla ka Zanatskom centru gde se sreća sa ostalim članovima porodice koje su se sklonili u piceriju. U piceriji je otvorena vatra na njih, a zatim su u prostoriju ubačene dve granate. Neki od njih su bili još uvek živi kada su tela utovarena na kamion. Shyrete, Vjollca i Gramoz Berisha spasili su se tako što su iskočili iz kamiona u pokretu. Kasnije su izbegli u Albaniju. Shyrete Berisha je jedna od troje preživelih svedoka masakra nad više od 40 albanskih žena, dece i muškaraca u Suvoj Reci u martu 1999. Shyrete Berisha [svedočila](#) je pred MKSJ kako je u napadu srpske policije izgubila muža, četvoro dece i četrdesetak članova šire porodice Berisha.⁹² Shyrete Berisha je tri puta svedočila pred Tribunalom na suđenjima bivšem predsedniku Srbije [Slobodanu Miloševiću](#) i njegovom nasledniku [Milanu Milutinoviću](#), kao i u procesu protiv policijskog generala [Vlastimira Đorđevića](#).

⁹¹ Digitalni narativ MKSJ: SLUČAJ KOSOVO 1998-1999. <http://kosovo.sensecentar.org/sr#top>

⁹² Svedočenje Shyrete Berisha pred MKSJ, <https://www.youtube.com/watch?v=2mJfY8Mgk7c>

MIGRACIJE I RATNI SUKOBI

Uvod

Prema međunarodnoj organizaciji za migracije (IOM), migrant je svaka osoba koja se kreće ili je prešla međunarodnu granicu, ili napušta svoje uobičajeno mesto stanovanja unutar svoje države, bez obzira na pravni status osobe, da li je kretanje dobrovoljno ili prisilno, uzroke pokreta ili dužinu boravka.⁹³

Broj međunarodnih migranata se naglo povećao u posljednjih 50 godina. Trenutna globalna procjena je da je 2020. u svijetu bilo oko 281 milion međunarodnih migranata, što predstavlja 3,6 % svjetske populacije. Ako uporedimo ove podatke sa 1990. godinom (kada je bilo 153 miliona međunarodnih migranata), uvidjećemo da se njihov broj povećao za oko 128 miliona, a preko tri puta je veći od procijenjenog broja migranata 1970. (84 miliona).⁹⁴

Ratovi, sukobi i nasilje stvaraju prijetnje po živote ljudi, primoravajući mnoge da napuste ili pobjegnu iz svojih domova. Samo u toku 2020. godine milioni ljudi živjeli su u internom raseljenju izazvanom sukobima i nasiljem u skoro 60 zemalja i teritorija, a većina ovih zemalja spada u rang onih sa niskim i srednjim prihodima. Posljednjih godina, istraživanja su pokazala da kombinacija faktora, uključujući sukobe, političku nestabilnost i ekonomsku nesigurnost, stoji iza značajnog povećanja broja migranata, a ovaj broj se naročito povećao u toku evropske migracione krize 2015.⁹⁵ Kao što je već navedeno postoji značajna razlika u razlozima migracija, dok su neke dobrovoljne, nažalost postoji izuzetno veliki broj prisilnih migracija. IOM pod prisilnim migracijama podrazumijeva migraciono kretanje sa elementom prisile, uključujući i prijetnje po život i egzistenciju, čiji je uzrok prirodni ili ljudski faktor.⁹⁶

Prema informacijama Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR) na kraju 2021. godine, ukupan broj ljudi širom svijeta koji su bili primorani da napuste svoje domove zbog sukoba, nasilja, straha od progona i kršenja ljudskih prava bio je 89,3 miliona. Ovo je više nego dvostruko više nego prije jedne decenije (42,7 miliona) i najviše od Drugog svjetskog rata. Ukoliko tekući sukobi ostanu neriješeni i rizici od izbijanja novih ne budu obuzdani, jedan od aspekata koji će definisati XXI vijek biće stalno rastući broj ljudi koji su primorani da bježe i sve strašnji uslovi u kojima će se ljudi nalaziti.⁹⁷

Jedan od najupečatljivijih primjera prisilnih migracija poslije Drugog svjetskog rata na tlu Evrope prouzrokovan je sukobima na prostoru bivše Jugoslavije tokom 90-ih godina, koji su

⁹³ "About Migration." International Organization for Migration. Pristupljeno 12.02. 2023. na: <https://www.iom.int/about-migration>.

⁹⁴ *World migration report*. Pristupljeno: 12.02.2023. na: <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>.

⁹⁵ "World Migration Report 2022: Chapter 1 - Report Overview: Technological, Geopolitical and Environmental Transformations Shaping Our Migration and Mobility Futures." Pristupljeno 12. 02. 2023. na: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022-chapter-1>.

⁹⁶ International Organization for Migration. (2004). *International migration law: Glossary on migration*. Pristupljeno: 12.07. 2022. na: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_1_en.pdf

⁹⁷ <https://www.un.org/en/global-issues/refugees>

uključivali široko rasprostranjene napade na civile, protjerivanja stanovništva, i korišćenje mjesta prisilnog zatočenja i logora. Većina zločina dogodila se na teritoriji Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Kosova. Prema [izvještaju komesara za ljudska prava Vijeća Evrope](#) sukobi 90-ih su doveli do prisilne migracije skoro tri miliona ljudi, unutar prostora bivše Jugoslavije i šire. Iako je većina tih izbjeglica i raseljenih lica uspjela da se vrati svojim domovima, u novembru 2011. godine bilo ih je još uvijek oko 438.000.⁹⁸ Tokom ratnih sukoba, najveći broj ljudi koji je raseljen unutar zemlje ili je napustio istu imala je Bosna i Hercegovina, sa oko 2,2 miliona osoba.⁹⁹

Po Četvrtoj ženevskoj konvenciji, masovno ili pojedinačno prisilno raseljavanje civila, zabranjeno je i predstavlja ratni zločin u vrijeme međunarodnih i drugih oružanih sukoba, osim kada je to potrebno zbog njihove sigurnosti ili imperativnih vojnih razloga.¹⁰⁰ Ove povrede su definisane nizom statuta i deklaracija koje su donijete nakon Drugog svjetskog rata. Konkretno, član 9. [Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima](#) iz 1948. godine jasno navodi da niko ne smije biti proizvoljno uhapšen, pritvoren, niti protjeran. U članu 49. [Četvrte ženevske konvencije](#) jasno se navodi da su masovna ili pojedinačna prisilna premještanja, kao i deportacije zaštićenih osoba s okupiranog područja na područje okupacijske sile ili na okupirano ili neokupirano područje bilo koje druge države zabranjeni bez obzira na razloge.

Oslanjajući se na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i Ženevske konvencije, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) je definisao krivična djela koja se vezuju za prisilne migracije. Prema članu 2. [Statuta MKSJ](#), sud je nadležan da krivično goni osobe koje su počinile ili naredile da se počinu teške povrede Ženevskih konvencija od 12. avgusta 1949, a jedna od tih povreda jeste i protivpravna deportacija civila. Isto tako u članu 5. Statuta se navodi da je Međunarodni sud nadležan da krivično goni osobe odgovorne za krivično djelo deportacije kada je počinjena u oružanom sukobu, nezavisno od toga da li je sukob međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera, i usmjerena protiv civilnog stanovništva.

Kada je u pitanju **deportacija**, treba naglasiti da po samoj definiciji iste raseljavanje osobe mora biti prisilno, a sam čin deportacije se vrši protjerivanjem ili drugim oblicima prisile sa područja na kojem pojedinci žive preko državne granice protivno međunarodnim pravnim normama. Samim time, raseljavanje nije dobrovoljno, a osobe koje su deportovane nijesu imale nikakvog izbora u vezi sa svojim raseljavanjem. Deportacija, prema tome podrazumijeva prisilno raseljavanje protjerivanjem ili drugim vidom prisile van državne teritorije u kojoj žrtve napada žive. Značajno je naglasiti i da počilac ne mora nužno imati namjeru da trajno raseli osobe.

Ovakva definicija **deportacije** je vidljiva i u [žalbenoj presudi u predmetu IT-97-24 Tužilac protiv Milomira Stakića](#) gdje se jasno navodi: "Žalbeno vijeće je mišljenja da je actus reus deportacije prisilno raseljavanje osoba protjerivanjem ili drugim oblicima prisile iz područja na kojem

⁹⁸ *Poslijeratna Pravda i Trajni Mir U Bivšoj Jugoslaviji*. Council of Europe Publishing. (2012). Pristupljeno: 15.07. 2022. na: https://www.coe.int/t/commissioner/source/prems/Prem44012_BIH_1700_PostwarJustice.pdf

⁹⁹ *Bosna i Hercegovina Vijeće Ministara Ministarstvo sigurnosti - msb.gov.ba*. (n.d.). Pristupljeno 06. 07. 2022. na: http://www.msb.gov.ba/docs/Strategija_u_oblasti_imigracije_i_azila.pdf

¹⁰⁰ *IV GENEVA CONVENTION RELATIVE TO THE PROTECTION OF CIVILIAN PERSONS IN TIME OF WAR OF 12 AUGUST 1949*. Pristupljeno 12. 07. 2022. na: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf

zakonito borave preko državne granice de jure ili, u određenim situacijama, granice de facto, bez osnova koje su dopuštene međunarodnim pravnim normama. Žalbeno vijeće smatra da za element mens rea krivičnog djela nije nužno da počinitelj ima namjeru trajno raseliti osobe preko granice. Ovakvi oblici tih dvaju elemenata odražavaju dosadašnju sudsku praksu Međunarodnog suda.¹⁰¹ Sa druge strane, kao što se jasno može vidjeti i u [žalbenoj presudi u predmetu IT-97-25-A Tužilac protiv Milorada Krnojelca](#) krivično djelo **prisilnog premještanja** "nije ograničeno na raseljavanje van državnih granica [...] Krivična odgovornost onoga ko je počinio raseljavanje i prisilno iskorjenjivanje stanovnika s neke teritorije, proizlazi iz njihovog prisilnog karaktera, a ne odredišta na koje su stanovnici upućeni."¹⁰² Treba naglasiti da kao i kod deportacije, kada je i ovo krivično djelo u pitanju nije neophodno da počinitelj ima namjeru učiniti premještanje trajnim. Veoma je značajno ukazati na razlike između ova dva zločina. Dok se u oba slučaja narušava pravo pojedinca da živi u svom domu i zajednici, u slučaju deportacije narušava se i pravo pojedinca da živi u svojoj državi. Tako žrtve deportacije postaju izbjeglice i samim time podležu zakonima države u koju su deportovani. Stoga se u nizu presuda koje su donijete na Međunarodnom sudu jasno navodi da ova dva pojma nemaju isto značenje.

U [Londonskoj povelji Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu](#)¹⁰³ i [povelji Međunarodnog vojnog tribunala za Daleki istok \(Tokijska povelja\)](#)¹⁰⁴, **progon** je naveden kao zločin protiv čovječnosti. Iako su pojedinci po prvi put u Nirnbergu i Tokiju mogli biti krivično gonjeni za zločine protiv čovječnosti, uključujući progona, osnovni koncept nije bio nov, što potvrđuju i Haške konvencije između dva svjetska rata.¹⁰⁵ Krivično djelo progona se takođe može pronaći u nizu predmeta procesuiranih pred MKSJ. Kada je ovo krivično djelo u pitanju, ono podrazumijeva ne samo povrede tjelesnog i duševnog integriteta i lišavanje slobode, već i djela koja se često smatraju manje teškim, ali koja su usmjerena prema određenoj zajednici zbog njihove pripadnosti istoj, kao što su na primjer djela protiv imovine. To se viđenje može jasno vidjeti i u [presudi u predmetu IT-95-14-A Tužilac protiv Tihomira Blaškića](#).¹⁰⁶

Haški tribunal je utvrdio da je za progona kao zločin protiv čovječnosti potreban dokaz da je glavni počinitelj imao konkretnu namjeru da diskriminiše na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi.¹⁰⁷ Ono što treba naglasiti jeste da je namjera diskriminacije jedan od osnovnih elemenata zločina progona ne samo u pomenutim predmetima već uopšteno. Ne samo to, već je i jedini zločin naveden u članu 5. [Statuta MKSJ](#) koji zahtijeva diskriminacionu namjeru i

¹⁰¹ Žalbena presuda u predmetu IT-97-24 Tužilac protiv Milomira Stakića, <https://www.icty.org/x/cases/stakic/acjug/bcs/060322.pdf>

¹⁰² Žalbena presuda u slučaju Tužilac protiv Milorada Krnojelca (IT-97-25-A), <https://www.icty.org/x/cases/krnjelac/acjug/bcs/krn-sj030917b.pdf>

¹⁰³ IHL. Pristupljeno 10.02.2023. na: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/nuremberg-tribunal-charter-1945/article-6b>.

¹⁰⁴ "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide." Pristupljeno 10.02.2023. na: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf.

¹⁰⁵ Schabas, W. A. (2016). *The International Criminal Court: A commentary on the rome statute*. Oxford University Press, 175 -180.

¹⁰⁶ Presuda u predmetu IT-95-14-A Tužilac protiv Tihomira Blaškića, <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/acjug/bcs/040729.pdf>

¹⁰⁷ (U predmetu broj IT-05-87-A Tužilac protiv NIKOLA ŠAINOVIĆ, NEBOJŠA PAVKOVIĆ, VLADIMIR LAZAREVIĆ i SRETEN LUKIĆ, Žalbeno vijeće u presudi od 23.01. 2014.)Vidi na: [Sainovic et al. Appeal Judgement](#)

takve je prirode da može uključivati i druge zločine. Upravo je ovaj argument korišten i u predmetu [\(IT-95-9/1\) Tužilac protiv Stevana Todorovića](#) gdje je optuženi osuđen na deset godina zbog progona na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi.¹⁰⁸

Ciljevi učenja

- Učenici se upoznaju sa pojmom raseljavanja, razumiju razloge koji su doveli do raseljavanja, razvijaju empatiju, humanost i solidarnost prema žrtvama raseljavanja.
- Učenici se upoznaju sa prostorom i istorijskim kontekstom prisilnih migracija za vrijeme ratova na prostoru bivše Jugoslavije 90-ih godina prošlog vijeka.
- Učenici su svjesni razmjera procesa deportacija koji je doveo do velikih demografskih promjena.

U nastavku poglavlja pokušaćemo da se kroz primjere bavimo navedenim zločinima, bez namjere da ih striktno klasifikujemo, budući da su u najvećem broju slučajeva, kada na djelu imamo prisilne migracije, u manjoj ili većoj mjeri počinjeni i progon i deportacija i prisilno premještanje.

Kosovo

Fotografija privremenog izbjegličkog kampa u Blacu, Makedonija krajem marta 1999.

(Izvor: Dokazni materijal u [predmetu IT-20-54-T Tužilac protiv Slobodana Miloševića](#)¹⁰⁹)

Prema [izveštaju Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbjeglice \(UNHCR\)](#), tokom sukoba na Kosovu 1999. godine, preko 80% cjelokupnog stanovništva na Kosovu, i 90% kosovskih

¹⁰⁸ Vidi na: https://www.icty.org/x/cases/todorovic/cis/bcs/cis_stevan_todorovic_bcs.pdf

¹⁰⁹ <https://ucr.irmct.org/Search/PreviewPage/?link=http%253A//icr.icty.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Exhibit/Indexable/IT-05-87%25231/ACE78039R0000304408.jpg>

Albanaca, prisilno je raseljeno iz svojih domova.¹¹⁰ Prema [izveštaju organizacije Human Rights Watch](#) (HRW,) državne snage su protjerale ukupno 862.979 Albanaca s Kosova, a raseljenih je bilo nekoliko stotina hiljada, ako se ne računaju raseljeni prije marta 1999. godine. Pred Tribunalom je za zločine nad kosovskim Albancima suđeno u tri predmeta. Suđenje Slobodanu Mičpoševiću nije okončano zbog smrti optuženog pre kraja procesa. U preostala dva predmeta zaključeno je da je oko 800.000 kosovski Albanaca 1999. godine proterano sa Kosova.

U predmetu [Tužilac protiv Đorđević Vlastimira \(broj predmeta IT-05-87/1\)](#) optuženi je osuđen na 18 godina zatvora za zločine koji su počinjeni na teritoriji Kosova od 24. marta do 20. juna 1999, koji su uključivali i progone na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi (kao zločine protiv čovječnosti), ali i za niz drugih zločina, uključujući deportaciju i prisilno premještanje. Utvrđeno je da je Đorđević kriv za deportacije, prisilno premještanje i progon približno 200.000 civila (od 800.000 koliko je proterano sa Kosova). Prema presudi, Đorđević je kao visoko pozicionirani državni službenik učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu, čiji je cilj bio promjena etničke ravnoteže na Kosovu¹¹¹. Iako je utvrđeno da su snage Savezne Republike Jugoslavije učestvovale u deportaciji 800.000 civila, u ovom konkretnom primjeru se možemo baviti lokalitetima koji su jasno navedeni u presudi a koji se mogu pronaći ukoliko nastavnici/ce iskoriste [interaktivnu mapu](#). Kada se na mapi izabere sudski predmet, moguće je videti sve lokacije sa kojima je dati predmet povezan, što olakšava samu pretragu dokumenata.

U konkretnom primjeru nastavnik/ca može koristiti niz izvora, među kojima ističemo:

- [Podaci o predmetu Đorđević \(IT-05-87/1\)](#)
- [Četvrta izmijenjena optužnica](#)
- [Presuda Pretresnog vijeća: Tom I i Tom II](#)
- [Presuda Žalbenog vijeća u predmetu IT-05-87/1-A Tužilac protiv Vlastimira Đorđevića](#)
- [Interaktivni narativ „MKSJ: SLUČAJ KOSOVO 1998-1999“](#)

U predmetu [IT-05-87 Tužilac protiv Nikole Šainovića, Dragoljuba Ojdanića, Nebojše Pavkovića, Vladimira Lazarevića, Sretena Lukića i Milana Milutinovića](#) tužilaštvo je teretilo optužene za zločine počinjene tokom kampanje terora i nasilja usmjerene protiv stanovništva kosovskih Albanaca početkom 1999. godine. U navodima jasno stoji se da je svaki od optuženih pojedinačno učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu s ciljem promene etničke ravnoteže na Kosovu u nastojanju da se obezbijedi dalja kontrola ove teritorije od strane srpskih vlasti. Taj plan je sproveden kašnirivim sredstvima, uključujući deportacije, ubistva, prisilna premještanja i progone kosovskih Albanaca.¹¹²

U konkretnom primjeru nastavnik/ca može koristiti niz izvora, među kojima ističemo:

- [Podaci o predmetu IT-05-87 Tužilac protiv Nikole Šainovića, Dragoljuba Ojdanića, Nebojše Pavkovića, Vladimira Lazarevića, Sretena Lukića i Milana Milutinovića](#)

¹¹⁰ <https://www.unhcr.org/excom/standcom/3ae68d19c/kosovo-refugee-crisis-independent-evaluation-unhcrs-emergency-preparedness.html>

¹¹¹ Presuda žalbenog veća: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-05-87%231-A/JUD265R0000452476.pdf>

¹¹² Vidi na: https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/cis/bcs/cis_sainovic_et_al_bcs.pdf

- [Treća izmijenjena spojena optužnica u predmetu IT-05-87 Tužilac protiv Nikole Šainovića, Dragoljuba Ojdanića, Nebojše Pavkovića, Vladimira Lazarevića, Sretena Lukića i Milana Milutinovića](#)
- [Presuda žalbenog vijeća u predmetu IT-05-87 Tužilac protiv Nikole Šainovića, Dragoljuba Ojdanića, Nebojše Pavkovića, Vladimira Lazarevića, Sretena Lukića i Milana Milutinovića](#)

Prijedor

Jos jedan slučaj pred Tribunalom koji se može koristiti prilikom izučavanja prisilnih migracija jeste [predmet IT-97-24 Tužilac protiv Milomira Stakića](#) u kojem je optuženi osuđen na 40 godina zatvora za niz zločina protiv čovječnosti, koji su uključivali progon. U ovom predmetu je nedvosmisleno utvrđeno da je Stakić, kao predsjednik opštinskog Kriznog štaba i načelnik Opštinskog vijeća za narodnu odbranu u Prijedoru učestvovao u kampanji koja je imala za cilj etničko čišćenje opštine Prijedor putem deportacije i progona bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.¹¹³

U periodu od 30. aprila do 30. septembra 1992. Stakić je bio vodeća ličnost u opštini Prijedor, i za to vrijeme je učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu. Glavni cilj ovog poduhvata je bilo obezbjeđivanje kontrole nad tim područjem, sto je podrazumijevalo i deportaciju i progon oko 20.000 prvenstveno nesrpskih stanovnika opštine Prijedor. Taj progon je podrazumijevao i ubistva koja su počinjena u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje. Utvrđeno je da je progon nesrpskog stanovništva sa prostora opštine Prijedor bio osnovni element kriminalnog ponašanja osuđenog.

U konkretnom primjeru nastavnik/ca može koristiti niz izvora, među kojima ističemo:

- [Podaci o predmetu IT-97-24 Tužilac protiv Milomira Stakića](#)
- [Četvrta izmijenjena optužnica u predmetu IT-97-24 Tužilac protiv Milomira Stakića](#)
- [Presuda Pretresnog vijeća u predmetu IT-97-24 Tužilac protiv Milomira Stakića](#)
- [Presuda žalbenog vijeća u predmetu IT-97-24 Tužilac protiv Milomira Stakića](#)
- [Dokumentarni film Zločini pred Tribunalom: Prijedor](#)

Hrtkovci

[Predmet IT-03-67 Tužilac protiv Vojislava Šešelja](#) jedan je predmeta koji jasno pokazuje propagandu kojom se širila nacionalna netrpeljivost, kao i korake koji su vodili ka trajnom uklanjanju nesrpskog stanovništva iz Autonomne Pokrajine Vojvodina (Republika Srbija), ali su izvođeni dokazi i o uklanjanju Hrvata i Muslimana iz djelova Hrvatskei Bosne i Hercegovine. Po navodima [optužnice](#), Vojislav Šešelj je kao predsjednik Srpske radikalne stranke i osnivač Srpskog četničkog pokreta učestvovao u regrutovanju, osnivanju, finansiranju, snabdijevanju, pružanju podrške i u rukovođenju srpskim dobrovoljcima povezanim sa Srpskom radikalnom strankom, i/ili Srpskim četničkim pokretom. Takođe se tereti da je učestvovao u planiranju i pripremama za preuzimanje vlasti u gradovima i selima u Hrvatskoj i u brojnim opštinama u Bosni i Hercegovini, kao i za kasnije prisilno uklanjanje većine nesrpskog stanovništva sa tih

¹¹³ Podaci o predmetu IT-97-24 Tužilac protiv Milomira Stakića:
https://www.icty.org/x/cases/stakic/cis/bcs/cis_stakic_BCS.pdf

područja. Prema navodima [optužnice](#) učestvovao je u pružanju finansijske, materijalne, logističke i političke podrške od srpskih vlasti i Srba iz inostranstva potrebne za takvo preuzimanje vlasti. Osim toga, teretio se da je regrutovao srpske dobrovoljce povezane sa Srpskom radikalnom strankom i indoktrinirao ih svojom ekstremnom nacionalističkom retorikom kako bi učestvovali u prisilnom uklanjanju nesrpskog stanovništva. Putem govora mržnje, podsticao je srpske snage da vrše zločine, ohrabrivao stvaranje homogene “Velike Srbije” putem nasilja, te je na taj način učestvovao u širenju ratne propagande i raspirivanju mržnje prema nesrpskom stanovništvu.¹¹⁴

Iako je prvostepenom presudom Šešelj oslobođen svih optužbi, Žalbeno vijeće ga je u svojoj [presudi](#) proglasilo krivim „za podsticanje progona (prisilno raseljavanje), deportacije, i drugih nehumanih djela (prisilno premještanje), kao zločina protiv čovječnosti, i za činjenje progona (kršenje prava na bezbjednost), kao zločina protiv čovječnosti u Hrtkovcima u Vojvodini“, osudivši ga na kaznu od 10 godina zatvora.¹¹⁵ Kako je prilikom izricanja presude naveo sudija Teodor Meron: *“Šešeljev govor podstakao je nasilje koje je degradiralo i povredilo pravo na sigurnost hrvatskog stanovništva u Hrtkovcima (Vojvodina), čime je počinio zločin progona, na osnovu kršenja prava na sigurnost, kao zločin protiv čovječnosti”*. Kada je reč o zločinima za koje je Šešelj oslobođen, treba naglasiti da i u tim dijelovima presuda ima materijala za rad na času. Na primjer, iako je optuženi oslobođen za zločine počinjene u Zvorniku, u žalbenoj presudi se navodi da je govor optuženog u 1992. godine u tom gradu, u kojem je pozvao paramilitarne dobrovoljce da “očiste” bosansku stranu rijeke Drine, bio “jasan poziv za etničko čišćenje”. Međutim, navodi se kako je između govora i zločina koji su usledili protekao “značajan vremenski period”, zbog čega i nije došlo do poništenja ovog dijela Šešeljeve oslobađajuće presude.¹¹⁶

U konkretnom primjeru nastavnik/ca može koristiti niz izvora, među kojima ističemo:

- [Podaci o predmetu IT-03-67 Tužilac protiv Vojislava Šešelja](#)
- [Treća izmijenjena optužnica u predmetu IT-03-67 Tužilac protiv Vojislava Šešelja](#)
- [Presuda Pretresnog vijeća u predmetu IT-03-67 Tužilac protiv Vojislava Šešelja](#)
- [Sažetak presude Žalbenog vijeća u predmetu IT-03-67 Tužilac protiv Vojislava Šešelja](#)
- [Svedočenje o navodnom otimanju kuće u Hrtkovcima](#)
- [Video materijal agencije Sense \(segment RADIKALNA RAZMENA: Kako su Hrtkovci postali Srbislavci od 22:13-29:26 minuta\)](#)

Mostar i okolina

U predmetu [IT-98-34 Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića](#) jasno je utvrđen cilj da se bosansko-muslimansko stanovništvo prisilno premjesti sa područja opštine Mostar i Jablanica na teritoriju koja je bila pod kontrolom Armije BiH. Time su optuženi direktno izvršili tešku povredu Ženevske konvencije, a pomenuti zločin je sankcionisan Statutom MKSJ.

¹¹⁴ Treća izmijenjena optužnica protiv Vojislava Šešelja:

<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Indictment/NotIndexable/IT-03-67/IND414R0000215305.pdf>

¹¹⁵ Vidi na: <https://www.irmct.org/sites/default/files/casedocuments/mict-16-99/appeals-chamber-judgements/bs-hr-sr/180411-vojislav-seselj-sazetak-presude.pdf>

¹¹⁶ <https://balkaninsight.com/sr/2018/04/11/%C5%A1e%C5%A1elj-osu%C4%91en-za-ratne-zlo%C4%8Dine-04-11-2018/>

Naletilić je osuđen na 20 godina zatvora zbog niza zločina, koji su uključivali i prisilno uklanjanje oko 400 civila bosanskih Muslimana iz sela Sovića i Doljana 4. maja 1993. Sa druge strane, Martinović je takođe osuđen za protivpravno premještanje civila, kao i niz drugih zločina na kaznu od 18 godina zatvora. Učestvovao je i bio odgovoran prilikom sakupljanja civilnog muslimanskog stanovništva iz Mostara i njihovom protivpravnom premještanju i zatočavanju u zatočeničkom centru Heliodrom.¹¹⁷ Naletilić i Martinović su osuđeni za zločine koje su počinili u periodu od aprila 1993. do januara 1994. godine, koji su naročito intezivirani nakon napada na Mostar maja 1993. godine. U tom periodu, Naletilić, koji je bio osnivač i zapovjednik “Kažnjeničke bojne” bosanskih Hrvata na području Mostara i Martinović koji mu je bio podređen su izvršili niz zločina protiv čovječnosti. Naletilić je aprila 1993. predvodio napad HVO-a na sela Soviće i Doljane u opštini Jablanica. Nakon što su zauzele Soviće, ove jedinice su stanovništvo (oko 450 ljudi) prisilno premjestili na područje opštine Gornji Vakuf, koje je bilo pod kontrolom Armije BiH. Potom su Naletilić i Martinović narednog mjeseca na području Mostara otpočeli akciju prisilnog premještanja stanovništva tog grada, koje je trajala do januara naredne godine, tokom kojeg su civili slati preko linije sukoba na teritoriju koja je bila pod kontrolom Armije BiH.

U konkretnom primjeru nastavnik/ca može koristiti niz izvora, među kojima ističemo:

- [Druga izmijenjena optužnica u predmetu IT-98-34 Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića](#)
- [Presuda Pretresnog vijeća u predmetu IT-98-34 Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića](#)
- [Online izložba: Pogled kroz odškrinuta vrata arhiva](#)

SAO Krajina i Operacija Oluja

Na području u kojem će u ovom odjeljku biti reči odigrali su se događaji koji su doveli do raseljavanja i Srba i Hrvata u različitim vremenskim periodima. U decembru 1990. srpski pobunjenici i paravojne snage su na području Severne Dalmacije, Like i Korduna u Republici Hrvatskoj uspostavili Srpsku autonomnu oblast (SAO) Krajina. Nešto kasnije, SAO Krajina i drugi srpski entiteti u Hrvatskoj - SAO Zapada Slavonija i SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem – ujedinili su se u Republiku Srpsku Krajinu (RSK). Taj proces doveo je do prisilnog raseljavanja hrvatskih civila. Operacija Oluja je bila vojna operacija koju su hrvatske oružane snage izvele 1995. godine s ciljem povratka teritorije SAO Krajine pod okrilje hrvatske države. Operacija je rezultirala i prisilnim raseljavanjem, konkretno deportacijom, srpskih civila.

Zločini srpskih snaga počinjeni na prostoru SAO Krajine procesuirani su u nekoliko predmeta: [IT-03-72 Tužilac protiv Milana Babića](#), [IT-95-11 Tužilac protiv Milana Martića](#), [IT-02-54 Tužilac protiv Slobodana Miloševića](#), [IT-03-69 Tužilac protiv Stanišića i Simatovića](#). Milan Babić je u periodu od avgusta 1991. do februara 1992. godine, obavljao funkciju predsjednika vlade SAO Krajine a zatim predsjednika RSK. [Babić je priznao krivicu](#) i osuđen je na 13 godina zatvora za: progone na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi (zločini protiv čovječnosti), svjesno i hotimično učestvovanje u kampanji progona nesrba te da je bio svjestan da su počinjeni zločini poput zlostavljanja u zatvorima, deportacija, prisilnog premještanja i uništavanja imovine. Znao je

¹¹⁷ Podaci o predmetu br. IT-98-34:

https://www.icty.org/x/cases/naletilic_martinovic/cis/bcs/cis_naletilic_martinovic_bcs.pdf

da su civili ubijani tokom prisilnog premještanja i da su ta ubistva bila mogući ishod kampanje progona.

Tužilaštvo tribunala je dokazivalo da je [Operacija Oluja](#), pored legitimnog vojnog cilja oslobađanja teritorije Republike Hrvatske, imala takođe i nelegitiman i nezakonit cilj: trajno uklanjanje srpskog stanovništva sa dijela hrvatske teritorije. Prvostepeno sudsko vijeće je ustanovilo da su hrvatske vojne snage i Specijalna policija počinili ubistva, okrutno postupanje, nečovječna djela, razaranja, pljačke, progon i deportaciju kako je navedeno u optužnici. Imajući u vidu veliki broj zločina počinjen nad srpskim stanovništvom Krajine tokom relativno kratkog vremena, Vijeće je nadalje zaključilo da je postojao rasprostranjeni i sistemski napad usmjeren protiv srpskog civilnog stanovništva. Procjenjuje se da je rezultat [Operacije Oluja](#) bilo raseljavanje 150.000 do 200.000 krajinskih Srba, koji su izbjegli ili su bili prisiljeni bježati u toku i nakon rečene ofanzive. U operaciji je opljačkana i oštećena napuštena imovina a veći broj srpskih civila je ubijen, uključujući i, kako se tvrdi, 14 ubistava u selima Kovačić, Đurići, Žagrović i Grubori. Generali Gotovina i Markač optuženi su za progone na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi, deportaciju i nečovječna dela (prisilno preseljenje) - zločine protiv čovječnosti. Optuženi su prvo jednoglasno proglašeni krivima i osuđeni na 24 odnosno 18 godina zatvora, da bi u žalbenom postupku obojica bila oslobođeni tijesnom većinom glasova (3:2).¹¹⁸

U konkretnom primjeru nastavnik/ca može koristiti niz izvora, među kojima ističemo:

- [Podaci o predmetu IT-03-72 Tužilac protiv Milana Babića](#)
- [Presuda Pretresnog vijeća u predmetu IT-03-72 Tužilac protiv Milana Babića](#)
- [Podaci o predmetu IT-06-90 Tužilac protiv Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača](#)
- [Činjenični nalazi iz prvostepene presude u predmetu IT-06-90 Tužilac protiv Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača](#)
- [IRMCT Video Materijal: Pamtimo žrtve Oluje](#)
- [Interaktivni narativ "Oluja u Hagu"](#)
- [Video materijal Sense](#)
- [Govor Franje Tuđmana u Kninu video](#)

¹¹⁸ Vidi na: <https://oluja.sensecentar.org/oluja-hr.html>

Srebrenica

Fotografija iz online izložbe “Srebrenica: Hronologija jednog genocida”

Izvor: <https://www.irmct.org/specials/srebrenica/timeline/en/>

Značaj Istočne Bosne za politički vrh Republike Srpske i njenu vojsku je bilo toliki da je na početku rata Strateškim ciljevima rukovodstva bosanskih Srba bilo predviđeno spajanje tog područja sa Srbijom i uklanjanje rijeke Drine kao granice. U toku 1993. godine Srebrenica je demilitarizovana i proglašena zaštićenom zonom, koju su štatile snage UNPROFOR-a. Radovan Karadžić, vrhovni komandant oružanih snaga Republike Srpske je naložio u martu 1995. godine snagama bosanskih Srba da muslimansko stanovništvo eliminišu iz enklava Srebrenica i Žepa. Dokument poznat pod nazivom [Direktiva 7](#) predstavljao je uvod u zločine koji će biti počinjeni u julu 1995. godine. Drinskom korpusu Vojske Republike Srpske (VRS) naređeno je sljedeće: “Svakodnevnim planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi.”¹¹⁹

“U julu 1995. godine snage bosanskih Srba su zauzele Srebrenicu. U danima neposredno nakon zauzimanja, vojne i policijske snage bosanskih Srba su sprovele plan da se ubije više od 7.000 muškaraca i dječaka, a da se žene i deca proteraju iz ove enklave. MKSJ je ustanovio da masovna pogubljenja muškaraca i dječaka, bosanskih Muslimana, predstavljaju zločin genocida.”¹²⁰

¹¹⁹ <https://www.irmct.org/specials/srebrenica/timeline/bhs/>

¹²⁰ Vidi na: <https://www.icty.org/bcs/outreach/pribli%C5%BEavanje-mksj-zajednicama-u-bih/srebrenica>

Arhiva Tribunala sadrži niz predmeta koje nastavnici mogu izučavati za potrebe ove teme, kao na primjer [predmet IT-09-92 Tužilac protiv Ratka Mladića](#). Prema navodima [optužnice](#), Ratko Mladić je: “u martu 1995. godine, dogovoru s drugima, proveo u djelo i/ili koristio druge da provedu u djelo plan zauzimanja srebreničke enklave i prisilnog premještanja i/ili deportacije stanovnika, bosanskih Muslimana, iz Srebrenice. Ta akcija je bila dio cilja, koji su imali kao učesnici tog udruženog zločinačkog poduhvata, da se bosanski Muslimani i bosanski Hrvati trajno uklone s područja na koje su bosanski Srbi polagali pravo.”¹²¹ Mladić je 22. novembra 2017. godine [proglašen krivim](#) od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) za genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995). Mladić je osuđen na kaznu doživotnog zatvora, što je najstrožija kazna koju je MKSJ mogao izreći. Presuda je potvrđena u žalbenom postupku 8. juna 2021. godine.

U konkretnom primjeru nastavnik/ca može koristiti niz izvora, među kojima ističemo:

- [Podaci o predmetu IT-09-92 Tužilac protiv Ratka Mladića](#)
- [Presuda pred Pretresnim vijećem u predmetu IT-09-92 Tužilac protiv Ratka Mladića](#)
- [Četvrta izmjenjena optužnica u predmetu IT-09-92 Tužilac protiv Ratka Mladića](#)
- [Digitalni narativ: Srebrenica, hronologija jednog genocida](#)
- [Deportacija izbjeglica iz Srebrenice](#)
- [Digitalni narativ: Srebrenica, genocid u osam činova](#)
- [Glas žrtava, svjedok O](#)

Opštine u Bosni i Hercegovini

U predmetu [IT-00-39 Tužilac protiv Momčila Krajišnika](#), optuženi je osuđen za niz zločina počinjenih u velikom broju opština BiH 1992., koji su imali nasilni karakter, uključujući progone na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi, deportacije i prisilno premještanje kao nehumano djelo. Vijeće je konstatovalo da su zločin deportacije i prisilnog premještanja predstavljali prvobitne zločine u okviru cilja uništenja etničkih grupa bosanskih Muslimana ili bosanskih Hrvata. Krajišnik je dao zeleno svjetlo za početak programa protjerivanja tokom sjednice Skupštine bosanskih Srba kada je “*pozvao na provođenje onog što smo dogovorili, etničku podjelu na terenu.*” Naime, kako presuda navodi Krajišnik je proglašen odgovornim za deportacije u Bratuncu, Zvorniku, Bijeljini, Sanskom Mostu, Banja Luci i Prnjavoru, ali i za progon putem deportacije u istim ovim opštinama tokom razdoblja od aprila do decembra 1992. Zbog istih, optuženi je osuđen na 20 godina zatvora.¹²²

U konkretnom primjeru nastavnik/ca može koristiti niz izvora, među kojima ističemo:

- [Podaci o predmetu IT-00-39 Tužilac protiv Momčila Krajišnika](#)
- [Konsolidovana optužnica protiv Momčila Krajišnika](#)
- [Sažetak drugostepene presude u predmetu IT-00-39 Tužilac protiv Momčila Krajišnika](#)

¹²¹Vidi na: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Indictment/NotIndexable/IT-09-92/IND448R0000352338.pdf>

¹²² Vidi na: https://www.icty.org/x/cases/krajsnik/cis/bcs/cis_krajsnik_bcs.pdf

DJECA U RATU

Uvod

Tokom oružanog sukoba, ugrožena su ljudska prava velikog broja ljudi, pogotovo onih koji nisu u mogućnosti da brinu o sebi. Jedna od najugroženijih kategorija, a ujedno i grupacija koja često i najviše strada u ratu su djeca. Pored gubitaka sigurnosti doma, bezbrižnog djetinjstva i svjedočenja najtežim ljudskim patnjama, djeca su na razne nečovječne načine žrtve rata. Djeca ginu u ratu, bivaju fizički i mentalno povrijeđena za cijeli život, gube roditelje, prijatelje, moraju da napuste svoje mjesto prebivališta. Djeca također mogu postati žrtve tako što su mobilisana u vojsku, prisiljena na rad ili seksualno eksploatisana. Rat dovodi do gubitka sigurnosti, uništenja djetinjstva i trauma kod djece. Iako često rat donosi slične tragedije, lični doživljaj rata kod svake osobe je drugačiji, a pogotovo je duboko i specifično urezan u sjećanje djece. Djeca na svoj način doživljavaju promjene i uništenje do jučer bezbrižnog svijeta. Nažalost, i pored svih napora međunarodne zajednice, u posljednjih 20 godina, broj djece koja žive u zonama sukoba raste. U 2019. godini 1,6 milijardi djece (69%) živjelo je u zemlji pogođenoj sukobima. Od tog broja, oko 426 miliona djece, odnosno više od jedne šestine, živjelo je u zoni sukoba.¹²³ Posebno su emotivne priče djece koja su doživjela i preživjela najstrašnije grozote rata od opsade Sarajeva, genocida u Srebrenici, zločina u drugim delovima Bosne i Hercegovine, na Kosovu u Hrvatskoj, posledično i u Srbiji.

Uvidjevši sve veće razaranja koje ratovi donose, kao i novu dimenziju kršenja dječijih prava, međunarodna zajednica je donijela niz dokumenata kojima treba da se zaštite prava djeteta ali i obeshrabre potencijalno nova sistematska kršenja tih prava. Prvi dokument usvojen je 1924. godine, kada Liga naroda usvaja Ženevsku deklaraciju o pravima djeteta¹²⁴. Deklaracija artikuliše da svi ljudi duguju djeci pravo na: sredstva za njihov razvoj; posebnu pomoć u trenucima potrebe; prioritet za pomoć; ekonomske slobode i zaštite od eksploatacije; i odgoj koji usađuje društvenu svijest i dužnost. Nakon Drugog svjetskog rata, i novog talasa ratnih zločina, 1946. godine novoformirana Generalna skupština Ujedinjenih nacija osniva Međunarodni fond za hitne slučajeve za djecu (UNICEF) s naglaskom na djecu širom svijeta. Tri godine kasnije, odnosno 1948. godine, Generalna skupština Ujedinjenih nacija donosi [Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima](#), u kojoj član 25 daje pravo majkama i djeci na „posebnu njegu i pomoć“ i „socijalnu zaštitu“.¹²⁵ Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 1959. godine usvojila [Deklaraciju o pravima djeteta](#), koja, između ostalih prava, priznaje prava djece na obrazovanje, igru, okruženje koje pruža podršku i zdravstvenu zaštitu.¹²⁶ U sljedeće tri decenije međunarodna zajednica je usvojila [niz sporazuma](#) kojima su garantovana jednaka prava, uključujući obrazovanje i zaštitu za svu djecu, kojima se uspostavlja 18 godina kao minimalna dob za obavljanje poslova koji bi mogli biti opasni po zdravlje, sigurnost ili moral

¹²³ <https://reliefweb.int/report/world/children-affected-armed-conflict-1990-2019#:~:text=The%20number%20of%20children%20living,a%202%25%20increase%20from%202018> .

¹²⁴ <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>

¹²⁵ https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf

¹²⁶ <https://archive.crin.org/en/library/legal-database/un-declaration-rights-child-1959.html#:~:text=The%20child%20shall%20be%20entitled,a%20name%20and%20a%20nationality.&text=The%20child%20shall%20enjoy%20the,natal%20and%20post%2Dnatal%20care> .

osobe, kao i standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za provođenje maloljetničkog pravosuđa.¹²⁷

Ključna godina za prava djeteta je bila 1989. godina, kada je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila [Konvenciju o pravima djeteta](#). Ova Konvencija globalno se smatra značajnim dostignućem za ljudska prava, a prepoznaje ulogu djece kao društvenih, ekonomskih, političkih, građanskih i kulturnih aktera. Konvencija garantuje i postavlja minimalne standarde za zaštitu prava djece u svim svojstvima. Prema konvenciji o pravima djeteta, djeca se rađaju s temeljnim slobodama i pravima koja pripadaju svim ljudskim bićima. S obzirom na tjelesnu i psihičku nezrelost nameće se potreba isticanja posebnih prava djeteta na zaštitu koja proizlazi upravo iz te činjenice. Upravo je to osnovni postulat Konvencije o pravima djeteta.¹²⁸ Konvencija o pravima djeteta je međunarodni dokument, usvojen u Glavnoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. studenoga 1989. godine, koji sadrži univerzalne standarde koje država potpisnica konvencije mora jamčiti svakom djetetu. U konvenciji se govori, prije, o obvezama odraslih u odnosu na sve prema djetetu kao i o obvezama brojnih društvenih čimbenika u pogledu zaštite djeteta. To je prvi dokument u kojem se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu. Za razliku od [Deklaracije o pravima djeteta](#) donete 1959. godine koja ima moralnu snagu, konvencija o pravima djeteta je pravni akt koji ima snagu zakona i obavezuje stranke na pridržavanje njezinih odredaba te uključuje pravo nadziranja primjene u državama koje su prihvatile i ratificirale.

Konvencija je jedinstvena jer je:

- Sveobuhvatna i jedina osigurava građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava djece;
- Univerzalna - primjenjuje se na svu djecu, u svim situacijama, u gotovo cijeloj zajednici naroda;
- Bezuvjetna - zahtjevi i od vlada sa slabim izvorima sredstava da poduzmu aktivnosti vezane uz zaštitu prava djeteta;
- Holistička - što znači da zagovara gledište da su sva prava temeljna, nedjeljna, međusobno ovisna i jednako važna.

Dodatno, odbor za prava djeteta UN-a identificirao je četiri opća načela na kojima se temelje sva prava sadržana u Konvenciji o pravima djeteta:

- Načelo nediskriminacije prema kojemu djeca ne smiju trpjeti diskriminaciju "neovisno o rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom, etničkom ili društvenom podrijetlu, vlasništvu, teškoćama u razvoju, rođenju ili drugom statusu djeteta, njegovih roditelja ili zakonskih skrbnika".
- Djeca imaju pravo na život i razvoj u svim vidovima života, uključivši tjelesni, emotivni, psihosocijalni, kognitivni, društveni i kulturni.
- Pri donošenju svih odluka ili izvršenju postupka koji utječe na dijete, ili na djecu kao skupinu, najvažnija mora biti dobrobit djeteta. To se odnosi kako na odluke koje donose vladina, upravna ili zakonodavna tijela, tako i na odluke koje donosi obitelj.
- Djeci se mora omogućiti da aktivno sudjeluju u rješavanju svih pitanja koja utječu na njihov život i dopuštaju slobodu izražavanja mišljenja. Ona imaju pravo izreći svoja gledišta koja se moraju ozbiljno uzeti u obzir.

¹²⁷ <https://www.unicef.org/child-rights-convention/history-child-rights>

¹²⁸ <https://www.unicef.org/child-rights-convention>

Sa usvajanjem Konvencije nije završen rad na širenju društvenih mehanizama za zaštitu djeteta. Usvojene su [Norme za prevenciju maloljetničke delikvencije](#) 1990. godine, osnovana je [Međunarodna mreže za prava djeteta](#) (CRIN) 1995. godine, usvojena je [Konvencija o najgorim oblicima dječijeg rada](#) 1999. godine, a 2002. godine na Specijalnoj sesiji Ujedinjenih nacija o djeci, djeca delegati se prvi put obraćaju Generalnoj skupštini.¹²⁹

Kao uvod za učenje o dječijim pravima ili razvoj ideje prava djeteta, nastavnik/ca može da prezentuje neka od ključnih pravnih instrumenata na kojima počiva zaštita djece za vrijeme oružanog sukoba:

- [Konvencija o pravima djeteta \(1989\)](#)
- [Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta u vezi s uključivanjem djece u oružane sukobe \(2002\)](#)
- [Ženevska konvencija \(1949\)](#)
- [Dopunski protokoli Ženevske konvencije \(1977\)](#)
- [Konvencija 182 MOR o najgorim oblicima iskorištavanja dječijeg rada \(1999\)](#)
- [Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda \(2002\)](#)

Ciljevi učenja

- Učenik će moći opisati položaj djece za vrijeme rata analizirajući različite izvore.
- Koristeći prethodno znanje o dječijim pravima, učenik će prepoznati koja su prava prekršena.
- Učenici će razvijati razumijevanje o ugroženosti prava djece i povezanosti sa ugroženošću ljudskih prava u ratu.
- Učenici će razviti razumijevanje da je kršenje prava civila u ratu, naročito brutalnim nasiljem, put u razne oblike zločina.
- Učenici će razumjeti značaj prava djeteta u cilju zaštite djece u ratnim sukobima, i procesuiranju ratnih zločinaca.

Primjeri ugrožavanja prava djece iz arhiva MKSJ-a i Mehanizma

U ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, desetine hiljada djece je poginulo ili povrijeđeno tokom sukoba ili od zaostalih neeksploziviranih mina i granata nakon njihovog završetka. Dodatno, neutvrđen broj djece je bio mobilisan u vojsku, a veliki broj djece je morao da napusti svoje domove. Djeca na prostoru bivše Jugoslavije su preživjela najteže forme seksualnog, fizičkog i mentalnog zlostavljanja. Najveći broj slučajeva koje je procesuirao Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), a koji su uključivali najteže ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid su uključivali i zločine nad djecom sankcionisane [Statutom MKSJ](#) i kršenja dječijih prava po ranije pomenutim konvencijama. Djeca su stradala na velikom broju lokaliteta unutar područja bivše Jugoslavije – na primer, tokom genocida u Srebrenici, za vrijeme opsada Sarajeva i Vukovara, a među tragičnim su i svjedočanstva djece koja su prošla ratna stradanja iz okoline Foče i Višegrada ili su morala da napuste svoje domove tokom operacija Bljesak ili Oluja. Učenje o stradanju djece, pogotovo iz vlastite (etničke, vjerske ili nacionalne) prošlosti, predstavlja jednu od najizazovnijih tema čak i za iskusne edukatore. Osjetljivost, a često i kompleksnost teme, kao i neminovna emotivna

¹²⁹ <https://www.unicef.org/child-rights-convention/history-child-rights>

reakcija kod učenika, predstavlja objektivne izazove za uspjeh nastave o ovoj temi. Međutim, značaj znanja o kršenju prava djeteta tokom ratnih sukoba, kao i značaj i potreba razvoja ključnih vještina koje izučavanje i predavanje ove teme omogućava, nadomješćuje svaki objektivni oprez edukatora. Dodatno, izučavanje stradanja djece i kršenja dječijih prava daje novi ugao i percepciju učenja najtragičnijih događaja perioda ratova na prostoru bivše Jugoslavije. Pred MKSJ je pokrenut niz predmeta koji su se bavili između ostalog zločinima nad djecom i kršenjima dječijih prava, a za nastavnike naročito mogu biti korisni predmeti vezani za zločine počinjene u Srebrenici i okolini.

U arhivama MKSJ i Mehanizma čuvaju veliki broj primjera stradanja djece tokom sukoba devedesetih na području bivše Jugoslavije. Iz tih primjera vidljivo je da su djeca patila na različite načine – bilo direktno kao žrtve ubistava, protjerivanja, silovanja i različitih vidova maltretiranja, bilo indirektno u situacijama kada su ostajali bez članova porodice, ili su naprosto svjedočili zločinima nad ljudima u njihovoj blizini.

Njihove su sudbine obrađene u presudama, zabilježene u različitim dokumentima, izjavama i iskazima svjedoka pred sudom, bilo da su o stradanju djece svjedočili odrasli ili sama djeca. Važno je napomenuti da su se suđenja pred MKSJ odvijala godinama nakon što su zločini počinjeni, pa su tako o svom stradanju iz vremena kada su bili djeca svjedoci uglavnom govorili kao punoletni ljudi.

U nastavku ovog poglavlja navešćemo primjere stradanja djece u ratu koji se danas mogu pronaći u arhivama MKSJ i Mehanizma. Nastavnici koji se budu služili ovim primjerima trebaju biti svjesni da je ovdje naveden samo manji dio ratnih sudbina djece koja su se mogla čuti tokom suđenja pred MKSJ i Mehanizmom, i, svakako, još manji dio u odnosu na sva ratna stradanja djece tokom sukoba devedesetih.

U tom pogledu, primjeri koji slijede nastavnicima bi poslužili kao predmet za rad i otvaranje dijaloga na času, uz mogućost uključivanja i drugih primjera, bilo iz arhiva MKSJ i Mehanizma, bilo iz drugih izvora, poput arhiva domaćih sudova, svjedočanstava žrtava iz medija ili iz ličnih saznanja učenika o stradanju djece u ratu.

Sudbine djece tokom genocida u Srebrenici – primjer Fahrudina Muminovića

U više predmeta pred MKSJ je suđeno za genocid i druge zločine počinjene u Srebrenici. Na tim suđenjima izvedeni su dokazi o ubistvu do 8.000 i protjerivanju do 30.000 osoba. Među ubijenima je najviše bilo vojno sposobnih muškaraca, a prisilno su preseljene uglavnom žene i djeca. Međutim, tokom razdvajanja muškaraca od žena i djece, u grupama muškaraca izdvojenim za strijeljanje našao se i značajan broj maloljetnih dječaka. U predmetu [IT-05-88 Tužilac protiv Popovića i ostalih](#)¹³⁰ izvođeni su dokazi u vezi sa sudbinom Fahrudina Muminovića, koji je 14. jula 1995. godine preživio strijeljanje u Orahovcu, jednom od mjesta masovnih ubistava bošnjačkih muškaraca i dječaka zarobljenih u i oko Srebrenice.

Fahrudin Muminović je imao samo sedam godina kada je sa ocem zarobljen u svom selu Urkovići, kod Bratunca (11 km od Srebrenice). Sa ostalim komšijama odvedeni su u Orahovac,

¹³⁰ https://www.icty.org/x/cases/popovic/acjug/en/150130_summary.pdf

jedno od brojnih mjesta strijeljanja u okolini Zvornika. Na toj konkretnoj lokaciji, Fahrudin je uspio da preživi strijeljanje. U svjedočenju pred sudom, vidimo perspektivu ne samo dječaka žrtve, već i vojnika Vojske Republike Srpske (VRS), koji će na kraju dječaku i spasiti život. U svom svjedočenju Fahrudin Muminović je rekao: “Stavili su nas u kamion, svezali su nam bijele marame oko očiju. (...) Kasnije nas je odveo u šumu tu, morali smo leći na zemlju, tu na stomak, i pucali su po nas.”¹³¹

Svjedok PW-101, bivši pripadnik VRS, bio je prisutan na lokaciji strijeljanja Bošnjaka u Orahovcu. On je, također u predmetu *Popović i drugi* je svjedočio o tom događaju:

“Iz te gomile gde se puše, to više ne liče na ljude, već to je jedna gomila mesa iskomadanog, izlazi živo biće, dečko 5-6 godina i kreće se prema putu gdje stoje momci sa automatskim puškama koji su završavali to što su završavali. I dijete ide prema njima i muk je. [. . .] Ono je svo bilo prekrito sa dijelovima utrobe ostalih. I dok je izlazilo, vikalo je – Baba, baba, baba. To Muslimani oca zovu babo. Baba gdje si, baba gdje si. Dijete je u šoku bilo. Taj oficir, on je tako osorno okrenuo se momcima sa automatskim oružjem, kaže – šta čekate, završavajte. Momci su se okrenuli njemu, ti koji su i rado ubijali i kazali – Gospodine, imate pištolj, završite vi, mi ne možemo.”¹³²

U nastavku iskaza, svjedok je opisao kako je dječaka odvezao u lokalnu bolnicu i tako mu spasao život.

Kratak video o sudbini Fahrudina Muminovića u produkciji Programa Mehanizma za informisanje zajednica pogođenih sukobima možete vidjeti ovdje:

<https://www.youtube.com/watch?v=91y2VLuVZjQ>

Više detalja o hronologiji genocida u Srebrenici iz jula 1995. godine, moguće je pronaći ovdje: <https://www.irmct.org/specials/srebrenica/timeline/bhs/story>

Osim primjera koji je ovdje opisan, u arhivama MKSJ i Mehanizma mogu se naći i dokazi o ubistvima drugih maloljetnih dječaka u Srebrenici, kao i dokazi o prisilnom premještanju djece.

Svakodnevica života djece u Sarajevu tokom opsade grada

Više od tri i po godine grad Sarajevo bio je pod blokadom, svakodnevno granatiran i izložen djelovanju snajperista vojske bosanskih Srba. U tom periodu ubijeno je i ranjeno na hiljade civila tokom kampanje čiji je cilj bio da stanovništvo drži u stalnom strahu. Život svakog pojedinačnog stanovnika, bez obzira na dob, nacionalnost, etničku pripadnost ili spol je postao borba za preživljavanje; bez struje i vode, ljudi su bili primorani da izlaze napolje da bi

¹³¹ Sedmogodišnji dječak koji je preživio strijeljanje tokom genocida u Srebrenici; videoprilog: https://www.youtube.com/watch?v=91y2VLuVZjQ&ab_channel=IRMCT

¹³² Sedmogodišnji dječak koji je preživio strijeljanje tokom genocida u Srebrenici; videoprilog: https://www.youtube.com/watch?v=91y2VLuVZjQ&ab_channel=IRMCT

pronašli osnovne potrepeštine, često rizikujući vlastiti život. Opsada je završena u decembru 1995. godine.

Zločini počinjeni tokom opsade Sarajeva procesuirani su u nekoliko predmeta pred MKSJ i Mehanizmom. Ilustracija sudskih zaključaka o situaciji u gradu tokom opsade vidljiva je u [sažetku prvostupanijske presude](#) bivšem predsjedniku Republike Srpske Radovanu Karadžiću:

„Pretno vijeće konstatuje da je od kraja maja 1992. do oktobra 1995. civilno stanovništvo grada Sarajeva bilo izloženo granatiranju i snajperskim napadima od strane snaga bosanskih Srba, tačnije Sarajevsko-romanijskog korpusa (SRK). Tokom cijelog tog perioda, jedinice SRK držale su položaje na brdima oko grada, okruživši ga i držeći ga pod opsadom. Sa svojih položaja namjerno su pucali po civilima iz snajpera, a gađali su i tramvaje. Praksa gađanja civila iz snajpera bila je uobičajena i neprekidna. To se radilo skoro svakodnevno i trajalo je uglavnom nesmanjenim intenzitetom sve vrijeme sukoba. Sarajevski civili bili su gađani iz snajpera dok su išli po vodu, hodali po gradu i vozili se javnim prevozom. Osim toga, iz snajpera se pucalo po djeci dok su se igrala ispred svojih kuća, šetala sa roditeljima ili se vraćala kući pješke iz škole, pa i dok su vozila bicikle. Jedinice SRK otvarale su snajpersku vatru na civile sa mnogobrojnih ozloglašanih lokacija po cijelom gradu gdje su uspostavile profesionalno izgrađena, dugotrajna snajperska gnijezda. Sudije MKSJ su isto tako utvrdile da su, počevši od kraja maja 1992. jedinice SRK hotimično granatirale civilno stanovništvo ovog grada ili otvarale prekomjernu i/ili neselektivnu vatru po gradu. Pri tome su koristile veliku količinu teškog oružja, uključujući minobacače od 80 i 120 mm, kao i artiljerijska oružja, od kojih su sva manje-više stalno bila locirana u brdima oko Sarajeva. Na grad su tokom sukoba pale hiljade granata, uključujući i na stambena naselja i civilne objekte kao što su bolnice, pijace i druga mjesta gdje se okupljalo civilno stanovništvo. Često nije bilo nikakve vojne vrijednosti u metama koje su birale nišandžije SRK i vatra se osipala nasumično po cijelom gradu. Godine 1995. jedinice SRK su bacile na grad i određeni broj modifikovanih avio-bombi, oružje izuzetne razorne moći koje u to vrijeme još nije bilo propisno ispitano. Zbog toga su ovi napadi modifikovanim avio-bombama bili vrlo neselektivni“.

Opsada Sarajeva i danas smatra se za jednu od najtragičnijih epizoda ratova na prostoru bivše Jugoslavije, ali uopšte i evropske istorije. Ova opsada upoređuje se po teškoćama koje su civili preživjeli sa najtežim opsadama i tragedijama u evropskoj istoriji, prije svega zbog značajnog stradanja civila i djece.

U takvoj atmosferi strah i neizvjesnosti u Sarajevu je živio veliki broj djece.

U predmetu Karadžić, o patnjama djece u Sarajevu svjedočila je Fatima Zaimović, bivša glavna sestra na Odjeljenju dječje hirurgije bolnice „Koševo“ koja je opisala užasne efekte artiljerijskog i snajperskog napada vojske bosanskih Srba na djecu Sarajeva. Ispod se nalazi transkript dijela njenog [svjedočenja](#) sa ispitivanja od strane tužilaštva MKSJ:

- Tužilac: „Nekoliko pitanja o djeci koju ste liječili. Recite molim vas koliko djece bi običnog dana dolazilo na vaš odjel?“
- Svjedok: „Različito je bilo. Nekada smo imali po dvoje, troje. A nekada su nam djeca dolazila u grupama kada bi granatiranje bilo jako veliko. Znalo je doći po deset, šestero, sedmero djece. Ta djeca su bila tako uplašena, krvava, puna

zemlje, puna krvi, raskinutih tijela. Plakali bi roditelji, plakalo bi osoblje, plakali bi zidovi, sve bi plakalo okolo.“

Tužilac: „Taj broj od dvoje do troje djece dnevno, da li je to bilo stalno stanje tokom čitavog rata?“

Svjedok: „Ne. Sjećam se jednog teškog granatiranja u školi, na Otoci, i u ulici Nemanjinoj, u Vase Miškina, i tako dalje, tad smo imali jako veliki broj pacijenata. Najteže je bilo kada je bila škola. Ona je bila 9.11, a granatiranje na Otoci je bilo 10.11. Mi se nismo bili oporavili od te djece iz škole, a taj dan nam je došlo jedanaestero djece sa Otoke. Dvoje djece je došlo mrtvo na kliniku, a ostala djeca su uglavnom bila braća i sestre, jer su se skrivali svi u jednom prolazu zgrade. Bilo je fino vrijeme, djeca su htjela malo da izađu i provire iz te zgrade. Tada je pala granata i vrlo teško ih je ranila. Jako teško. Nije se biralo vjerujte ni vrijeme, ni mjesto, ni dan, ništa. Pucali su to kako se njima svidjelo. Umirili bi se možda dan, dva, a onda bi ponovo krenuli. Djeca bi se oslobodila, izašla na ulice, a onda bi oni pucali, bacali i ubijali nevinu djecu.“ „Bilo je povrijeđeno jedno dijete divno u ulici Jelene Vitas, to se odlično sjećam, zvao se Vapetić Dario. Njega sam jako dobro zapamtila. Njegovi roditelji su zajedno sa svojim komšijama htjeli da zapale malo vatre, skupili su nekih papira i tako u dvorištu zgrade koja je bila potpuno okružena i kad su to htjeli da urade, granata je pala u to dvorište. U jednom trenutku taj dečak je izgubio i baku i dedu i majku i oca. Kada je došao, bio je tako prestravljen, stalno je ponavljao - teto, teto ja sam vidio tatinu glavu kako leti kroz vazduh. Jako nam je dugo trebalo vremena da ga umirimo.“¹³³

U nastavku ćemo navesti još nekoliko ilustracija sa suđenja pred MKSJ koja ilustruju život djece u Sarajevu tokom opsade.

Svjedokinja W-107 na suđenju bivšem komandantu SRK Dragomiru Miloševiću izjavila je u sudnici da su se njene kćeri, kada bi odlazile po vodu ili drva, često vraćale "s odjećom koja je bila uprljana urinom jer su se toliko strašno plašile". Jednom prilikom je Rialda Musaefendić vidjela da je dostavljeni hljeb imao u sebi zrna metaka budući da su na kamion pucali bosanski Srbi.¹³⁴

Na suđenju Miloševićevom prethodniku na mestu komandanta SRK Stanislavu Galiću Još jedan predmet koji je vezan i za opsadu Sarajeva, je i predmet [IT-98-29 Tužilac protiv Stanislava Galića](#), jedan svjedok je opisao da: “[. . .] jednog sunčanog popodneva u septembru 1993., osmogodišnja djevojčica Elma i njena majka krenule su jednoj Elminoj školskoj drugarici po neke školske knjige. U njihovom je dijelu grada tog dana bilo mirno. Majka i kćerka, držeći se za ruke, kretale su se iza metalnih kontejnera koji su bili postavljeni kao zaštita od snajperista SRK-a koji su djelovali sa brda Hrasno. U neposrednoj blizini nije bilo ni vojnika ni

¹³³ Bivša glavna sestra na Odjeljenju dječije hirurgije bolnice „Koševo“ Fatima Zaimović, koja je u svom svjedočanstvu opisala užasne efekte artiljerijskog i snajperskog napada vojske bosanskih Srba na djecu Sarajeva. Predmet: Karadžić (IT-95-5/18). Datum svjedočenja: 18. januar 2002.godine; link:

<https://youtu.be/dNCyYV7B9uo>

¹³⁴ ibidem

drugih mogućih vojnih ciljeva. Pogođene su u trenutku kad su njih dvije izašle iz zaklona koji su im pružali kontejneri. Jedan metak je prostrijelio majku kroz bedro, i završio u Elminom trbuhu. Obje su pale na zemlju metak prozviđao pored njih. Ljudi koji su se tamo zatekli nisu se usudili prići da bi im pomogli. Majka i kćerka su uspjele otpuzati s mjesta na kojem su bile izložene vatri. U bolnici su provele skoro dvije sedmice. Dokazano je van razumne sumnje da je pucano s položaja SRK-a. Elma i njena majka su otuda gađane namjerno.”¹³⁵

Na suđenju Radovanu Karadžiću, ratnom predsjedniku Republike Srpske, svjedokinja Alma Mulaosmanović-Čehajić, koja je početkom opsade Sarajeva imala 15 godina, izjavila je sljedeće: “Moj tetak je poginuo na Dobrinji. Pošto nije bilo ni struje ni plina, on je pekao hljeb ispred zgrade. Pala je granata, on je poginuo, a njegov tada 12-godišnji sin je ranjen.” U nastavku iskaza, opisala je i jedan događaj iz škole u koju je išla: “Jedan dan smo u školi bili, pa je profesorica prozivala jednog momka, Dragovčanin Nedina, i onda su ostali učenici rekli da je on poginuo od snajpera i da više neće dolaziti na nastavu”.¹³⁶

Haške arhive sadrže i detaljne informacije o incidentu od 22. januara 1994., kada je granata ispaljena sa položaja SRK ubila šestoro djece mlađe od 12 godina i ranila šestoro osoba, od kojih je petoro djece. Dvoje od petoro ranjenih svjedočilo je pred MKSJ u predmetu Ratka Mladića. U prvostepenoj presudi Ratku Mladiću navedeno je kakve posljedice danas trpe: “Muhamed Kapetanović, jedan od ranjenih, odveden je u dom zdravlja u Dobrinji, gdje mu je ukazana prva pomoć, da bi potom bio prebačen u bolnicu Koševo, u kojoj je ostao mjesec i po dana. Odveden je u Italiju na dalje liječenje. Pretrpio je nekoliko povreda, zbog čega oko godinu dana nije mogao hodati. Geler mu je prošao kroz lijevu šaku i desni obraz. Ukupno je imao sedam operacija. Svjedok RM-172 je izjavio da uslijed zadobijenih povreda ne može da jede čvrstu hranu ni da žvaće, da zbog oštećenja nerava ne osjeća dio lica, a da mu koža na licu lako puca i lako krvari. Zbog povreda je u tri navrata proveo u bolnici ukupno pet i po mjeseci.”¹³⁷

Na suđenjima u vezi sa zločinima počinjenim u vrijeme opsade Sarajeva, izvođeni su dokazi i o incidentu od 18. Novembra 1994., kada je snajperom sa položaja SRK pogođena Dženana Sokolović. Metak joj je tada prošao kroz stomak i pogodio u glavu njenog sina Nermina Divovića, koji je od tog metka smrtno stradao.¹³⁸

U ovom odjeljku naveden je tek dio primjera stradanja djece u Sarajevu i njihove svakodnevice tokom opsade. Osim navedenih primjera, u arhivama MKSJ i Mehanizma mogu se naći i drugi dokazi na tu temu.

Za sve dodatne materijale (svjedočenja, dokazni predmeti) o stradanju životu i stradanju djece tokom opsade Sarajeva, nastavnici se u svakom trenutku mogu obratiti za pomoć Programu Mehanizma za informisanje zajednica pogođenih sukobima na email adresu: mip@irmct.org.

¹³⁵ <https://www.icty.org/bcs/press/presuda-u-predmetu-tu%C5%BEilac-protiv-stanislava-gali%C4%87a-stanislav-gali%C4%87-osu%C4%91en-na-20-godina>

¹³⁶ Alma Mulaosmanović-Čehajić je na suđenju Karadžiću svedočila dva dana – [14. septembra 2010.](#) i [15. septembra 2010.](#)

¹³⁷ Ceo incident opisan je [Prvostepenoj presudi \(tom II\)](#) Ratku Mladiću pred MKSJ, paragrafi 2042-2050

¹³⁸ Ceo incident opisan je [Prvostepenoj presudi \(tom II\)](#) Ratku Mladiću pred MKSJ, paragrafi 1954-1959

Kratak video o životu u Sarajevu pod opsadom u produkciji Programa Mehanizma za informisanje zajednica pogođenih sukobima možete vidjeti ovdje:

<https://www.youtube.com/watch?v=O3RwT9ysE7A>

Stradanje djece na Kosovu – zločin u Podujevu kao primjer

Kao primjer za nasilje nad djecom može se uzeti sistematski teror koji je sproveden nad albanskim civilima tokom sukoba na Kosovu. Na suđenju policijskom generalu Vlastimiru Đorđeviću pred MKSJ zaključeno je da su pripadnici snaga SRJ i Srbije „izvršili krivična djela koja su za posljedicu imala prinudnu deportacija oko 800.000 civila kosovskih Albanaca. Da bi se olakšalo ova protjerivanja i raseljavanja, snage SRJ i Srbije namjerno su stvarale atmosferu straha i ugnjetavanja upotrebom sile, prijetnjama silom i nasilnim djelima." Iste snage, koje djeluju po naređenju, uz ohrabrenje ili uz podršku optuženog ubile su stotine civila kosovskih Albanaca i drugih lica koja nisu aktivno učestvovala u neprijateljstva i seksualno zlostavljane kosovske Albance, posebno žene.

Vijeće je također utvrdilo da su srpske snage, u većini slučajeva policija, ubile najmanje 724 Albanaca sa Kosova. U najvećem broju slučajeva, žrtve, među kojima je bilo mnogo žena i djece, bile su nenaoružani civili koji ni na koji način nisu učestvovali ni u kakvom vidu oružanog sukoba.“

Krajem marta 1999. godine u Podujevu na Kosovu, paravojna jedinica "Škorpioni", koja je tada djelovala u okviru Specijalne antiterorističke jedinice (SAJ) Srbije, upali su u albansku kuću i u njoj ubili 14 albanskih civila. Strijeljanje s teškim povredama preživjelo je petoro djece: Saranda, Fatos, Jehona, Lirije i Genc Bogujevci. Nakon što su preživjeli strijeljanje, prebačeni su u bolnicu u Prištinu, a liječenje nastavili u inostranstvu. "Oni su samo djeca." Bile su to poslednje reči 43-godišnje Shefkate Bogujevci pre nego što su 28. marta 1999. pripadnici srpske paravojne jedinice "Škorpioni" otvorili vatru i ubili 14 albanskih žena i djece iz porodica Bogujevci, Llugaliu i Duriqi. Saranda i Fatos Bogujevci dvoje su od petoro dece koji su preživeli ubistvo. Oni su svjedočili na suđenju generalu MUP-a Srbije Vlastimiru Đorđeviću koji je za taj u druge zločine na Kosovu osuđen na 18 godina zatvora." Detaljniji uvid u ova dešavanja i konkretno stradanje djece, upravo daje svjedočanstvo preživjele djevojčice Sarande Bogujevci. Ona je tokom svog svjedočenja na suđenju Vlastimiru Đorđeviću opisala te događaje kojima je bila svjedok 28. marta 1999. godine u Podujevu. U vrijeme događaja imala je 13. godina i živjela je u tom gradu sa svojom porodicom:

"Rano ujutru, možda oko 9:00 sati, primijetili smo u kompleksu, kako se meni činilo, vojnike, ispred kuće u kojoj smo se nalazili. Ušli su u naš kompleks kroz kompleks Slemana Gashija, te su ulazeći uništili ogradu koja je odvajala komplekse. Bilo ih je otprilike četiri ili pet, sa ostalima koji su išli oko nas. Počeli smo da napuštamo kuću i kada smo izašli, vojnici su nam rekli da dignemo ruke u vis i ostavimo torbe na zemlji. Zatim su upitali je li još ko ostao u kući. Ne znam ko im je odgovorio, ali vojnici su ušli u kuću da pretražuju. Zatim su nam naredili da prođemo kroz dvorište Selmana i kroz nju u kompleks kuće pozadi našeg kompleksa. Bilo je hladno jutro i stavila sam ruke u džepove. Jedan vojnik je to vidio pa je pretražio moje džepove oko mojih nogu. Vojnici su takođe pretražili ostale. Zatim su vojnici otišli do mog brata Shpetima i uzeli mu klikere iz džepova i bacili ih na zemlju. Vikali su i moja majka se sagnula i

pokupila koliko god je klikera mogla. Nastavili su da nas pretražuju, naredivši starijim ženama koje su nosile marame na glavi da ih skinu. Ja sam stajala na kraju reda kraj svoje strine/tetke Shefkete i brata od strica, Genca. Zatim sam ugledala moju strinu Shefkate, koju su ranije odvojili od nas niže u dvorište. Plakala je. Nešto je govorila na srpskom, ali ja sam razumjela samo "Oni su tek djeca". Jedan od vojnika ju je zatim gurnuo dok je hodala po puteljku koji je vodio iza kuće, a potom joj je, puškom tipa AK47, pucao jednom u leđa. Okrenula sam se ka svojoj braći/sestrama od strica, Shefkatinjoj djeci, koja su počela da plaču. Kada sam ponovo pogledala prema Shefkate, ležala je na zemlji i isti vojnik je još jednom pucao u nju, u gornji dio tijela.

„Ispalivši drugi metak, vojnik je bacio oružje na zemlju, a potom se približio drugom vojniku i uzeo mu njegovo oružje. Ukupno je bilo oko deset vojnika u dvorištu, a drugi su dolazili i odlazili. Grupno su nas postavili uza zid i isti je vojnik, sada naoružan novim oružjem, počeo da puca po našoj grupi. Ovaj put se radilo o brznoj automatskoj vatri iz puške još uvijek tipa AK47. Ja sam bila usred naše grupe, oslonila sam se na zidi zatim kliznula na zemlju i ostala u sjedećem položaju. Dok sam klizila nadolje, vojnik je i dalje pucao i meci su me pogodili dva puta u nogu. Nastavio je da puca, a kada je stao, čula sam teško disanje nekoga u grupi. Ne znam je li to zbog teškog disanja, ali pucanje je tada ponovo započelo. Ovaj put sam pogođena u ruku i u leđa. Zatim sam videla Arbera Durijija, pogođen je u lice koje je sada bilo unakaženo. Potom sam vidjela moju baku Shehidu, koja je bila okrenuta prema meni. Lice joj je bilo potpuno žuto, a oko usta modro i oči su joj bile otvorene. Vidjela sam Fezrije Liugaliju, nisam mogla da joj vidim lice, ali vidjela sam joj tijelo – ispruženo i modro. Gene je bio pored Fezrije i podigao je glavu. Rekao je "Saranda, vidi šta su uradili Sheptimu,,," govoreći o mom bratu. Potom sam čula glasove i viku i rekla sam Gencu da legne, a ja sam se vratila u sjedeći položaj. Zatvorila sam oči, ali sam čula da je neko kraj nas. Zatim sam čula jednog od svojih rođaka kako sasvim tiho ječi od bola. Nisam znala šta se dešava, ali sam odlučila da otvorim oči, jer sam pretpostavila da misle da sam mrtva. Kada sam se pomakla, mislim da su dva muškarca došla i izvukla me i položila na zemlju, mislim da su me provjeravali gdje sam ranjena. Govorili su srpski, ali su imali različite uniforme od onih koje su nosili ljudi koji su pucali u nas – vojne uniforme koje sam prepoznala iz kasarne. Ukazali su nam prvu pomoć i dok sam tu ležala, vidjela sam da su tijela prekrivena pokrivačima. Vojnici koji su bili za vrijeme pucnjave, nisu više bili u dvorištu koliko sam ja mogla da vidim."¹³⁹

Kratak video o zločinu u Podujevu u produkciji Programa Mehanizma za informisanje zajednica pogođenih sukobima možete vidjeti ovdje:

<https://www.youtube.com/watch?v=urf0TDG8L1Q>

Ovo je samo jedan od primjera nasilja nad djecom tokom sukoba na Kosovu 1999. godine o kojem su bili izvođeni dokazi pred MKSJ. U arhivi se nalaze sudski utvrđene činjenice i dokazi o sudbini druge djece. Recimo, o ubistvu žena i djece u Đakovici početkom aprila 1999., o čemu je pred MKSJ svjedočio Dren Caka. Pripadnici srpskih policijskih snaga tada su ubili 20 žena i djece, među kojima su bili majka i tri sestre Drena Cake.

¹³⁹ Isječak iz izjave svjedoka Sarande Bogujevci MKSJ-u – dokazni predmet P00373, suđenje Vlastimiru Đorđeviću pred MKSJ.

Kratak video o zločinu u Podujevu u produkciji Programa Mehanizma za informisanje možete vidjeti ovdje: https://www.youtube.com/watch?v=EnY0_BhudVY

Osim u Podujevu i Đakovici, djeca na Kosovu bile su žrtve zločina u Suvoj Reci, selima Meja, Korenica, Bela Crkva i na drugim lokacijama.

KULTUROCID

Uvod

Uništavanje i oštećivanje kulturnih, vjerskih, dobrotvornih, obrazovnih objekata, kao i historijskih spomenika, jedna su od karakteristika ratova devedesetih na teritoriji bivše Jugoslavije. Govoriti o ratovima devedesetih na prostorima bivše Jugoslavije, a ne govoriti o uništavanju kulturne baštine ili kulturocidu je skoro pa nemoguće, a prije svega veoma neodgovorno. Ukoliko je etničko čišćenje glavna karakteristika tih ratova, onda treba znati da je kulturocid sastavni dio tog kriminalnog i nehumanog djelovanja. Ukoliko etničko čišćenje ima za cilj stvaranje etnički čistih teritorija, onda kulturocid ima za cilj brisanje prošlosti cijelih naroda uništenjem (prije svega) materijalnih dokaza o postojanju određenih etničkih zajednica i skupina, čime bi se satralo svako sjećanje na iste, pa samim tim i “steklo historijsko pravo” na tom teritoriju i sprečio povratak protjeranih. Stoga nije teško zaključiti zašto je kulturocid kao pojam značajan za izučavanje, a prije svega za sankcionisanje i njegovo tretiranje međunarodnim konvencijama i ugovorima. Meta kulturocida na teritoriji bivše Jugoslavije su bili Dubrovnik kao grad pod zaštitom Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), Stari most u Mostaru, Nacionalna biblioteka u Sarajevu, veliki broj bogomolja i brojni drugi spomenici materijalne i nematerijalne kulture. Nerijetko nisu bila pošteđena ni groblja, spomenici, muzeji, arhivi, vjerski objekti sakralnog značaja, itd. Većinom su ovi i ovakvi objekti bili rušeni iz namjere i sistematski iako za to nije postojala nikakva ratna potreba ili opravdanje. Željela se uništiti prošlost i promjeniti slika sadašnjosti, uništavajući kulturu kolektivnog pamćenja jednog ili više naroda. Uništenje kulturne i vjerske baštine, neminovno se može dovesti u vezu sa etničkim čišćenjem, obzirom da je krajnji cilj isti: satiranje svakog sjećanja na određeni narod, grupu ili etničku zajednicu, kroz forme njihovog kulturološkog identiteta. “Tamo gdje je na djelu kulturocid, može se govoriti i o genocidu. Tamo gdje je na djelu 'kulturno' čišćenje, može se govoriti i o etničkom čišćenju. Od Dubrovnika do Timbuktua, ne smijemo potcjenjivati zločine protiv kulturne baštine”, izjavio je sekretar MKSJ-a, John Hocking.¹⁴⁰

Fenomen namjernog uništavanja kulturne baštine ili kulturocida, nije se pojavio tokom ratova devedesetih na teritoriju bivše Jugoslavije, već njegove korjene možemo pronaći duboko u prošlosti, čak do antičkih vremena. On se provlači kroz povijest kao sastavni dio brojnih ratova kroz primjer Trojanskog, Punskih ratova ili Vandalskog osvajanja i uništenja Rima u antici, preko Krstaških ratova i kolonijalnih osvajanja u Americi, Africi i Australiji, zatim Holokausta tokom Drugog svjetskog rata, kao i ratova na Bliskom i Dalekom istoku u savremenom dobu. Pored toga, veliki je broj slučajeva uništenja intelektualne baštine i pisane kulturne baštine kroz povijest kao rezultat volje ljudi. Nacističko paljenje knjiga ispred Rajhstaga je jedan od tih primjera. Paljenje Biblioteke u Aleksandriji 47 godine p.n.e., ostavilo je čovječanstvo bez najveće pisane riznice znanja u povijesti. Crkva je kroz proces inkvizicije u srednjem vijeku redovito spaljivala knjige koje su predstavljale slobodne i drugačije poglede na svijet u odnosu na one koje je ona zastupala. Knjige i intelektualna baština su zabranjivane, cenzurisane i

¹⁴⁰ <https://www.icty.org/bcs/press/mksj-je-prokr%C4%8Dio-put-za-pozivanje-na-odgovornost-za-napade-na-kulturnu-ba%C5%A1tinu> [accessed 10 February 2023]

uništavane zakonskim odredbama kroz povijest gotovo u svim državama i na svim krajevima svijeta od postojanja same pismenosti.

Prvi pokušaji tretiranja i zaštite kulturnog nasljeđa na svjetskoj razini se dogodilo 1954. godine, kada je UNESCO donio [Hašku konvenciju o zaštiti dobara u oružanom konfliktu](#). Ova konvencija dolazi kao rezultat strahotnih razaranja tokom Drugog svjetskog rata ali i kao rezultat stvaranja Ujedinjenih Nacija (UN), kao najveće i najznačajnije svjetske organizacije, koja je na sebe preuzela obavezu čuvanja svjetskog mira a samim tim i kulturnog naslijeđa.

Ova konvencija je imala veoma značajnu ulogu tokom brojnih suđenja za ratne zločine tokom ratova devedesetih godina dvadesetog vijeka na prostoru bivše Jugoslavije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) po prvi put je u optužnicama uveo uništavanje kulturnog nasljeđa kao osnov za optužbu. Članom 3 (d) [Statuta MKSJ](#) se to jasno ističe: "Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe koje su prekršile zakone ili običaje ratovanja. Ta kršenja, između ostalog, uključuju sljedeće: [. . .] (b) bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom; (c) napadanje, ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, nebranjnih gradova, sela, stambenih ili drugih objekata; (d) zauzimanje, uništavanje ili hotimično oštećivanje vjerskih, dobrotvornih i obrazovnih ustanova, ustanova namijenjenih umjetnosti i nauci, historijskih spomenika i umjetničkih i naučnih djela;". Prvo suđenje za uništavanje kulturne baštine pred MKSJ odnosilo se na oficira JNA [Miodraga Jokića](#) koji je osuđen na 7 godina zatvora zbog uništavanja grada Dubrovnika. Nakon ovoga slijedilo je suđenje [vojnim i političkim zvaničnicima Hercege Bosne](#) koji je između ostalog bili optuženi i za namjerno uništavanje 400 godina starog Starog mosta u Mostaru, međutim nisu bili osuđeni po tom osnovu, jer je Žalbeno vijeće smatralo da je Stari most bio legitiman vojni cilj u svjetlu vojnih operacija koje su se u tom trenutku vodile na području Mostara. Ipak, oni su osuđeni za rušenje džamija na području pod kontrolom bosanskih Hrvata. Takođe, u drugim predmetima procesuirano je uništavanje verskog i kulturnog naslijeđa u Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Suđenja i donešene presude od strane MKSJ-a, po osnovu kažnjavanja za uništavanja kulturne baštine predstavlja veoma značajan korak ka ustaljivanju prakse kažnjivosti ovog zločina. [Međunarodni krivični sud](#) (MKS) u slučaju Al Mahdi 2016 godine, je po prvi put bio pozvan da odluči o ratnom zločinu napada na zaštićene (kulturne) objekte. Ujedno, tužiteljka MKS, Fatou Bensouda, pri objavljivanju politike MKS o važnosti kažnjavanja zločina nad kulturnom baštinom izjavljuje: „Kulturno naslijeđe je skladište ljudskog iskustva kroz vijekove. Zaštititi ga znači odati počast osnovnom tkivu civilizacije i civilizacijske prakse.”¹⁴¹ Očito, tema kulturocida je značajna ne samo za današnje generacije već i za one buduće. Brisanje kulture sjećanja je u suštini zločin nad čovječanstvom a tome se svakako treba suprostaviti, kako legislativnim sredstvima i međunarodnim ugovorima i konvencijama, tako i putem edukacije i obrazovanja.

Ciljevi razumijevanja

- Podizanje svijesti o očuvanju kulturne baštine u uslovima rata
- Prepoznavanje posljedica od uništenja intelektualne baštine i potrebe njegovog kažnjavanja
- Podizanje svijesti o potrebi očuvanja vjerske baštine

¹⁴¹ <https://www.icc-cpi.int/news/icc-prosecutor-fatou-bensouda-publishes-policy-cultural-heritage-cultural-heritage-repository>

Uništavanje objekata kulturne baštine u uslovima rata

Prema [Haškoj konvenciji](#) iz 1954 godine međunarodnim pravom je zaštićeno kulturno naslijeđe, pa samim tim je i zabranjeno tokom ratnih dejstava ciljati i uništavati kulturnu baštinu i objekte kulture. “Svaka šteta na kulturnim dobrima, bez obzira kome narodu pripada, šteta je za kulturnu baštinu cijelog čovječanstva, jer svaki narod doprinosi svjetskoj kulturi”.¹⁴² I pored toga, kulturno naslijeđe je veoma često namjerno i ciljano uništavano u toku ratova devedesetih godina dvadesetog vijeka na tlu bivše Jugoslavije. Etničko nasilje koje je bilo osnovna karakteristika ratova devedesetih na tlu bivše Jugoslavije, bilo je praćeno uništavanjem kulturnog naslijeđa koje je smatrano obilježjem i tradicijom suprostavljene strane u ratu. Time se željelo izvršiti ne samo zauzimanje teritorija, već i uništenja tragova povijesti, odnosno kreiranje drugačije stvarnosti. [Serž Bramerc](#), glavni tužitelj MKSJ, smatra da je neupitna “činjenica da se tijekom sudskih procesa u Hagu utvrdilo da je uništavanje kulturnog i vjerskog naslijeđa u direktnoj vezi sa etničkim čišćenjem te da su se uništavanjem kulturnog i vjerskog naslijeđa jedne etničke grupe sustavno nastojalo zatrti dokaze o njezinom obitavanju na određenom prostoru”.¹⁴³

Uključivanje zločina nad kulturnom baštinom u [Statut MKSJ](#) i procesuiranje po njemu predstavlja značajan pomak za realnu zaštitu kulturne baštine u vrijeme ratnih sukoba. Samo istraživanje zločina nad kulturnim naslijeđem je vrlo težak i složen proces, osobito u pogledu prikupljanja dokaza. Ujedno je veoma teško utvrditi i konkretnog počinioca, kao i utvrditi komandnu odgovornost. Obzirom da nije postojalo iskustvo međunarodnih sudova u radu sa slučajevima uništenja kulturne baštine, MKSJ se našao pred veoma izazovnim predmetima koji su tražili i izvjesnu dozu inovativnosti u pravnom procesuiranju. Iako je MKSJ obrađivao relativno mali broj optužnica koje su se odnosile na uništavanje kulturne i vjerske baštine (ukupno 16), imao je veoma izazovni zadatak utvrđivanja krivice. Bilo je potrebno utvrditi da li je određeni objekat kulturne baštine korišten kao vojni objekat, te je posebno teško bilo utvrditi namjeru njegovog uništenja. Bez namjere da po važnosti kategoriziramo primjere uništenja kulturne baštine na kojima je MKSJ radio, za potrebe ovog rada, izdvojili smo ih nekoliko.

Dubrovnik

Opsada grada Dubrovnika je započela 1. oktobra 1991. godine i trajala je 240 dana, tokom kojih je grad bio bombardiran od strane Jugoslovenske narodne armije (JNA). U septembru 1991. godine, na južnom primorju Hrvatske započeli su sukobi između JNA i hrvatskih snaga. Počev od 1. oktobra 1991. godine JNA je uspostavila blokadu Dubrovnika. Snage JNA su započele borbena dejstva da bi se primakle gradu, naročito od 23. do 26. oktobra i od 9. do 13. novembra 1991. godine. U oba navrata, granatirano je šire područje grada Dubrovnika i naročito Stari grad. Na dan 13. novembra 1991. godine, JNA je praktično imala u svojim

¹⁴² Preambula Haške konvencije iz 1954 godine, https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

¹⁴³ Izvještaj s konferencije Uništavanje kulturnog naslijeđa, poslijeratna obnova i izgradnja povjerenja, Pula, 14. listopada 2017., str.4 <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/10/Izvjestaj-s-konferencije-UNISTAVANJE-KULTURNOG-NASLIJEDJA12012018-2.pdf>

rukama svu teritoriju oko šireg područja grada Dubrovnika, osim Srđa, brda koje predstavlja topografsku dominantu Dubrovnika, odmah iznad Starog grada i na kome se nalazi tvrđava iz Napoleonovih vremena.¹⁴⁴ Stari grad, dio svjetske kulturne baštine pod zaštitom UNESCO od 1979. godine, u kojem nije bilo vojnih ciljeva, bio je pogođen sa preko 1.000 projektila. Mnoge zgrade od historijske važnosti bile su oštećene.

Opsadom Dubrovnika su komandovali pukovnik [Pavle Strugar](#) (sa kopnene strane) i admiral [Miodrag Jokić](#) (sa pomorske strane). Najveći napad na grad izveden je 6. decembra 1991. u trajanju od 12 sati, kada je izvršeno i najveće uništenje grada. Samo granatiranje Dubrovnika trajalo je do 26. maja 1992. godine kada se JNA povukla pod pritiskom hrvatske vojske. MKSJ je za ratne zločine tokom opsade Dubrovnika [osudilo](#) generala Pavla Strugara na 8 godina zatvora zbog kršenja običaja ratovanja ali i zbog svjesnog uništavanja kulturnih i religijskih dobara, kao i zbog uništenja kulturnih, obrazovnih, umjetničkih i naučnih djela. Viceadmiral Miodrag Jokić je [osuđen](#) na 7 godina zatvora pod istom optužnicom.¹⁴⁵ Zbog nedostatka dokaza, admiral Milan Zec je oslobođen optužnice, a predmet kapetana Vladimir Kovačevića proslijeđen je pravosuđu Republike Srbije, ali mu nikad nije suđeno zbog utvrđene procesne nesposobnosti da prati proces iz zdravstvenih razloga. Za razaranje Dubrovnika, MKSJ je optužio i bivšeg predsjednika SR Jugoslavije [Slobodana Miloševića](#) koji nije doživio kraj suđenja.

[Presuda u predmetu IT-01-42/1 Tužilac protiv Miodraga Jokića](#) jasno govori o počinjenim krivičnim djelima: „Pretno vijeće je u donošenju presude posvetilo značajnu pažnju krivičnom djelu uništavanja ili hotimičnog nanošenja štete ustanovama namijenjenim religiji, dobrotvornim svrhama i obrazovanju, umjetnosti i nauci, kao i historijskim spomenicima i umjetničkim i naučnim djelima. Pretno vijeće konstatuje da je posrijedi krivično djelo koje predstavlja napad na posebno zaštićeno dobro. To krivično delo je posebno teško u ovom predmetu jer je dubrovački Stari grad bio u cjelini pod zaštitom UNESCO. Stoga su stambene zgrade unutar grada bile posebno zaštićene, zajedno s ostatkom mesta, kao izuzetno arhitektonsko ostvarenje koje ilustruje značajnu fazu u historiji čovječanstva.“¹⁴⁶

Ujedno, [presuda u predmetu IT-01-42 Tužilac protiv Pavla Strugara](#) govori i o odgovornosti za napad na Dubrovnik:

„Vijeće Vas proglašava krivim po članu 7(3) Statuta za sljedeće dvije tačke:

[. . .]

Tačka 6: uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, dobrotvornim svrhama i obrazovanju, umjetnosti i nauci, historijskim spomenicima i umjetničkim i naučnim delima, kršenje zakona i običaja ratovanja, po članu 3 Statuta.

[. . .]

¹⁴⁴ Presuda u predmetu tužilac protiv Pavla Strugara

<https://www.icty.org/bcs/press/presuda-u-predmetu-tu%C5%BEilac-protiv-pavla-strugara-pavle-strugar-osu%C4%91en-na-8-godina-zatvora>

¹⁴⁵ <https://www.icty.org/bcs/sid/8448>

¹⁴⁶ <https://www.icty.org/bcs/sid/8448>

Veće je u pismenoj presudi detaljnije iznelo faktore koje je uzelo u obzir prilikom odmeravanja kazne. Vijeće je posebno bilo svjesno težine napada na dubrovački Stari grad i posljedica po njegove stanovnike i po kulturna dobra koja su bila oštećena ili uništena u tom napadu. Vijeće želi da naglasi da vam se kazna neće izreći za izdavanje naređenja za napad na Stari grad. Vaša krivična odgovornost proizlazi iz toga što niste preduzeli odgovarajuće mjere da zaustavi granatiranje Starog grada i što se niste postarali da oni koji su bili odgovorni za napad budu disciplinski kažnjeni. U tom smislu Vi niste bili direktno nadređeni onima koji su bili odgovorni. Direktno nadređen je bio admiral Jokić. Vi ste bili nadređeni admiralu Jokiću i stoga ste u hijerarhiji udaljeni za jedan stepen. Vijeće uzima u obzir da se admiral Jokić izjasnio krivim za krivična dela koja proizlaze iz njegovog učešća u napadu na Stari grad i da mu je izrečena kazna od 7 godina zatvora. Vijeće uzima u obzir vašu starost i narušeno zdravlje, kao i druge olakšavajuće faktore koji se iznose u pismenoj presudi. Pretresno vijeće vam ovime izriče jedinstvenu kaznu od 8 godina zatvora.¹⁴⁷

Dubrovniku u dimu i požarima nakon granatiranja 12. novembra 1991.

Izvori:

- [Dubrovnik i zločini nad kulturnom baštinom](#) (Video)
- [Priznanje krivice: Miodrag Jokić](#) (Video)
- [Presuda admiralu Miodragu Jokiću](#)
- [Presuda admiralu Miodragu Jokiću](#) (Video)
- [Presuda u predmetu Pavle Strugar](#)
- [Presuda u predmetu Pavle Strugar](#) (Video)
- [Snimak Dubrovnika sa obilježenim mjestima oštećenja 1](#)
- [Snimak Dubrovnika sa obilježenim mjestima oštećenja 2](#)
- [Granatiranje Dubrovnika](#) (izložba)

¹⁴⁷ https://www.icty.org/x/cases/strugar/tjug/bcs/050131bcs_summary.pdf

Mostar

Dana, 9. novembra 1993. godine srušen je 427 godina Stari most u gradu Mostaru (BiH), nakon što je nekoliko puta bio pogođen tenkovskim granatama Hrvatskog vijeća obrane (HVO). Sam čin rušenja je zabeležen je TV kamerom što je i poslužilo kao dokazni materijal tokom suđenja. U predmetu *Prlić i drugi* koji je pred MKSJ vođen protiv šestorice zaključeno je sledeće:

„Vijeće se uvjerilo da su prije 8. novembra 1993. Stari most, iako već veoma oštećen, koristili ne samo pripadnici ABiH u Mostaru za snabdijevanje jedinica i upućivanje vojne opreme na liniju fronta, već i stanovnici istočnog Mostara za održavanje kontakta između dvije obale Neretve i snabdijevanje hranom i lijekovima. Osim toga, Vijeće se uvjerilo da je Stari most imao izuzetnu simboličku vrijednost, prije svega za Muslimane.

„Vijeće smatra da je 8. novembra 1993., u okviru ofanzivnih dejstava za koje je zapovijed izdao Milivoj Petković, a koja je u djelo proveo Miljenko Lasić, jedan tenk HVO-a tokom cijelog dana otvarao vatru na Stari most, uslijed čega je već 8. novembra 1993. most bio neupotrebljiv i na ivici rušenja. Stari most zaista se srušio sutradan između 10:15 i 10:30 sati, pošto je tenk nastavio granatiranje, a možda i uslijed dejstva eksploziva aktiviranog uz pomoć detonirajućeg štapina slijeve obale Neretve.

„Pošto su najprije pokušali da objasne rušenje mosta opštim ruševnim stanjem u kojem se ta građevinanalazila i položajem na kojem se nalazila usred sukoba, vlasti HVO-a su pokrenule istražni postupak protiv posade jednog tenka, koja je optužena da je postupila bez prethodnog odobrenja. Vijeće smatra da je reakcija političkih i vojnih vlasti HVO-a bila odraz volje da se minimalizira i zataška vlastita odgovornost i da potkrepljuje dokaze o napadu 8. novembra 1993. tokom kojeg je na Stari most otvarana vatra.“¹⁴⁸

Iako je u Prvostepenoj presudi zaključeno da razaranje Starog mosta nije bilo opravdano vojnom nuždom, Žalbeno veće je taj nalaz promenilo i zaključilo sljedeće: „albno vijeće, uz suprotno mišljenje sudije Pocara, konstatuje da je Stari most u vrijeme napada predstavljao vojni cilj, da se stoga njegovim razaranjem mogla ostvariti definitivna vojna prednost, te da se stoga to razaranje samo po sebi ne može se smatrati bezobzirnim razaranjem koje nije opravdano vojnom nuždom.“¹⁴⁹

Iako je u sklopu pravničke analize Stari most proglašen legitimnim vojnim ciljem, Žalbeno vijeće nije opovrglo činjenične nalaze Pretresnog vijeća o tome da je Stari most srušen i da su ga srušili jedinice HVO.

Zbog niza drugih zločina počinjenih nad muslimanskim civilnim stanovništvom u BiH, uključujući rušenje džamija u više mjesta pod kontrolom HVO, optuženim bivšim čelnicima Herceg Bosne izrečene su kazne zatvora u rasponu od 10 do 25 godina zatvora.

¹⁴⁸ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-04-74/JUD251R0000441002.pdf> (paragrafi 1346-1366)

¹⁴⁹ <https://www.icty.org/x/cases/prlic/acjug/bcs/171129-summary-bcs.pdf>, str. 5

Stari most u Mostaru neposredno prije rušenja

Izvori:

- [Stari most i UNESCO](#)
- [Rušenje mosta u Mostaru - rekonstrukcija i procesuiranje zločina](#) (Video)
- [Sažetak presude Pretresnog vijeća u predmetu Prlić i drugi](#)
- [Prvostepena presuda Pretresnog vijeća u predmetu Prlić i drugi](#)
- [Poricanje krivice: Slobodan Praljak o Starom mostu u Mostaru](#) (Video)

Uništavanje intelektualne baštine u ratnim uslovima

*Kolektivno znanje i sjećanje sačuvano u književnim, povijesnim, religijskim, umjetničkim, naučnim i drugim pisanim djelima predstavlja bitan dio kulturnog identiteta svakog naroda ili zajednice. Brojni vladari kroz povijest su pokušavali uništiti kulturu i kolektivno sjećanje naroda putem uništenja te intelektualne baštine, bila ona izražena u pisanim riječima, simbolima, umjetničkim djelima ili u drugim formama izražavanja. Brojni slučajevi uništavanja intelektualne baštine doveli su do potrebe njihove zaštite putem međunarodnih konvencija za zaštitu kako materijalne, tako i nematerijalne kulturne baštine. O tome posebno govori [UNESCO Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine](#) iz 2003 godine: "U smislu ove Konvencije, nematerijalna kulturna baština znači vještine, izvedbe, izgovora, znanja, umijeća, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i u nekim slučajevima, pojedinci prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Ovu nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje, svoje međusobno djelovanje s prirodom i svojom poviješću koja im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštovanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti. U svrhu ove Konvencije u obzir se uzima isključivo ona nematerijalna kulturna baština koja je u skladu s postojećim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, kao i potrebama uzajamnog poštovanja među zajednicama, skupinama i pojedincima i koja je u skladu s održivim razvojem."*¹⁵⁰

¹⁵⁰ <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-HR-WORD.doc>

Ratovi devedesetih na teritoriji bivše Jugoslavije svježi su dokaz kako su riznice znanja često bile cilj granatiranja. Među prvim napadima za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini bila je Nacionalna biblioteka u Sarajevu u kojoj su se nalazili milioni knjiga i rukopisa i cijele zbirke jedinstvenih povijesnih dokumenta o religiji i kulturi tog dijela svijeta. Brojnih drugih primjera spaljivanja knjiga u tom ratu ima i u Hrvatskoj. Tako je u Osijeku gorjela čuvena biblioteka Slavonica, a u Dubrovniku je jedan od prvih ciljeva napada bio Međunarodni univerzitetski centar (IUC) i njegova biblioteka u čijem su fondusu bile knjige iz preko 80 sveučilišta iz cijelog svijeta. Namjerno uništavanje biblioteka u zemljama bivše Jugoslavije bio je sastavni dio strategije koja se sprovodila. Uništavanje cijelih arhiva i ostalih spomenika kulture moglo je dovesti do brisanja etničkih obilježja i karakteristika cijelih naroda i etničkih zajednica.

Vijećnica u Sarajevu

„Gradska Vijećnica je svečano otvorena 20. aprila 1896. godine, korištena je za upravne i administrativne svrhe. Poslije Drugog svjetskog rata stavljena je na raspolaganje Narodnoj biblioteci i ostaje u toj funkciji do početka sukoba u BiH. U noći između 25. i 26. augusta 1992. godine Vijećnica je pogođena zapaljivim artiljerijskim projektilima. Požar u velikoj mjeri uništava zgradu, zajedno sa ogromnim bibliotečnim fondom Nacionalno-univerziteteske biblioteke od oko 2 miliona jedinica.“¹⁵¹ „Uništavanje sarajevske Vijećnice je, istina indirektno, obuhvaćeno prvom optužnicom protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, kao i bosanskom optužnicom protiv Slobodana Miloševića, u paragrafima kojima se terete za “namjerno i bezobzirno uništavanje vjerskih i kulturnih objekata... poput džamija, crkvi, biblioteka...” Ipak, iz optužnica Karadžiću i Mladiću deo koji se odnosi na Vijećnicu pre početka suđenja je izuzet, dok su na suđenju Miloševiću na tu temu izvođeni dokazi, iako suđenje zbog smrti optuženog nije završeno.¹⁵²

Sarajevska Vijećnica neposredno nakon granatiranja

¹⁵¹ <https://www.vijecnica.ba/>

¹⁵² <http://heritage.sensecentar.org/bhs/#sarajevo-vijecnica>

Prema [Konvenciji za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba](#), Hag, 14. maja 1954,

“kulturnim dobrima se, bez obzira na njihovo porijeklo ili njihovog vlasnika, smatraju:

- a) pokretna ili nepokretna dobra od velikog značaja za baštinu naroda, kao što su spomenici arhitekture, umjetnički ili historijski spomenici, bilo vjerski ili svjetovni; arheološki lokaliteti; skupovi građevina koji su kao cjeline historijski ili umjetnički zanimljivi; umjetnička djela; rukopisi, knjige, i drugi umjetnički, historijski ili arheološki zanimljivi predmeti; naučne zbirke i važne zbirke knjiga, arhivske građe ili reprodukcija gore definiranih dobara;
- b) zgrade čija je generalna i stvarna namjena očuvanje ili izlaganje kulturnih dobara definiranih u tački a), kao što su muzeji, velike biblioteke, mjesta čuvanja arhivske građe, te skloništa namijenjena sklanjanju pokretnih kulturnih dobara definiranih u tački a) u slučaju oružanog sukoba;
- c) centri koji sadrže znatnu količinu kulturnih dobara definiranih u tačkama a) i b), nazvani »spomenički centri«.¹⁵³

Iz Konvencije se jasno vidi da Vijećnica u Sarajevu zbog svojih arhitektonskih i historijskih karakteristika, ali i zbog arhivske građe i zbirke knjiga koje sadrži, ima tretman “spomeničkog centra”, te je pod tim osnovom i pod zaštitom Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba. Mada je uništavanje Vijećnice iz avgusta 1992. godine, kao što je već navedeno, nije bilo dio optužnice protiv Ratka Mladića, jedan od svjedoka u tom predmetu, međunarodni posmatrač John Wilson, govorio je o incidentu od 28. maja 1992, kada je Vijećnica bila jedan od targetiranih civilnih ciljeva u gradu. On je u predmetu [IT-09-92-T Tužilac protiv Ratka Mladića](#) opisao sastanak koji je dan nakon tog granatiranja grada imao sa dvojicom oficira tadašnje JNA:

„General Bošković je na sastanku rekao da je Mladić naredio da se na Sarajevo otvori artiljerijska, raketna i minobacačka vatra kao odgovor na napade na Lukavicu. Bošković i Čađo su priznali da je napad bio težak i žestok i izvinili su se u ime JNA za Mladićeve postupke. Prema Boškovićevim riječima, Mladić je djelovao nezavisno od JNA, usprkos nastojanjima Boškovića lično i srpskog rukovodstva da se taj napad spriječi. Bošković je dodao da Mladić više nije pripadnik JNA i da neće da izvršava njihova naređenja. Oko 13:00 sati, ministar Doko i još dvojica predstavnika vlade Bosne i Hercegovine priključili su se tom sastanku i pustili audio-traku sa snimkom presretnutog razgovora komande srpske teritorijalne odbrane od prethodne noći. Čađo je prevodio Mladićeve riječi s bosanskog na engleski. Na traci se čulo kako Mladić lično komanduje napadom i, između ostalog, bira ciljeve (zgrada Predsjedništva, Gradska vijećnica, štab policije i dječja ambasada) i usmjerava vatru izvan područja naseljenih Srbima. Mladić je takođe određivao koji će se kalibar koristiti i sam je naređivao otvaranje vatre, što je značilo da su srpske snage smjele pucati samo kad on to kaže. Predstavnici JNA koji su prisustvovali

¹⁵³ https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf?fbclid=IwAR0Zn-Udj6HcAHqZbNEQ5277uxBPm5ITk2CWgkfAo-Y03FH3eFSrJgEm9z8

- Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict with regulations for the execution of the convention, The Hague, 14 May 1954, str. 3

sastanku, uključujući generala Boškovića i pukovnika Čađu, prepoznali su Mladićev glas na traci.“¹⁵⁴

Ujedno, u presudi u predmetu IT-09-92-T Tužilac protiv Ratka Mladića Pretresno vijeće konstatuje da su pripadnici SRK-a u skladu s Mladićevim naređenjem otvarali artiljerijsku, raketnu i minobacačku vatru na Sarajevo od 28. maja 1992. u 17:00 sati do rano ujutro sljedećeg dana. Po cijelom gradu padali su projektili raznih kalibara, između ostalog, i iz raketnih bacača, pri čemu ih je najviše ispaljeno na stari grad. Mladić je lično komandovao napadom i, između ostalog, birao ciljeve, kao što su zgrada Predsjedništva, Gradska vijećnica, štab policije i dječja ambasada, i usmjeravao vatru izvan područja naseljenih Srbima.¹⁵⁵

Izvori:

- [SPALJIVANJE KNJIGA](#) (Video)

Orijentalni institut Sarajevo

Biblioteke u deset od šesnaest postojećih fakulteta Univerziteta u Sarajevu bile su potpuno ili delimično uništene uslijed granatiranja od strane Vojske Republike Srpske, u kojem je nestalo 400.000 knjiga i 500 naslova periodike. Od preostalih fakultetskih biblioteka i istraživačkih instituta pri Univerzitetu, svi su u nekoj mjeri pretrpjeli štetu bilo na zgradama, u opremi ili zbirkama; sve biblioteke su izgubile neke od svojih zaposlenih. Osam ogranaka sarajevske Gradske biblioteke takođe se našlo na udaru granata i izgorijelo je. Posebno značajni gubici povjesnih rukopisa dogodili su se tokom uništenja Orijentalnog instituta u Sarajevu, kao i Naučne biblioteke Dubrovnik, uslijed bombardovanja ova dva grada.

Orijentalni institut je osnovan 1950. godine i bio je dom najveće zbirke islamskih rukopisnih tekstova i osmanskih dokumenata u Bosni. Gađan je zapaljivim granatama 17. maja 1992. godine. Orijentalni institut Sarajevo i sav njegov sadržaj izgrio je u plamenu. Gubici su uključivali 5.263 uvezana rukopisna kodeksa na arapskom, perzijskom, osmanskome turskom i bosansko-slavenskom jeziku napisana arapskim pismom (aljamiado); Osmanski pokrajinski arhiv, sa više od 200.000 dokumenata, primarni izvorni materijal za petsto godina historije zemlje; zbirka od preko stotinu osmanskih katastarskih registara koji evidentiraju zemljišno-vlasničku i strukturu stanovništva u BiH od šesnaestog do kasnog devetnaestog stoljeća; i oko tri stotine kolutova mikrofilma.

Tokom unakrsnog ispitivanja svedoka Andreasa Ridlmajera (Andras Riedlmayer) u predmetu IT-02-54 Tužilac protiv Slobodana Miloševića, svjedok je rekao:

Andreas R.: „Uništavanje ovog instituta u Sarajevu, koji je granatiran, prema izvještajima očevidaca, i spaljen u noći 17. maja 1992. godine, predstavlja vjerovatno najveći gubitak arhivskih materijala u Bosni. Ovaj Institut za istočne turske vladavine na toj teritoriji, i takođe je

¹⁵⁴ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-09-92/JUD275R0000636711.pdf>, str. 1046

¹⁵⁵ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-09-92/JUD275R0000636711.pdf>, str. 1048

- imao katastar još iz 19. veka, kao i zapise iz preko 500 godina turske vladavine na toj teritoriji.“
- Tužilac: „Prema Vašim saznanjima, da li je to bila unikatna zbirka?“
- Andreas R.: „Sigurno da jeste.“
- Tužilac: „Da li je nešto od toga vraćeno po završetku rata?“
- Andreas R.: „Skoro ništa. To je sasvim sve izgorijelo. Imali smo [. . .] postojali su planovi da se to evakuiše u skloništa, međutim, to nije uspelo.“
- Tužilac: „Sad Vas molim da nam kažete kakvi su Vaši generalni nalazi što se tiče arhiva i biblioteka u Bosni i Hercegovini?“
- Andreas R.: „Osim vjerskih objekata, bavio sam se i sudbinom arhiva i biblioteka, naročito onih koje pripadaju vjerskim zajednicama. U 13 od 19 opština, koje sam pokrio u izveštaju, mesni predstavnici islamske zajednice su mi rekli da je materijal iz tih arhiva ili konfiskovan ili je uništen od strane srpskih vlasti ili srpskih snaga.“¹⁵⁶

Pitanjem uništenja biblioteka i intelektualnih dobara se pored MKSJ-a, bavio i Međunarodni Sud Pravde u sporu “Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore” o čemu govori izvod iz presude:

„342. Sud također ukazuje na to da su arhivi i biblioteke napadani tokom rata u Bosni i Hercegovini. Dana 17. maja 1992. Orijentalni institut u Sarajevu gađan je zapaljivom municijom i spaljen je. U požaru je uništeno 200.000 dokumenata, uključujući i zbirku od preko 5.000 islamskih manuskripata. Procjenjuje se da je u bombardovanju Nacionalne biblioteke BiH 25. augusta 1992. uništeno oko 1,5 miliona knjiga. Sud primjećuje da iako tužena strana smatra da se ne može sa sigurnošću utvrditi ko je granatirao ove institucije, postoje dokazi da su i Orijentalni institut u Sarajevu i Nacionalna biblioteka bombardovani sa srpskih položaja.“¹⁵⁷

Dubrovačke biblioteke

Među metama tokom opsade grada Dubrovnika bile su i dubrovačke biblioteke. Biblioteka Interuniverzitetskog centra, nezavisnog istraživačkog instituta osnovanog 1971. godine, bombardovana je zapaljivom municijom 6. decembra 1991. godine i spaljena, a njena zbirka od 30.000 svezaka uništena je u potpunosti. Istog dana, još jedna salva raketa ispaljena sa položaja JNA na visove iznad grada pogodila je palaču Skočibuha iz šesnaestog vijeka, u kojoj se nalazila Dubrovačka znanstvena biblioteka (Naučna biblioteka Dubrovnik) sa 922 srednjovjekovna rukopisna kodeksa, arhivom prepiske dubrovačkih znanstvenika i naučnika

¹⁵⁶ https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/trans/bcs/030708ED_BCS.pdf

¹⁵⁷ <http://heritage.sensecentar.org/assets/sarajevo-vijecnica/sg-3-09-ici-jugement-bcs.pdf>

iz doba renesanse i gotovo četvrt miliona tiskanih knjiga, od kojih je 13.490 nabavljeno prije 1808. godine, kada je drevni grad-država izgubio nezavisnost.¹⁵⁸

Dubrovnik, biblioteka Interuniverzitetskog centra nakon bombardovanja, decembar 1991.

[Presuda u predmetu IT-01-42 Tužilac protiv Pavla Strugara](#) najvažniji je predmet kada je u pitanju zločin nad kulturnim naslijeđem u Dubrovniku, uključujući i uništenje biblioteka i intelektualnog naslijeđa:

Optuženog, Pavla Strugara, penzionisanog general-pukovnika tadašnje Jugoslovenske Narodne Armije (JNA), sudije Haškog Tribunala osudile su za zločine počinjene 6. decembra 1991. godine u toku vojne kampanje JNA na području Dubrovnika u Hrvatskoj. Strugar je osuđen za zločin protivpravnog granatiranja historijskog jezgra Starog grada Dubrovnika od strane artiljerije JNA kada su mnoge zgrade od historijskog i kulturnog značaja u Starom gradu oštećene. Osuđen je pored drugih zločina, i za uništavanje ustanova posvećenih, između ostalog, religiji, umjetnosti i nauci.¹⁵⁹

Uništavanje vjerskih i sakralnih objekata

Namjerno uništavanje vjerske baštine nije novina u historiji čovječanstva. Pokušaji poništavanja etničkih zajednica preko rušenja njihovih vjerskih objekata, prisutna je kroz cijelu historiju čovječanstva. Hindu hramovi pretvarani su u budističke, antički u hrišćanske, hrišćanski u islamske itd. Uništavanje vjerskog naslijeđa stvorilo je bolni osjećaj u kolektivnoj memoriji brojnih naroda. Pri tome, počinioci uglavnom nisu procesirani, čime je kroz historiju izostajalo ostvarenje pravde.

Jedna od karakteristika ratova devedesetih godina prošlog vijeka, na teritoriji bivše Jugoslavije, bilo je i masovno uništavanje vjerskih objekata. Neviđenom žestinom su

¹⁵⁸ <https://heritage.sensecentar.org/assets/sarajevo-national-library/sg-3-05-destruction-libraries.pdf>

¹⁵⁹ <https://www.icty.org/bcs/press/presuda-u-predmetu-tu%C5%BEilac-protiv-pavla-strugara-pavle-strugar-osu%C4%91en-na-8-godina-zatvora>

uništavane bogomolje u pokušaju brisanja prošlosti i vjerskih karakteristika određenih teritorija, u namjeri za stvaranje etnički homogenih teritorija. Bogomolje su simbolično i vizuelno predstavljale prisustvo određenih zajednica koje se imalo namjeru protjerati sa tih teritorija. Etničko čišćenje samo po sebi nije bilo dovoljno ukoliko se ne obriše svaki trag sjećanja na prisustvo određene zajednice, o čemu govori i [Presuda pretresnog vijeća u predmetu IT-98-33-T Tužilac protiv Radislava Krstića](#):

„Pretresno vijeće ističe da su tamo gdje je na djelu fizičko ili biološko uništenje često prisutni istovremeni napadi na kulturnu i vjersku baštinu, kao i na simbole ciljane grupe, napadi koji se s punim pravom mogu smatrati dokazom namjere da se grupa fizički uništi. U ovom predmetu, Pretresno vijeće će stoga kao dokaz namjere uništenja grupe uzeti u obzir smišljeno razaranje džamija i kuća koje pripadaju pripadnicima grupe.“¹⁶⁰

Uništenjem vjerskih objekata to se, po procjenama počinioca ovih zlodjela, moglo i postići, iako je to po Konvenciji o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. izričito zabranjeno. Jedan od procesuiranih predmeta pred MKSJ [IT-95-14/2 Tužilac protiv Kordića i Čerkeza](#) govori o tome u zaključku, navodeći „da je diljem Lašvanske doline postojao jasan obrazac razaranja i pljačkanja u svim mjestima koje je HVO napao, te da je HVO hotimično usmjeravao napade na džamije i druge vjerske i obrazovne ustanove. Sva ta djela bila su dio zajedničkog plana i oba optuženika su bila umiješana i proglašena odgovornim za napade.“¹⁶¹

Od 1992. do 1995. godine na teritoriji bivše Jugoslavije uništeno je preko 2.000 vjerskih objekata, od čega najviše u Bosni i Hercegovini. Veoma često ovi napadi i rušenja vjerskih objekata su se dešavali daleko od linije fronta i na teritorijama gdje je već izvršeno etničko čišćenje. [Statutom MKSJ](#) obuhvaćeni su i zločini koji se odnose na vjerske objekte, što predstavlja novi element u međunarodnim pravnim aktima. Tokom svog rada MKSJ je putem brojnih optužnica jasno trasirao put ka kažnjavanju skrnavljenja i rušenja vjerskih i sakralnih objekata. Tokom njegovog rada MKSJ je jasno povezao rušenje vjerskih objekata sa etničkim čišćenjem kao oblik progona i zločina protiv čovječnosti, čime su i proširili pravni domen zaštite vjerske baštine.

Izvod iz [presude Pretresnog vijeća](#) u predmetu [IT-00-39 Tužilac protiv Momčila Krajišnika](#) to posebno naglašava:

„781. Uništavanje kulturnih objekata može imati teške posljedice po osobe kojima su ti objekti važni. Prema ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu Kordić i Čerkez, uništavanje vjerskih objekata "kada se počini s nužnom diskriminatornom namjerom, predstavlja napad na sam vjerski identitet naroda. Kao takav, on je gotovo čista manifestacija pojma 'zločina protiv čovječnosti'".¹⁶²

U presudama, uništavanje kulturne i vjerske baštine je najčešće kvalifikovano kao element progona na političkim, rasnim i vjerskim osnovama i zločin protiv čovječnosti, ili kao kršenje zakona i običaja ratovanja, a u par slučajeva i kao teška povreda Ženevskih konvencija. U

¹⁶⁰ <https://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/bcs/krs-tj010802b.pdf>, str. 246

¹⁶¹ <https://www.icty.org/bcs/sid/8016>

¹⁶² <https://heritage.sensecentar.org/assets/bosna-i-hercegovina/sg-5-10-judgements-bcs.pdf>, str.7

[presudi pretresnog veća u predmetu IT-99-36-T Tužilac protiv Radoslava Brđanina](#) je to veoma vidljivo izloženo:

„652. Najsistematičnije i najbrutalnije nanošenje štete i muslimanskim i katoličkim institucijama posvećenim vjeri dogodilo se u Prijedoru. Krajem avgusta 1992. godine vojnici bosanskih Srba upali su u Rimokatoličku crkvu u Prijedoru kako bi u nju postavili eksploziv. U 01:00 sati eksploziv je detonirao i uništio crkvu. Policija je izgledala ravnodušna prema izvještajima o događajima.

653. U područjima oko grada Prijedora, na meti snaga bosanskih Srba bile su institucije posvećene vjeri. U Briševu je vojska bosanskih Srba zapalila rimokatoličku crkvu. U Kamižanima je zapaljena džamija. Mutnik džamija u Kozarcu je polovinom uništena. Munara džamije u Kozaruši je teško oštećena. Džamija u Gornjoj Puharskoj je srušena sa zemljom. Nova džamija u Kevljanima potpuno je uništena minama. Munara i džamija dignuti su u zrak eksplozivom. Munara džamije u Gornjim Jakupovićima je teško oštećena od mina.

658. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da su tokom perioda na koji se odnosi Optužnica, snage bosanskih Srba namjerno gađale gore spomenute muslimanske i rimokatoličke vjerske institucije. Dokazi su pokazali da takve vjerske institucije nisu korištene u vojne svrhe. Pretresno vijeće stoga zaključuje da je šteta nanesena muslimanskim i rimokatoličkim vjerskim institucijama u gore navedenim opštinama bila kršenje člana 3(d) Statuta.¹⁶³

ALADŽA DŽAMIJA, Foča, Bosna i Hercegovina - kao jedan od brojnih primera urušavanja vjerskih objekata

Aladža džamija

Aladža džamija je kulturni, povjesni i religijski spomenik izgrađen 1550.-1551. godine te je od 1950. godine bila spomenik pod zaštitom države. Ujedno, Aladža džamija je važila za jedan od najvrijednijih objekata orijentalne kulture na Balkanu. Islamska zajednica Foča je u tom gradu

¹⁶³ <https://www.icty.org/x/cases/brdanin/tjug/bcs/040901.pdf>, str.237-238

do 1992. godine imala 12 džamija i sve su one tokom ratova devedesetih porušene. U [prvostepenoj presudi u predmetu IT-95-5/18 Tužilac protiv Radovana Karadžića](#) između ostalog se navodi:

„925. Nekoliko džamija u gradu i u opštini Foča je spaljeno ili je na drugi način razoreno. Vatrogasci bosanski Srbi stajali su po strani i gledali kako džamije gore. Aladža džamija iz 1555., koja je bila pod zaštitom UNESCO-a, dignuta je u vazduh, i do kraja rata njene ruševine su uklonjene s mjesta na kojem se nalazila.

926. Prema Riedlmayerovom izvještaju Aladža džamija je potpuno uništena. Uništena je eksplozivom i jedino što je od nje ostalo su ostaci temelja, a mjesto na kojem se nalazila poravnato je buldožerom, sav građevinski materijal je uklonjen, dok su susjedni objekti samo lakše oštećeni. Poslije sukoba, mjesto na kojem se nalazila Aladža džamija korišteno je kao parkiralište za autobuse i bilo je prekriveno smećem.¹⁶⁴

Slični navodi stoje i u [presudi pretresnog vijeća u predmetu IT-00-39 & 40/1 Tužilac protiv Bliljane Plavšić](#) koja je priznala svoju krivicu i osuđena na kaznu od 11 godina:

„Od 37 opština koje se navode u optužnici, u 29 su postojali kulturni spomenici i sakralni objekti koji su uništeni. Razoreno je više od 100 džamija, dva mekteba i sedam katoličkih crkava. Neki od tih spomenika, u opštinama Foča, Višegrad i Zvornik, potiču iz Srednjeg vijeka. Nema sumnje da je riječ o lokalitetima od kulturnog, historijskog i regionalnog značaja. Kao jedan od primjera optužba je navela bezobzirno razaranje džamije Aladža u Foči, izgrađene 1550. godine. Riječima svjedoka, Aladža je bila "jedan od bisera kulture u ovom dijelu Evrope". Osim takvih razaranja, mijenjana su imena gradova. U stvari, "sve što je na bilo koji način moglo da podsjeti, uništeno je [. . .]"¹⁶⁵

Rušenje Aladža Džamije u Foči je samo jedan od brojnih primjera rušenja vjerskih i sakralnih objekata tokom ratova devedesetih godina na teritoriji bivše Jugoslavije. Mnogi od odgovornih za te zločine su se našli ispred tužilaštva MKSJ-a i ujedno osuđeni za ta svoja nedjela, čime se suđenje po osnovu uništavanja vjerskih i sakralnih objekata uvrstilo u sudsku praksu ne samo međunarodnih, već i nacionalnih sudova koji tretiraju predmete ratnih zločina.

„Što se tiče Bosne i Hercegovine, uništavanje kulturne baštine od 1992. do 1995. obuhvaća napade na važne biblioteke i muzeje, kao i sustavno uništavanje više od 1.200 džamija i stotina crkava. No, u predmetima pred MKSJ obuhvaćen je samo jedan mali dio tih napada, a i geografski su ograničeni na samo nekoliko desetaka bosanskih općina. Zločini kao što su uništenje svih 16 džamija i šest katoličkih crkava i samostana u Banjaluci ili uništenje baštine svih triju zajednica u Jajcu nikad nisu spomenuti u presudama Haškog tribunala. Do sada je u vrlo malom broju predmeta pred sudovima u BiH bilo riječi o ratnim zločinima nad kulturnom baštinom.“¹⁶⁶ Ipak, „MKSJ i sudovi u državama nasljednicama bivše Jugoslavije utrli su nove

¹⁶⁴ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516339.pdf>

¹⁶⁵ <https://www.icty.org/x/cases/plavsic/tjug/bcs/030227.pdf>, str. 18

¹⁶⁶ <https://heritage.sensecentar.org/bhs/>

puteve u pravnoj sferi procesuiranjem ratnih zločina nad kulturnom baštinom, posebno u slučajevima hotimičnih napada na sakralne objekte raznih nacionalnih i vjerskih zajednica.“¹⁶⁷

¹⁶⁷ <https://heritage.sensecentar.org/bhs/>

PROGRAM MECHANIZMA ZA INFORMISANJE
zajednica pogođenih sukobima

Finansirano od
strane Evropske unije

Cover photo: pexels-pixabay-207732

